,, ,, શ્રી વિજયરામચંદ્ર સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયલાવણ્ય સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી ચંદ્રસાગર સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી દેવેન્દ્રસાગર સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયવિજ્ઞાન સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયકસ્તુર સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયચંદ્રોદય સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયધર્મ સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયરામ સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી કીર્તિસાગર સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયલક્ષ્મણ સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયદક્ષ સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિજયસુબોધસાગર સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી કૈલાસસાગર સૂરયે નમઃ

,, ,, શ્રી વિદ્યાચંદ્ર સૂરયે નમઃ

આ ઉપરાંત પણ અનેક પૂજ્ય આચાર્યો—ઉપાધ્યાય ભગવંતો, ગણિવર્યો, તેમજ મુનિ ભગવંતો આદિના ઉપદેશ-પરિચયથી મને ઘણોજ આત્મ-બોધ પ્રાપ્ત થયેલ, તેથી તે સૌને પણ સબહુમાન પૂર્વક વંદના કરું છું.

વળી વિશેષે કરીને અનેક પૂજ્ય સાધ્વીજી મહારાજાઓની વિશુદ્ધ ભાવના સહિતના સ્વાધ્યાય-યોગથી મારા જ્ઞાનની શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ થયેલી છે તેથી તે સૌ સાધ્વીજી મહારાજાઓને પણ, આથી સબહુમાન વંદના કરું છું.

વળી મને પુસ્તક, [illegible] પંડિત [illegible] ઉત્સાહપૂર્વક આભાર માનું છું. [illegible] ઉત્સાહપૂર્વક આભાર માનું છું.

આ "[illegible]" [illegible] આભાર માનું છું.

આ [illegible] પણ આભાર માનું છું.

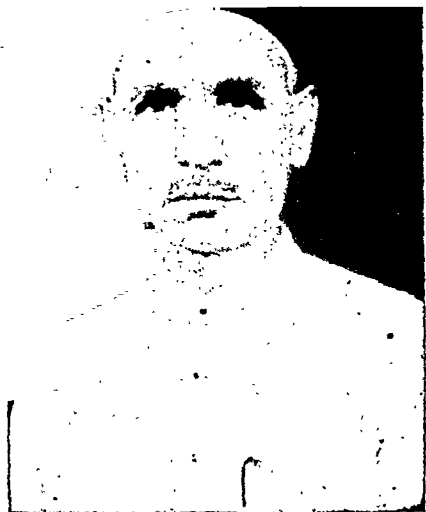
[illegible]

સિદ્ધાંત [illegible], પંડિત શાન્તિલાલ કેશવલાલજી

[illegible]

સિદ્ધાંત પાક્ષિક લેખક અને પ્રકાશક

પંડિત શાંતિલાલ કેશવલાલ ભગત
ત્રિકાળાબાધિત-સૂત્ર-સિદ્ધાંત

કરેમિ ભંતે સામાઈયં, સવ્વંસાવજ્જં જોગં પચ્ચક્ખામિ જાવજ્જીવાએ, તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં ન કરેમિ, ન કારવેમિ, કરંતં પિ અન્નં ન સમણુજાણામિ તસ્સ ભંતે પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ.

(શરણું) લઇને આપણે આપણા આત્માને જન્મમરણથી રહિત-અનંત શાશ્વત સુખમય સિદ્ધગતિનો અધિકારી બનાવવો જોઇએ. આ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा ।
वीरियं उवओगोय, एयं जीयस्स लक्खणं ॥

વળી વ્યવહાર નયદૃષ્ટિએ શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે કે,

स्वयं कर्म करोति आत्मा, स्वयं तत् फलमश्नुते ।
स्वयं भ्रमति संसारे, स्वयमेव विनश्यति ॥१॥
यः कर्ता कर्म भेदानां, भोक्ता कर्मफलस्य च, ।
संसर्ता परिनिर्वाता, स ह्यात्मा नान्यलक्षणः ॥२॥

જૈન શાસ્ત્રમાં આત્માના અનેક-સ્વરૂપી, યોગ-વીર્ય પ્રવર્તનમાં પણ, મુખ્યપણે સુક્ષ્મ-બાદર મનોયોગનું-વિશેષ મહત્વ છે, કેમકે સંજ્ઞી-પંચેન્દ્રિય-પર્યાપ્તા જીવો જ, અનાદિ મિથ્યાત્વ-મોહને, ત્રણ કરણ (અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ) વડે, દૂર કરી-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, એમ શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ જણાવેલ છે. તેમજ સં. પં. પર્યાપ્તો તંદુલીયો, મત્સ્ય કેવળ તીવ્ર અશુભ મનોયોગથી, સાતમી નારકીના દુઃખોનો-કર્મ બંધ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે મનોયોગની વિશેષ મહત્તા જાણવી છે.

આથી જ મનશુદ્ધિ માટે કહ્યું છે કે :-

मनः शुद्धिमबिभ्राणा, ये तपस्यंति मुक्तये ।
त्यक्त्वा नावं भुजाभ्यां, ते तितीर्षंति महार्णवं ॥३॥

વળી મનોયોગની વિશેષતા માટે સ્પષ્ટ સમજવું કે મનોયોગથી-મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માને, આર્તરૌદ્રરૂપ દુર્ધ્યાનથી, નિરંતર તીવ્ર અશુભ કર્મબંધ થાય

જેણે મનને વશ કર્યું છે, તેવા સમાધિવાન આત્માને, યમ-નિયમાદિની શી જરૂર છે? તેમજ જેનું મન દુષ્ટ સંકલ્પો-વિકલ્પોથી ભરાયેલું છે, તેને પણ યમ-નિયમાદિથી શું લાભ થવાનો? જો કે પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત ભવાભિનંદી-બહિર્દૃષ્ટિ આત્માઓ, ઉપરના શ્લોકનો પરમાર્થ જાણવાને અસમર્થ હોઇ, ઉપર જણાવ્યા મુજબ અનેક અસત્ કલ્પનાઓ કર્યા કરે છે પરંતુ ખરેખર તો, ઉપરના શ્લોકના પ્રથમ-ચરણનો અર્થ, તે-કેવળ, કેવળી પરમાત્માને વિષે જ યુક્ત છે અને બીજા-ચરણનો અર્થ, તે-ભવાભિનંદી—બહિર્દૃષ્ટિ આત્માઓને લાગુ પડે છે. પરંતુ જેઓ સમ-સંવેગાદિ ભાવે પોતાના મનને, આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાન રૂપ બાધક ભાવથી રોકીને, ધર્મ-ધ્યાન તેમજ શુક્લ ધ્યાન રૂપ સાધક ભાવમાં જોડવાની, **ઇચ્છા-રુચિ સહિત**, પરમાત્મ પદના. સાધક આત્માઓ છે. તેવા અંતર્મુખ-દૃષ્ટિવાળા-આત્માઓને-તો, સમતા-સામાયિક માટે મનના નિગ્રહ સહિત યમ-નિયમાદિની ઉપકારકતા અવશ્ય સમજવાની હોય છે, શાસ્ત્રમાં મનના નિગ્રહપૂર્વક અંતર્મુખ વૃત્તિએ, સમભાવ વડે, પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ માટે કહ્યું છે કે :-

यः स्नात्वा समता कुण्डे, हित्वा कश्मलजं मलम् ।
पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परःशुचिः ॥५॥

વળી મનના નિગ્રહ માટે, તેમજ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે કહ્યું છે કે,

यावत् प्रयत्नलेशो, यावत् संकल्प कल्पना कापि ।
तावन्न लयस्यापि, प्राप्तिस्तत्त्वस्य तु का कथा ॥६॥

આજ અર્થથી પરમપૂજ્ય પ્રાતઃ સ્મરણીય અધ્યાત્મ યોગીરાજ શ્રી આનંદઘનજીએ કહ્યું છે કે, "મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું એ વાત નહિ ખોટી, એમ કહે, સાધ્યું (અન્યથાપણે) તે નવિમાનું, એ કી વાત છે મોટી," "કુંથુજી" વળી. તેઓશ્રીએ જ, આત્માને બંધના કારણરૂપ આશ્રવ-તત્ત્વથી અળગો કરવા માટે, તેમજ આત્માને કર્મ બંધનથી મુક્ત કરવાના કારણરૂપ સંવર તત્ત્વનો આદર કરવા માટે, શાસ્ત્રીય ખુલાસો આપતાં જણાવ્યું છે કે

"કારણ જોગે હો, બાંધે બંધને રે, કારણ મુગતિ મુકાય
આશ્રવ, સંવર નામ અનુક્રમે રે, હેયોપાદેય સુણાય"

સર્વકાળે, સર્વક્ષેત્રે, સર્વે તીર્થંકર પરમાત્માઓએ પ્રકાશેલ મોક્ષ માર્ગને સર્વે ભવ-ભીરૂ મોક્ષાર્થી-શાસ્ત્રકારોએ નીચે મુજબના એક જ અવિરૂદ્ધ અર્થથી પ્રકાશેલ છે કે, અનાદિથી સર્વ સંસારી આત્માઓ (૫) મિથ્યાત્વ; (૧૨) અવિરતિ (૨૫) કષાય અને (૧૫) યોગના મળી કુલ (૫૭) સત્તાવન ભેદથી અનેકવિધ શુભાશુભ કર્મો બાંધે છે. અને તે બાંધેલા કર્મોને, ચારગતિમાં ઉદયાનુસારે ભોગવે છે. તેમજ (૫) સમિતિ (૩) ગુપ્તિ (૨૨) પરિષહ (૧૦) યતિધર્મ (૧૨) ભાવના (૫) ચારિત્ર મળી કુલ (૫૭) સત્તાવન ભેદરૂપ સંવર વડે, કર્મબંધને રોકીને, (૬) બાહ્ય તેમજ (૬) અભ્યંતર એમ કુલ (૧૨) બાર ભેદરૂપ તપથી પૂર્વ સંચિત કર્મોની-સવિશેષ નિર્જરા કરે છે, તેઓ મોક્ષના શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે માટે મોક્ષાર્થી આત્માઓએ ઉપર જણાવેલ બંધના કારણરૂપ પ્રત્યેક આશ્રવ ભાવોનો યથાશક્તિ ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને મોક્ષના કારણભૂત પ્રત્યેક સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વોનો આદર કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રમાં આ વાતને જ "[illegible]" એ સૂત્રથી પ્રમાણ [illegible] જણાવેલ છે.

ઉપર જણાવેલ સર્વજ્ઞ ભાષિત હેયોપાદેય સિદ્ધાંતમાં શ્રદ્ધા રહિત
ક જૈનાભાસિ પંડિતો મોક્ષાર્થ સાધક સમ્યક્ત્વમાં દુષણરૂપ (૧) શંકા
કાંક્ષા (૩) વિતિગિચ્છા (૪) અન્યતીર્થિક પ્રશંસા (૫) અન્યતીર્થિકનો
ય—એ પાંચે અતિચારોનો પોતાની મનસ્વી સ્યાદ્-વાદ શૈલિયે ખુપણ
પ્રચાર કરી અનેક લોકોને ઉન્માર્ગે દોરી રહ્યા છે તેમજ **કેટલાક
ાવી-સંતો, શાસ્ત્રમાં જણાવેલ, મોક્ષના અનન્ય
ણભૂત આત્માની શુદ્ધ પરિણતીરૂપ સમતા (સામાયિક)
પોતાની મનસ્વી અનેકાંતિક શૈલિએ, સાર-અસારના
કશુન્ય, મતિ-કલ્પિત લોકવ્યવહારમાં, સમતાનું આરો-
કરી, દ્રષ્ટિરાગી આત્માઓને પોતાની માયાજાળમાં
વી રહ્યા છે,** આ માટે પરોપકારી-પરમાત્માએ પ્રરૂપેલ પરમ
ધર્મનું પ્રકાશન, મોક્ષાર્થી આત્માઓ માટે અનિવાર્ય આવશ્યક
ને, અમોએ આ કિંચિત્ પ્રયાસ કરેલ છે શાસ્ત્રોમાં મોક્ષાભિલાષી
માના સમત્વ-સંબંધે સ્પષ્ટ જણાવેલ છે કે :—

) त्यक्तायाम् ममतायाम् च, समता प्रथते स्वतः;
स्फटिते गलितो पाधौ, यथा निर्मलता गुणाः ॥१॥

) विकल्प विषयोत्तीर्णः, स्वभावालंबनं सदाः
ज्ञानस्य परिपाको यः, स शमः परिकीर्तितः ॥२॥

) सेयंबरो अ आसो, बरो अ अन्नो अ बुद्धो वा,
समभावी भावी अप्पा, लहेइ मुक्खं न संदेहो. ॥३॥

(૪) नाशांबरत्वे न श्वेतांबरत्वे, न तत्त्ववादे न च तर्कवादे;
न पक्षसेवाश्रयेण मुक्तिः, कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव ॥४॥

(५) ज्ञान ध्यान तपः शील, सम्यक्त्वसहितोप्यहो;
तं नाप्नोति गुणं साधु-र्यमाप्नोति शमान्वितः ॥५॥

મારો આ પરમ સત્યમાર્ગના પ્રકાશન માટેનો સંબંધ, પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સ્વામીજીના શાસનની પ્રાપ્તિ અને તે તરફનો કૃતજ્ઞભાવ છે. આમ છતાં આ પુસ્તિકામાં જે કાંઈ ક્ષતિ હોય તે મારી મંદમતિનું સ્વરૂપ જાણવું અને જે કાંઈ યથાર્થતા જણાય તે શાસન પ્રત્યેની મારી ફરજ સમજવી.

મારો આ પુસ્તિકા લખવા માટેનો અધિકાર આ સાથે જણાવેલ પૂજ્યગુરૂ ભગવંતોના યોગથી પ્રાપ્ત થયેલ ક્ષયોપશમ હોઈ, તેઓને નામાભિધાનથી વંદના કરેલ છે. તો વાંચક વર્ગ, આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખી મારા લખાણમાં જે કાંઈ શાસ્ત્રીય ભૂલચૂક હોય તે સુધારવા સૂચના કે જેથી શાસ્ત્રની અવિરૂદ્ધતા જળવાય.

આ પુસ્તિકામાં મુખ્યપણે એકાંતદૃષ્ટિએ પ્રાપ્ત થતા દોષોનું, તેમ અનેકાંતદૃષ્ટિએ પ્રાપ્ત થતા ગુણોનું સ્વરૂપ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવા આવેલ છે,

એકાંત જ્ઞાનદૃષ્ટિવાળા સંબંધે શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે કે

भणंता अकरंता य, बन्ध मोक्ख पइण्णिणो ।
वाया विरियमित्तेण, समासा संति अप्पयं ॥६॥

न चित्ता तायए भासा, कओ विज्जाणु सासणं ।
विसन्ना पावकम्मेहिं, बाला पंडिय माणिणो

ઉ. અ. ૬-ગા. ૧૧-૧૧ ॥૭॥

જે આત્માઓ આત્મધર્મનો સુંદર ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ પોતે
ંધ હેતુઓનો, ત્યાગ કરતા નથી, અને મોક્ષના હેતુભૂત સંવર-નિર્જરા
ોનો આદર કરતા નથી, અને કેવળ પોતાની વાણીમાંના વિરતિ ભાવ વડે,
ાતાના આત્માને સંતોષ પમાડે છે, તેઓનું-કેવળ તે પરોપકારી ભાષા
ડે-રક્ષણ થતું નથી, તો પછી મંત્ર-તંત્રાદિના પર પ્રત્યયિક, પ્રભાવક કાર્યો
રે તો, આત્મરક્ષણ કેવી રીતે થઈ શકે? કેમકે પાપ કર્મોથી લેપાયેલા
ઓ બાળ હોવા છતાં, પોતાની જાતને, પંડિત માનનારા છે. આથી
ી તેઓને પંડિત-મરણ પ્રાપ્ત થતું નથી, પરંતુ બાળ-મરણ જ પ્રાપ્ત
ાય છે એમ જાણવું વળી એકાંત ક્રિયાવાદીઓ માટે પણ કહ્યું છે કે,

चरण करणप्पहाणा, स समय पर समय मुक्कवावारा ।
णासंति चरण करणं, निच्छयसुद्धं न याणंति ॥८॥

જેઓ શુદ્ધ આત્મ (સ્વભાવ) પરિણામને, તેમજ પર-પુદ્ગલ
સ્વભાવ) પરિણામને, ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપે યથાર્થ ઓળખતા નથી, તેઓ
આત્મ શુદ્ધિ માટે ગમે તેટલી કષ્ટ ક્રિયાઓ કરે તો પણ આત્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત
રી શકતા નથી. આ માટે જ કહ્યું છે કે

પર-પરિણતી અપની કરી માને, ક્રિરિયા ગર્વે ગહેલો,
ઉન્કુ જૈન કહો કયું કહીએ, સો-મુરખમેં પહેલો.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ જ્ઞાન કે ક્રિયા સંબંધી એક પાક્ષિક દુરાગ્રહનો
ત્યાગ કરીને, આત્માર્થી આત્માઓએ પોતાના આત્મ-મોક્ષાર્થે, સમ્યગ્જ્ઞાન
સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપથી પોતાના આત્માને વિભુષિત
બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મુખ્ય-ગૌણભાવે આ અર્થ સંબંધે
તમામ આસ્તિક દર્શનકારોને વિષે સર્વત્ર એક મતિ છે. એજ શ્રી વીર
પરમાત્માનું શાસન છે. ઉપરે શાસ્ત્રથી અવિસંવાદીભાવે સ્પષ્ટ સમજવું કે

ये यावन्तो ध्वस्तबन्धा अभूवन्, भेद ज्ञानाभ्यास एवात्र मूलम्
ये यावन्तोऽध्वस्तबन्धा भ्रमन्ति, भेद ज्ञानाभावएवात्र बीजम्

શુદ્ધિ-પત્રમ્

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૮	તેહરેકે	તે હરેક
૩	૨૨	દૂંરાગ	દૂંરાણ
૫	૯	મુયહ	મુગહ
૮	૪	ક્ષાયોપશનિક	ક્ષાયોપશમિક
,,	,,	જીન	જીવ
૧૪	૧૧	ભવચા	ભવમાં
૧૯	૯	(૪) ગતિ નામ કર્મ પછી	(૫) જાતિ નામ કર્મ
૨૪	૧૪	शब्दोपर	शब्दोपरक्त
૨૫	૫	આ રીતેનો	આ રીતે, નો
૨૭	૨૪	ગતિમાં	સ્થિતિમાં
૪૩	૫	વિનાશી	ત્રિવિધ
૪૭	૮	પરમાર્ગે	પરમાર્થે
૪૭	૧૭	भवहे जहिच्छिड	भवहेउ जहिच्छि
૮૦	૩	तद्र्येन	तत्त्वेषु
૮૦	૯	निरोघन	निरोधेन
૮૧	૨	વિશેષર્થી-મોક્ષાથી	વિશેષથી-મોક્ષાર્થી
૮૧	૧૨	ચડવો	ચડાવે
૯૫	૧૦	વિરૂદ્ધ	વિશુદ્ધ
૯૬	૮	(૨) આત્માને જીવે છે	(૭) આત્મામાં જ
૯૬	૫	(૬) આત્માનો	(૨) આત્માને જુવે

આ સિવાયની સામાન્ય પ્રેસ ભુલો સુજ્ઞ વાંચકોએ સ્વયં સુધારી

જ્ઞાન-પ્રકાશ

नाण परम गुण जीवनो, नाण भवार्णव पोत,
मिथ्यामति तम भेदवा, नाण महा उद्योत ॥१॥

દરેકે દરેક જીવાત્માનો, સર્વે પદાર્થોના સમસ્ત ધર્મોનો સંપૂર્ણ બોધ પામવો (જ્ઞાન કરવું) એ મુખ્ય (પરમ) ગુણ છે.

પંચાસ્તિકાયમય સમસ્ત જગતના, દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ, ભૂત-ભાવી અને વર્તમાન સ્વરૂપી, સમસ્ત ભાવોનો, સંપૂર્ણ બોધ પામવાની શક્તિ, તે જ્ઞાનગુણ. જો કે આવો જ્ઞાનગુણ, દરેકે-દરેક આત્મામાં મૂળભૂત શક્તિરૂપે તો એક સરખો પૂર્ણ હોવા છતાં, જે-જે આત્માઓએ, પોતાના જ્ઞાનગુણ ઉપરના, જેટલા-જેટલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના પડળો દૂર કર્યા હોય છે, તે મુજબ તે-તે આત્મામાં તથા પ્રકારે, જ્ઞેયને (પદાર્થને) જાણવાની લબ્ધિ (શક્તિ) હોય છે. આમ હોવાથી, જ્યાં સુધી કોઈ પણ આત્મા, પ્રથમ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરીને, સંપૂર્ણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના પડળોને સર્વથા દૂર કરે નહિ, ત્યાં સુધી, કોઈપણ આત્મામાં સમસ્ત જ્ઞેયને જાણવા-રૂપ, કેવલજ્ઞાન હોતું નથી, તેમ છતાં એક જ અવિભાજ્ય એવા આ જ્ઞાન ગુણની શક્તિ, સર્વ પ્રકારે સર્વથા અવરાતી (ઢંકાતી) ન હોવાથી, દરેકે દરેક આત્મામાં કથંચિત્ (એટલે કોઈ એક પ્રકારે) જ્ઞાન શક્તિ, સર્વદા અવશ્ય હોય છે. આથી સ્પષ્ટ સમજવું કે, દરેકે દરેક આત્મામાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો, કિંચિત્ ક્ષયોપશમ સર્વદા અવશ્ય હોય છે, તથાપિ કેવળી પરમાત્મા સિવાય, કોઈપણ છદ્મસ્થ જ્ઞાનીને; તો, પોતાના ચારે પ્રકારની ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનલબ્ધિમાંથી, **જ્યારે જ્યારે જે કોઈ એક જ્ઞાનશક્તિ વડે જ્ઞેયને જાણવા માટે ઉપયોગ મૂકવા રૂપે પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારેજ, તે આત્માને, તથાવિધ બોધ પ્રાપ્ત થાય છે.** પરંતુ પ્રત્યેક

કેવળી ભગવંતો [illegible] જાણે, સંપૂર્ણ જગતને જાણતા હોય છે

ઉપર જણાવ્યા મુજબ આત્માના જ્ઞાનગુણ ઉપર, અનેક કર્મોના આવરણોને લઈને, ભેદ પ્રકારોને જાણવાની **આત્માની શક્તિ અનેકવિધ રીતે અવરાયેલી** (ઢંકાયેલી) **છે. મુખ્ય પાંચ ભેદો છે.** તેનું કિંચિત્ સ્વરૂપ, નીચે મુજબ, [illegible] અવિરુદ્ધ આમારશું.

(૧) મુખ્યતયા **મતિજ્ઞાનાવરણ** કર્મોના ક્ષયોપશમ મુજબ જીવને મતિજ્ઞાન (લબ્ધિ) હોય છે. આ મતિજ્ઞાન સામાન્યથી (૩ ચાલીશ ભેદવાળું છે. તે આ પ્રમાણે જાણવું—સામાન્યથી ગંધ, રૂપ અને શબ્દનો બોધ, જીવને નામકર્મના ઉદયા શરીર, જીભ, નાક, આંખ, અને કાન, એ પાંચ ઇંદ્રિય, અને થાય છે, આ બોધ વ્યંજનાગ્રહ, અર્થાવગ્રહ, ઈહા, અપાર સ્વરૂપે (૨૮) પ્રકારનો છે. કેમકે **મન અને ચક્ષુ**—ઇં વ્યંજનાવગ્રહ, હોતો નથી, તે અઠ્ઠાવીસ ભેદોને વળી (૧૨) ભેદથી ગુણતા (૩૩૬) ભેદો થાય છે. તે ઉપરાં (૨) પારિણામિકી, (૩) કાર્મિકી અને (૪) ઉત્પાતિકી વિશિષ્ટ મતિ, આ પ્રમાણે શ્રુતનિશ્રિત તેમજ અ કુલ (૩૪૦) ભેદનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રથી, ગીતાર્થ વિસ્તારથી દૃષ્ટાંત સહિત જાણી લેવું.

(૨) મુખ્યતયા—**શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય** કર્મ આત્માને શ્રુતજ્ઞાન પણ અવશ્ય હોય છે. શ્રુતજ્ઞ એટલે કે મતિજ્ઞાન જ્યારે વિશેષ સ્વરૂપથી શબ્દ વાચક સંબંધક તેમજ ઈષ્ટાનિષ્ટ ભાવવાળું

કર્મોના ક્ષયોપશમ મુજબ થાય છે આ માટે કહ્યું છે કે "मई पूव्वं सुयं न मई सुयपूव्विया," આથી શ્રુતજ્ઞાનમાં જેમ મતિજ્ઞાન કારણ છે તેમ દ્રવ્યશ્રુત અને ભાવશ્રુત જ્ઞાનમાં પણ શ્રોતા અને વક્તાની અપેક્ષાએ જે કાર્ય કારણપણું છે તે આ પ્રમાણે જાણવું. પ્રથમ વક્તા વડે બોલાયેલા દ્રવ્યશ્રુત-શબ્દ જ્ઞાનથી, શ્રોતાને ભાવશ્રુત જ્ઞાન થાય છે એટલે વાચ્ય-વાચક ભાવવાળું જ્ઞાન થાય છે જ્યારે વક્તા તો પ્રથમ ભાવશ્રુતને અવલંબીને જે શબ્દ પ્રકાશે છે તે શબ્દને દ્રવ્ય શ્રુતજ્ઞાન જાણવું. અન્યથા શબ્દ માત્રનું શ્રવણજ્ઞાન તે વ્યંજનાવગ્રહ તેમજ અર્થાવગ્રહ બન્ને મતિજ્ઞાન રૂપ છે, શ્રુતજ્ઞાન નથી પરંતુ ઈહા-અપાય અને ધારણા શ્રુત-સાપેક્ષ હોવાથી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-"जत्थ मईनाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थ मईनाणं" ઉપર જણાવ્યા મુજબ સાપેક્ષ ભાવે, મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન સાથે હોવાથી દરેક દરેક આત્માને પોત-પોતાના ક્ષયોપશમ મુજબ ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપે બન્ને જ્ઞાનો અવશ્ય હોય છે એમ જાણવું. તેમજ આ બન્ને જ્ઞાનોમાંઆત્માને અન્યની એટલે પરદ્રવ્યની સહાયની અપેક્ષા હોવાથી આ બન્નેજ્ઞાનોને પરોક્ષ પ્રમાણતા જાણવી, તેમાં પણ દ્રવ્ય સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન, સંજ્ઞી આત્માને સમ્યક્ત્વ પમાડવામાં વિશેષ ઉપકારી હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનના (૧૪) ભેદોનું સ્વરૂપ "अक्खर सन्नि सम्मं" એ ગાથાથી ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંત પાસેથી અવસ્ય જાણી લેવું.

શાસ્ત્રોમાં મોક્ષાનુકુળ-આત્મસ્વભાવરૂપ, સમ્યક્ત્વને, દર્શન મોહના ક્ષય, ઉપશમ અને ક્ષયોપશમજન્ય-મતિજ્ઞાનના અપાયાંશરૂપ કહેલ છે, આ માટે મતિજ્ઞાનને પ્રમાણતા આપતાં થકાં કહ્યું છે કે-एवं [illegible] तत्तं सद्दमाणस्स भावओ भावे, पुरिसस्साभिणिवोहे दंसण-[illegible] [illegible]। આથી સ્પષ્ટ સમજવું કે મતિજ્ઞાનાવરણના વિશિષ્ટ [illegible]

[illegible]

[illegible]

દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનના કાર્ય-કારણ ભાવ [illegible]
“[illegible] મિથ્યાત્વ [illegible]
કોઈપણ આત્માને નિરંજનજ્ઞાનને, પ્રમાણજ્ઞાન જાણવું ન. [illegible]
ઘાતક [illegible] મિથ્યા-જ્ઞાન છે કેમકે, [illegible] મતિજ્ઞાન
અપાયાંશમાં, પણ આત્મશુદ્ધિકારક સમ્યક્ત્વ [illegible] નથી, [illegible]
જણાવેલ અર્થથી જ શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા “તત્ પ્રમાણે” સૂત્રથી પાંચ
પ્રકારના જ્ઞાનમાં, પરોક્ષ તેમજ પ્રત્યક્ષ બન્ને પ્રકારની પ્રમાણતા જણાવી
છે, તેમાં પણ પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ સ્વ-પરના યથાર્થ ભેદકારક, સમ્યક્ત્વ
સહિત, એવા વિશિષ્ટ મતિજ્ઞાનને, તેમજ શ્રુતજ્ઞાનને, પણ પરોક્ષ અને
પ્રત્યયિક સ્વરૂપે પ્રમાણતા જાણવી.

પ્રશ્ન :— જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?
અને સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?

ઉત્તર :— સંસારી આત્માઓ જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનોન
આશાતના કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે. અને જ્ઞાન, જ્ઞાની અ
જ્ઞાનના સાધનોની શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક આરાધના (ભક્તિ) કરવાથી જ્ઞાન
વરણીય કર્મોના-આવરણને દૂર કરે છે. આ માટે ગીતાર્થ ગુરુ ભગવં
પાસે અષ્ટવિધ-જ્ઞાનાચારનું નિરતિચાર પાલન કરીને નવે તત્ત્વો

શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણ સાપેક્ષ યથાર્થ બોધ કરવો જોઈએ, આથી દર્શન મોહનીય કર્મનાં, દર્શન સપ્તકનો, ત્રિપુંજીકરણ-(અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ) વડે ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કરવાથી, જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે, અને સંપૂર્ણ ક્ષય કરવાથી મોક્ષના મુખ્ય હેતુભૂત ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે છે, આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જ્ઞાનાચારાદિની બાહ્યપ્રવૃત્તિને, સમ્યક્ત્વાદિ નિશ્ચયિક આંતરશુદ્ધિના કારણ રૂપે ઉપકારી જાણવી જોઈએ, અને આંતર આત્મશુદ્ધિને, મોક્ષનું કારણ જાણવું જોઈએ આ બન્ને કારણતાઓમાંથી કોઈનો પણ અપલાપ નહિ કરવા માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“जइ जिणमयं पवज्जइ ता मा ववहार निच्छए मुयह”
इक्केण विणा तित्थं छिज्जइ अन्नेणं उ तच्चं ॥

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે બાહ્ય શુદ્ધાચરણ રૂપ વ્યવહારથી –આંતર શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને, આત્માર્થી આત્મા–પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે. નિશ્ચય શુદ્ધિરૂપ તે પરમાત્મપદની સાધના માટે જેમ આંતરશુદ્ધિ જરૂરી છે. તેમ આંતરશુદ્ધિ માટે બાહ્ય શુદ્ધાચાર પણ તેટલો જ જરૂરી છે એમ જાણવું જોઈએ. આથી સ્પષ્ટ સમજવું કે આત્માની આંતરશુદ્ધિનું મૂળ જે સમ્યક્ત્વ છે, તે માટે, આત્માર્થી આત્માએ, પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કરી યથાર્થ તત્ત્વ બોધ થયા, મિથ્યાત્વ દૂર કરીને, મોક્ષાનુ-કૂળસ્વભાવરૂપ સમ્યક્ત્વ ગુણને પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ આ માટે પરમપૂજ્ય શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે પણ જણાવ્યું છે કે :—

“ज्ञानावरणी जे कर्म छे, क्षय उपशम तस थाय रे,
तो हुवे एहिज आतमा, दोष अबोधता [illegible] रे”

વળી પણ કહ્યું છે કે,

"सकल क्रियानुं मूल जे श्रद्धा, तेहनुं मूल जे कहीए,
ते ज्ञानने नित नित वंदीजे, ते विण कहो केम रहीए"

[illegible]

જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે, જ્ઞાનના પાંચ ભેદમાં, શ્રુતજ્ઞાની, [illegible] દેવાડ હેતુ [illegible] શ્રુતજ્ઞાનને [illegible] ઉપકારક [illegible], [illegible] વિશેષ [illegible] ગુરુ ભગવંત પાસે [illegible] આરાધના કરતા [illegible] આઠ [illegible] શ્રુતજ્ઞાન આરાધના, તે આચાર તેમજ તે આચારમાં પ્રમાદ કરવો, ભૂલ કરવી, તે અતિચાર તેનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે બતાવેલ છે

काले-विणये बहुमाणे, उवहाणे तहय अ निन्हवणे,
वंजण अत्थ तदुभये, अट्ठविहो नाणमायारो ॥

(૩) અવધિજ્ઞાનઃ— આ જ્ઞાનવાળો આત્મા અવધિજ્ઞાનની શક્તિ વડે, **ઉપયોગ મૂકવા થકી** સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ સંબંધી ક્ષયોપશમની મર્યાદા પ્રમાણે પ્રત્યક્ષથી બોધ પામે છે. આ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મોના ક્ષયોપશમ મુજબ અસંખ્ય પ્રકાર હોય છે. નારકજીવો અને દેવોને ભવ પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન અવશ્ય હોય છે, આમ છતાં તેના શાસ્ત્રોમાં (૬) ભેદો બતાવેલા છે તેનું સ્વરૂપ ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંત પાસેથી યથાર્થ જાણી લેવું.

અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા પણ જો સમ્યક્ત્વ ગુણથી રહિત હોય તો, તેનું જાણપણું આત્માર્થથી શૂન્ય હોઇ, તેને વિભંગજ્ઞાન કહેલું છે. વિભંગજ્ઞાનને પરમાર્થથી અપ્રમાણ જ્ઞાન સમજવું. અવધિજ્ઞાનાવરણ ક્ષયોપશમ મુજબ અવધિજ્ઞાનના મુખ્ય છ ભેદો આ પ્રમાણે છે—અનુગામી, અનનુગામી, વર્ધમાન-હીયમાન, પ્રતિપાતી અને અપ્રતિપાતી.

(૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન :— અઢીદ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોના મનોયોગ દ્વારા મનન કરાયેલી રૂપી મનોવર્ગણાઓને, મનઃપર્યવજ્ઞાન વડે ઉપયોગ મૂકતા થકી ક્ષયોપશમ મુજબ પ્રત્યક્ષ જાણવાની શક્તિ તે મનઃપર્યવજ્ઞાન જાણવું. આ જ્ઞાન અપ્રમત્ત મુનિને જ થાય છે. આ જ્ઞાનના ઉપયોગ થકી, મનન કરાયેલી મનોવર્ગણાને, સાક્ષાત્-પ્રત્યક્ષ-જાણીને તે દ્વારા અનુમાનથી, તે આત્માએ ચિંતવેલ પદાર્થનું જ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાનીને થાય છે. આ જ્ઞાનના ઉપયોગ સંબંધી એટલું વિશેષ સમજવું કે આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ ફક્ત સાકારોપયોગ હોય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનના ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ નામના બે ભેદનું કિંચિત્ વિશેષ સ્વરૂપ ગુરુગમથી સમજી લેવું.

(૫) કેવળજ્ઞાન :— મોહનીય કર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરીને, બારમા છદ્મસ્થ વીતરાગ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓ, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય, એ ત્રણ કર્મોનો એકી સાથે સર્વથા ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તે પછી તે તેરમે ગુણસ્થાનકે રહેલા સર્વે કેવળી પરમાત્માઓનું, કેવળજ્ઞાન એક સરખું, અવિસંવાદી, રૂપારૂપી સમસ્ત જ્ઞેયોને, સહજ ભાવે પૂર્ણસ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ જાણવા રૂપ અનંત, અક્ષય, અવ્યાબાધ ભાવવાળું હોય છે. સર્વે કેવળી પરમાત્માઓ આયુષ્યને અંતે બાકી રહેલા સર્વે કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરીને એક સમયમાંજ સહજશુદ્ધ પૂર્ણજ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપે જન્મ-મરણ રહિત એવી સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન :— કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિશ્રસા, ઉત્પાદ સ્વરૂપે છે, કે. પ્રયોગ-સાકાર્ય સ્વરૂપે છે ?

ઉત્તર :— શુદ્ધ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ, કેવળજ્ઞાન-પ્રત્યેક આત્માનો એક મૂળભૂત મુખ્ય ગુણ હોઈ, સર્વે જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના, પડળો સર્વથા દૂર થવાથી-પ્રગટ થાય છે, તે થકી તેને વિશ્રસા ઉત્પાદ સમજવો જોઈએ, તેમજ શુદ્ધ વ્યવહાર નયની દૃષ્ટિએ પ્રથમ મોહનીય કર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરવા થકી જ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણે ઘાતિ કર્મોનો જીવ સર્વથા ક્ષય

પે હેયોપાદેયતાવાળું શબ્દાદિ સ્વરૂપના આધારથી મુખ્યત્વે મન દ્વાર
' હોઈ પરોક્ષ જ્ઞાન છે તેના પણ દ્રવ્યશ્રુત અને ભાવશ્રુત એ બન્ને
ને, વળી સમ્યગ્જ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાન એ બે ભેદો સહિત ગીતાર્થ
ભગવંત પાસેથી શાસ્ત્રથી અવિરૂધ્ધ યથાર્થ જાણવા પ્રયત્ન
રો જોઈએ. કેમકે શ્રુતજ્ઞાન સ્વ-પર ઉભય સંબંધી-સમ્યક્ અને
મ્યાભાવથી ઉપકારક તેમજ અપકારક બને છે.

વળી મતિજ્ઞાન એ પણ આત્માની જ્ઞાન ચેતનાનું પરોક્ષ સ્વરૂપ છે,
કે તે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનના વિષયવાળું અને તજ્જન્ય હોવાથી પરોક્ષ
ાણ રૂપ છે, મતિજ્ઞાનને ઇન્દ્રિયો અને મનની મુખ્યતા હોવાથી, તેના
ાદિ વિશેષ ભેદોને, સમ્યક્શાસ્ત્ર સાપેક્ષતા અને નિરપેક્ષતા સ્વરૂપથી
ાર્થ ગુરુગમથી યથાર્થ અવધારવું જરૂરી છે. કેમ કે બહુધા જીવો
તપોતાના અપાય તેમજ ધારણા જ્ઞાનની પ્રેરણાનુસારે પ્રવૃત્તિ કરતા
ય છે આથી સમ્યગ્દૃષ્ટિએ જીવોમાં, ધર્મ અને મોક્ષ પુરુષાર્થની અને
થ્યા દૃષ્ટિઓમાં અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થની પ્રબળતા દેખાય છે.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ પાંચે જ્ઞાનના સ્વરૂપમાં યથાર્થ શ્રધ્ધા-પ્રતીતિ
ને રૂચિ ધારણ કરવી જોઈએ કેમકે પ્રત્યેક આત્માને પોત-પોતાની
નચેતના જ વિવેક અને પ્રવૃત્તિનું કારણ હોઈ સમસ્ત સુખ-દુઃખનું કારણ
ણ જ્ઞાન ચેતના જ છે. આ માટે કહ્યું છે કે, एयं पंचविहं नाणं, दव्वाणय
ाणय, पज्जवाण च सव्वेसिं नाणं नाणीहिं देसियं ત્રિકાલિક સત્તા વડે,
યેક આત્માનું જ્ઞાન દ્રવ્યરૂપ છે, જ્ઞાનગુણની વિવિધતા તે ગુણ છે, અને
યને જાણવા રૂપ કાર્ય પરિણામ. તે જ્ઞાનપર્યાય જાણવો, આ રીતે
વ્ય-ગુણ અને પર્યાયરૂપ જ્ઞાન વડે આત્માને પરમ જ્ઞાનીઓએ સર્વાત્મક
ણાવેલ છે. આ માટે હવે આ આત્મ-ચેતનાના શાસ્ત્રાનુસારે ત્રણ ભેદો
ણાવીએ છીએ

i) **જ્ઞાનચેતના** :— જ્ઞેયના (પદાર્થના) સામાન્ય-વિશેષ ધર્મનું
ક્ષપણું કરે, તે જ્ઞાનચેતના.

(૨) કર્મચેતના : [illegible]
[illegible]

(૩) કર્મફળચેતના : [illegible]
[illegible]

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ [illegible]
નિરંતર ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે પ્રવર્તે છે, પરંતુ [illegible]
પ્રકારની જ્ઞાનચેતના હોતી નથી. [illegible]
વિષે (પરમાત્માને) ત્રિવિધ જ્ઞાનચેતના સંપૂર્ણ સ્વાધીન હોય છે.
ક્ષયોપશમ ભાવ તત્ત્વમાં તે કથંચિત પરાધીન અને કર્માધીન હોય
તેમજ કથંચિત સ્વાધીન હોય છે. જ્ઞાનચેતનાનું સ્વરૂપ એક જ કાળે
એક સાથે બે-ત્રણ કે ચાર ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની લબ્ધિ (શક્તિ)
હોય છે, પરંતુ ઉપયોગ તો એક સમયે એકજ જ્ઞાનનો હોય છે તેમ
છદ્મસ્થ જીવોને જ્ઞાનનો ઉપયોગ અંતર્મુહૂર્ત પર્યાપ્ત હોય છે.
કેવળી પરમાત્માને તો ક્ષાયિક ભાવે નિરંતર સહજ ભાવે, સંપૂર્ણ
કેવળોપયોગ પ્રવર્તે છે, અને તેથી તેઓનું સમસ્ત પરિણમન પણ
અવિસંવાદી ભાવે કેવળ-ઉપયોગાન્તર્ગત જ હોય છે. ઉપયોગ
જ્ઞાનલબ્ધિ દ્વારા જ્ઞેયને જાણવા માટેનો આત્માનો વ્યાપાર પ્રત્યેક આ
આવો ઉપયોગ-વ્યાપાર જ્ઞેય સંબંધે બે પ્રકારનો હોય છે, (૧) સામા
અને (૨) વિશેષ સ્વરૂપથી. આ બન્ને પ્રકારનો વ્યાપાર સ્વ-પર સ
શુધ્ધાશુધ્ધ હોય છે. આત્માને વિષે જ્ઞેયને જાણવા રૂપ શક્તિ તે
ગુણ જાણવો. આ જ્ઞાન ગુણ થકી કર્તા, આત્મા જ્ઞેયને જાણવા મા
ક્રિયા કરે છે, તેને ઉપયોગ ગુણ જાણવો. આ રીતે કર્તા-ક્રિયા
કાર્ય એટલે અર્થબોધ એ ત્રણેને વળી આત્માથી ભિન્નાભિન્ન જા
ઉપયોગ જો કે એક જ હોય છે. તથાપિ એક ઉપયોગમાં અનેકવિ
જરૂર હોઈ શકે છે. પરંતુ એક સમયે બે જ્ઞાનોપયોગ કે બે ભિન્ન
બોધ ન હોય. વળી એક સમયે અનેકવિધ ક્રિયાઓમાં પણ ઉપયોગ

 હોય. પરંતુ સમયની સુક્ષ્મતાને લઈને ભિન્ન ભિન્ન અર્થબોધ ાથે જણાય તો ત્યાં સમયનો ભેદ અવશ્ય વિચારવો.

જે જીવોમાં મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મનો ઉદય વર્તતો હોય છે તેવા ા-મતિ શ્રુત કે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ પરમાર્થે આત્મોપકારક હોતો કેમકે મિથ્યાદૃષ્ટિના જ્ઞાનોપયોગનું સ્વરૂપ બતાવતાં તત્ત્વાર્થકારે જણાવેલું છે કે, "सदसतोरविशेषाद्यदृच्छोपलब्धे रुन्मत्तवत्" જ્યારે વાન્ આત્માનો ઉપયોગ આત્માર્થે ઉપકારક હોય છે. આ સંબંધેજ સ્ત્રોમાં "ઉપયોગે ધર્મ" એમ જણાવેલું છે. મતિ-શ્રુતજ્ઞાનને શાસ્ત્રોમાં પ્રમાણજ્ઞાન કહેલું છે, તેમ છતાં મતિ-શ્રુતજ્ઞાનની અનુભૂતિને સાંભ- રિક પ્રત્યક્ષ પણ કહેલ છે, પરંતુ તે ઉપર જણ્યા મુજબ સમ્યક્ મેથ્યા બન્ને સ્વરૂપવાળી હોવાથી અનુભૂતિને પણ કેવળી પરમાત્માએ સા અર્થથી અવિરુદ્ધતા વડે, આત્માર્થે ઉપકારક (પ્રમાણરૂપ) ા જોઈએ. આ માટે કહ્યું છે કે :—

"शास्त्रोक्ताचारं कर्ता च, शास्त्रज्ञ शास्त्रदेशकः,
शास्त्रैकदृग्,महायोगी, प्राप्नोति परमं पदम्–

પણ કહ્યું છે કે :

"नाप्रमाणमप्रमाणं वा, सर्वमाप्य विशेषितं,
विशेषितं प्रमाणं स्या–दिति सर्वनयज्ञता" ।

જે સામાન્ય નિરપેક્ષ-નિરાકાર, જ્ઞાનોપયોગ છે તે પ્રમાણરૂપ નથી. સાકાર જ્ઞાનના કારણરૂપે અપ્રમાણ પણ નથી. પરંતુ સ્વ-પરસંબંધી હતના યથાર્થ વિવેકવાળો સાકારોપયોગજ તે પ્રમાણરૂપ છે. એટલેકે, જ્ઞાનોપયોગજ તે પારમાર્થિક-સત્ય છે.

અન્યત્ર જણાવાયેલ સ્મૃતિ, પ્રત્યભિજ્ઞા, તર્કપ્રમાણ, આગમપ્ર. ઉપમા, અર્થાપત્તિ, સંભવ આદિ તમામ પ્રમાણો, મતિ-શ્રુત ઉભ. હોવાથી પરોક્ષ પ્રમાણરૂપ છે વળી મતિ-શ્રુત બન્ને જ્ઞાનો પોતપો. જુદા જુદા કર્મોના આવરણોના ક્ષયોપશમ મુજબ થતાં હોવાથી, વ્યક્તિમાં તે બન્ને ઉપયોગ સંબંધી અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા દેખાય છે. આ સાથે દર્શન મોહનીયના ઉદયજન્ય તેમજ ક્ષાયોપશમ. જ્ઞાનોપયોગની અનુભૂતિ, તેમજ પ્રવૃત્તિમાં પણ, અનેક પ્રકારની શુદ્ધાશુ. સમજવા માટે (૨૧) પ્રકારના મિથ્યાત્વીના લક્ષણો, તે. (૬૭) પ્રકારના સમ્યક્ત્વના લક્ષણોનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રથી અવશ્ય જાણી જરૂરી છે.

જે જીવો કેવળી ભાષિત (સર્વ જીવોને કલ્યાણકારી તેમજ ત્રિક. બાધિત) શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન કરીને, પોતાની અનાદિની સ્વચ્છંદ ઓઘદૃષ્ટિએ (વિષય-કષાય વર્ધક) શુભાશુભયોગ પ્રવર્તન કરે છે. તેથી તેઓને કેવળ સંસારનું વધારાપણું જ (ભવ-ભ્રમણતા) પ્રાપ્ત થાય આ માટે કહ્યુ છે કે :—

''નાણરહિત જે શુભ ક્રિયા, ક્રિયા રહિત શુભ નાણ;
યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય કહ્યો, અંતર-ખજુઆ ભાણ—૧
ખજુઆ સમ કિરિયા કહી, નાણ ભાણ સમ જોય;
કલિયુગ એહ પટંતરો, વિરલા બુઝે કોય—૨
ક્રિયા માત્ર કૃત કર્મક્ષય, દદ્દુર ચૂર્ણ સમાન,
જ્ઞાન કહ્યો ઉપદેશ પદ, તાસ છાર સમ જાણ—૩
એક કહે સેવીયે વિવિધ કિરિયા કરી,
ફળ અનેકાંત લોચન ન દેખે,
ફળ અનેકાંત કિરિયા કરી બાપડા,
રડવડે ચાર ગતિમાંહિ લેખે...... —૪

ા સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મોક્ષાર્થી-સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓએ તત્ત્વાર્થ
ા પ્રથમસૂત્ર-"સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ" એ સૂત્રનું
ર સમ્યગ્ પરિશીલન કરવું જરૂરી છે. **અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓને આત્માર્થ સાધવા માટે સૌ પ્રથમ સમ્યક્ત્વની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.** સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ, પછી પણ સમ્યગ્ જ્ઞાન (જીવાજીવાદિ નિક્ષેપાદિભાવોમાં યથાર્થ બોધ-ક્રમે વિકાસ કરવાથી), અને ક્રમશઃ વીતરાગ-શુદ્ધ અવસ્થા પામવા ચારિત્રના પાલનમાં પ્રાપ્ત કરવા નિરંતર ઉદ્યમ કરવો જરૂરી છે. આ માટે કહ્યું છે કે:-

"जो जीवे वि न याणेइ, अजीवे वि न याणइ
जीवा जीवे अयाणंतो, कहं सो नाहीइ संजमं"

(દ. અ. ૪. ગા ૧૨)

જે આત્માને જીવતત્ત્વનું તેમજ અજીવતત્ત્વનું તેમજ જીવાજીવના ભિન્ન-ભિન્ન તેમજ ઉભય પર્યાયનું યથાર્થ (હેયતા આદિના અર્થથી હેતુક) જ્ઞાન જ નથી, તે આત્મા સંયમને કેવી રીતે જાણે? વળી કોઈપણ આત્મા ત્યાગ-સંયમ વગર બાહ્ય અંતરરૂપ ચારિત્ર પામતો નથી-અને ચારિત્ર ગુણ વિના કર્મથી મુક્તિ થઈ શકે નહિ અને સર્વ કર્મના ક્ષય વગર મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતી નથી આ માટે "જ્ઞાન ક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ" એ શાસ્ત્ર વચનથી ક્રમ કારકતામાં ત્રીજી-ચોથી અને પાંચમી વિભક્તિના અવિરુદ્ધ અર્થમાં તેઓને જોડવા જોઈએ.

(૧) ત્રીજી વિભક્તિના અર્થમાં, જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભય વડે મોક્ષ ... છે. ત્યાં "ઉપાદાન કારણરૂપ શુદ્ધ આત્મા, ઉપયોગરૂપ ક્રિયા વડે," એમ ધારવું.

(૨) ચોથી વિભક્તિના અર્થમાં જ્ઞાન અને ક્રિયાને પરસ્પર સંપ્રદાનતા સહકારી બનાવવાથી મોક્ષ સધાય છે. એટલે "આત્મગુણોને પરસ્પર

સંકારી અને ગોઠવણી (એમ સમજવું).

(૧) પાંચમી વિભક્તિના અપાદાનના અર્થમાં, કર્મ સમસ્ત-ચાર પર્યાયમાંથી, આત્મ ભાવપણાની દૃષ્ટિ, તેમજ પર કર્તૃત્વ ભાવને દૂર નાંખવાથી મોક્ષ થાય છે એમ સમજવું. અર્થાત્ શાસ્ત્રો અનિરુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપમાં, કરણકારક, સંપ્રદાનકારક અપાદાનકારક અને ગોઠવણ સમજો. આ માટે શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના ઉત્તરમાં ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીજીએ જણાવ્યું છે કે-શ્રી સ્વામીજી પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે ભગવાન ! જીવ ક્યા વીર્યથી પ ક્રિયા કરે છે? ભગવાને જણાવ્યું છે કે, જીવ બાળવીર્યથી પ ક્રિયા કરે છે, બાળ પંડિતવીર્ય અને પંડિતવીર્યથી પરલોકની ક્રિ નથી. (અત્રે પરલોકની ક્રિયા તે ભૌતિક ભવ આ સંસારીક સુખ ક્રિયા સમજવી.)

(૨) **કર્મચેતના** :— પ્રત્યેક આત્માને સુખ ઇષ્ટ અને દુઃખ અનિષ્ટ હોય છે. આથી દરેક આત્મા સુખની પ્રા દુઃખની નિવૃત્તિ માટે નિરંતર, પ્રયત્ન કરતો હોય છે તેને કર્મ જાણવી. આમાં આત્માર્થે અજ્ઞાન, તેમજ મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માની પ્રવૃત્તિઓ, આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિને તેમજ જન્મ-જરા અને દુઃખોની પરંપરાને જાણે-અજાણે વધારતી હોય છે. આ માટે કહ્યું

"अज्ञानं हि खलु कष्टं, क्रोधादिभ्योपि सर्वपापेभ्य
अर्थ हितमहितं वा, न वेत्ति येनावृत्तो जीवः

ક્રોધાદિ સર્વ પાપો કરતાં પણ આત્માને આત્મ સ્વરૂપનું વધુ કષ્ટદાયી છે, કેમકે અજ્ઞાની આત્મા, પોતનું હિત કેમ કરવું પોતે જ પોતાના આત્માનું કેવી રીતે અહિત કરી રહ્યો છે તે જાણતો નથી, તેથી અનાદિથી ચારગતિરૂપ સંસારમાં અથડાયા કરે છે...

ઇંદ્રિયજન્ય શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ અને સ્પર્શાદિ વિષયોમાં આસક્ત આત્માઓ, વિવિધ વિષયોના સંયોગ-વિયોગમાં અજ્ઞાન અને સંમોહને કારણે રતિ-અરતિરૂપ મોહ ધરીને, ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ પરિણામથી અનેક પ્રકારના કર્મોનું બંધન પ્રાપ્ત કરે છે, વળી તે શુભાશુભ કર્મબંધના ઉદયના યોગે તે જીવને ફરી પાછા આ સંસારમાં અનેક પ્રકારના અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સંયોગો પ્રાપ્ત થયા કરે છે. ફરી પાછા તે કર્મોદયે પ્રાપ્ત ઔદયિક-પારિણામિક અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં આત્મા-સ્વરૂપમાં અજ્ઞાની આત્મા અજ્ઞાન અને સંમોહને લઈને, ફરી રતિ-અરતિ કરીને નવાં કર્મો બાંધે છે. આ રીતે અનાદિથી મિથ્યાદૃષ્ટિ-અજ્ઞાની આત્મા, આ સંસારમાં ચારે-ગતિમાં ચોરાશી લાખ જીવાયોનીમાં જન્મ-મરણ કરતો થકો, સર્વત્ર આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિના અનેક દુઃખો ભોગવતો રહ્યો છે.

જે ઉત્તમ આત્માઓ, પૂર્વ-કર્મોદયે-પ્રાપ્ત શુભ કે અશુભ સંયોગ-વિયોગાદિમાં અલિપ્ત રહે છે. એટલે ઔદયિક પરપરિણામ સંબંધે ક્રોધ-માન-માયા-કે લોભાદિ પરિણામથી અળગા રહે છે. તેઓ, **તથા પ્રકારની જાગરૂકતા સાથે, પ્રાપ્ત ક્ષયોપશમિક શુદ્ધ આત્મિક જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં રમણતા કરતા થકાં, અંતે સર્વકર્મના બંધનોથી મુક્ત થઈ અજર-અમર-અનંત-અક્ષય સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.** ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઔદયિક તેમજ ક્ષયોપશમાદિ, બન્ને કર્મ-ચેતનાના શુધ્ધાશુધ્ધ સ્વરૂપને વળી પણ વિશેષથી જાણવું જરૂરી હોઇ શાસ્ત્રાધારે કર્મના બંધનનું અને તેના વિપાકનું કિંચિત્ સ્વરુપ જણાવીએ છીએ. કર્મ-બંધન અને તેનાવિપાકનું કિંચિત્ સ્વરૂપ અને તે સાથે આત્માને પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ પણ શાસ્ત્રથી અવિરુધ્ધ ભાવે સંક્ષેપથી જણાવીએ છીએ.

અનાદિથી કર્મોના સંબંધથી જકડાતો આત્મા, કાર્મણ શરીર (આત્માએ પોતે કષાય પરિણામ અને યોગ હેતુ વડે બાંધેલા કર્મો):સાથે ક્ષીર-નીરવત્ સંબંધવાળો જ્યાં સુધી છે, ત્યાં સુધી આત્મા જન્મ-મરણ-રહિત શાશ્વત સિધ્ધ ગતિને પામતો નથી. આનું કારણ એ છે કે કાર્મણ શરીર

(બાંધેલા કર્મો) વિશિષ્ટભાવે આત્માને અનુસરે છે. જેથી આત્મા
ગતિમાં ભમ્યા કરે છે. ચારે ગતિમાં આત્મા ઔદારિકાદિ શરીરને, કર્મ
નીયના ઉદયે દેહાધ્યાસથી આત્મીય ભાવે અનુસરીને નવીન કર્મો બાં
ભવાંતરમાં એટલે• એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં આત્મા–બાંધેલા કર્મ
કાર્મણ શરીર, સહિત જતો હોવાથી, તે થકી ઉદયાનુસારે નવીન
રિકાદિ શરીરની રચના કરી, તે શરીર સંબંધે ફરી મન-વચન
કાય યોગ દ્વારા અનેક પ્રકારના કર્મોનું ગ્રહણ–બંધન કરે છે. આ
(૨) પ્રકારનો હોય છે. (૧) કષાય સહિતનો, તે સાંપરાયિક યોગ, (૨)
રહિતનો, તે ઇર્યાપથિક યોગ, તેમાં તો સાંપરાયિક યોગ, તે જો કાર્ય કાર
સાક્ષેપ હોય તે–અભિસંધિજ, અને સમુર્ચ્છિમની જેમ કાર્ય કારણભાવ
હોય તો અનભિસંધિજ આમ બે પ્રકારના હોય છે. પ્રથમ તો આ
વીર્યગુણનું તે પ્રવર્તન સલેશી અને અલેશી એમ બન્ને પ્રકારે પ્રવર્તે
પ્રથમ સલેશીવીર્ય પ્રવર્તનમાં **આત્મ પ્રદેશોનું મન-વચ**
કાયયોગાન્તર્ગત વર્ગણાઓ સાથે જે પરિસ્પંદન,
યોગ અને તદ્ હેતુક જે આત્માનો પરિણામ તે
જાણવો. વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ દ્રવ્ય યોગ. શુભ તેમજ અશુ
પ્રકારનો હોઈ શકે છે, પરંતુ શુભાશુભ મિશ્ર યોગ હોતો નથી. નિશ્ચય
દૃષ્ટિએ શુભ કે અશુભ એકજ પ્રકારનો યોગ જાણવો. દ્રવ્યયોગ દ્વા
આત્મા કાર્મણ વર્ગણાઓનું ગ્રહણ કરે છે. અને તે સાથે જ તે સ
જ ભાવયોગ મુજબ ગ્રહિત સકળ કાર્મણ વર્ગણાઓમાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ,
અને પ્રદેશ વિભાગની રચના કરીને, કાર્મણ શરીર સાથે તેને જોડી દે
દે છે, તેને કર્મબંધ જાણવો, સાંપરાયિક યોગને શાસ્ત્રમાં કષાય ભાવ
અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલન એમ
ભેદથી, ક્રોધ–માન–માયા અને લોભરૂપ કષાય પરિણામથી (૧૬)
પ્રકારના મુખ્યતયા જણાવેલ છે. અને દ્રવ્યયોગને જઘન્ય–મધ્યમ
ઉત્કૃષ્ટ શુભાશુભતા વડે મુખ્યતયા (૬) છ પ્રકારના લેશ્યાના સ્વરૂ
જણાવેલ છે. અને તે સાથે તેમાં પણ દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યાનાં
પણ જણાવેલ છે.

ઉપર જણાવેલ યોગ વીર્ય સ્વરૂપથી તેમજ વિવિધ કષાય પરિણામથી આત્મપ્રદેશ સાથે કરેલ કર્મબંધન પણ અનેકવિધ વિવિધ વડે અનેક સ્વરૂપવાળું હોય છે. તે વળી સ્પૃષ્ટ, બદ્ધ, નિધત્ત નિકાચિત એમ ચાર સ્વરૂપવાળું હોય છે. આ પ્રમાણે આત્મ પરિણામથી પ્રત્યેક સમયે જે-જે હેતુઓ વડે જે-જે પ્રકારના થાય છે તેમજ કરણવિશેષથી બાંધેલા કર્મોમાં જે જે ફેરફારો થતાં તેનું વિસ્તારથી યથાર્થ સ્વરૂપ ગીતાર્થ-ગુરૂ ભગવંત પાસેથી લેવું. વળી કષાયરહિત જે યોગ તે ઈર્યાપથિક યોગ જાણવો, અને નું આત્મગુણોમાં પ્રવર્તન તે અલેશી-અકરણ વીર્ય પ્રવર્તન જાણવું. કરણ વીર્ય પ્રવર્તનને શાસ્ત્રકારોએ ભાવ ચારિત્ર કહ્યું છે.

आत्मानमात्मना वेत्ति, मोहत्यागाद् यदात्मनि
तदेव तस्य चारित्रं, तज्ज्ञानं तच्च दर्शनम्

ણ આ માટે કહ્યું છે કે,

"ज्ञानदशा जे आकरी, तेह चरण विचारो;
निर्विकल्प उपयोगमां, नहि कर्मनो चारो"

સ્પષ્ટ સમજવું કે આત્માની આત્મ જ્ઞાનમાં રમણતા, અને સ્થિરતા રિત્ર ગુણ છે. કેવળી પરમાત્માઓ અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે રે, છેલ્લે તેરમા (૧૩) ગુણસ્થાનને અંતે, સુક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન ક્રિયા વડે, ઉપર જણાવેલ બન્ને પ્રકારના ઔદારિક યોગ થઈને, (૧૪) ચૌદમે ગુણસ્થાનકે આવે છે. ત્યાં મેરૂની જેમ નિષ્પ્રકંપ ી પરમાત્માઓ, યોગરહિત હોવાથી કાર્મણ વર્ગણાઓનું ગ્રહણ નથી, તેથી તે વખતે ચૌદમે ગુણસ્થાનકે તેમને કોઈજ કર્મબંધન હોતું પાંચ હ્રસ્વસ્વર ઉચ્ચાર માત્રકાળ ચૌદમે ગુણસ્થાનકે તેઓ વ્યુચ્છિન્ન

ક્રિયા નિવૃત્તિ શુક્લધ્યાનના ચોથા પાયાની ક્રિયા વડે, બાકી ર
ચારે અઘાતિ કર્મોનો, સર્વથા ક્ષય કરી પોતાના આત્માને કાર્મણ શરી
સર્વથા મુક્ત કરી, એકજ સમયની શીઘ્ર ગતિએ, તેઓ સિદ્ધિગતિને
કરે છે, ત્યાં તે પરમાત્મા પોતાના અક્ષય-અનંત-શાશ્વત પૂર્ણ શુદ્
રૂપના અનંત સુખને, અવ્યાબાધપણે સાદિ અનંતમે ભાંગે ભોગવે

એમ કર્મબંધનના વિવિધ સ્વરૂપને, તેના કિંચિત્ વિપાકો સ
સંક્ષેપમાં જણાવીએ છીએ.

આત્મા સામાન્યથી જે આઠ (૮) પ્રકારના કર્મો બાંધે છે,
ઉત્તર ભેદો (૧૨૦) છે તેનું કિંચિત્ સ્વરૂપ નીચે મુજબ જાણવું.

(૧) **જ્ઞાનાવરણીયકર્મ** :— તેના ઉત્તરભેદો (૫) છે. (૧)
જ્ઞાનાવરણ (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણ (૩) અવધિજ્ઞાનાવરણ (૪) મનઃપર્યવજ્ઞા
વરણ અને (૫) કેવળજ્ઞાનાવરણ.

(૨) **દર્શનાવરણીયકર્મ** :— તેના ઉત્તરભેદો (૯) છે.
ચક્ષુદર્શનાવરણ (૨) અચક્ષુદર્શનાવરણ (૩) અવધિદર્શનાવરણ (૪) કે
દર્શનાવરણ (૫) નિદ્રા (૬) નિદ્રા-નિદ્રા (૭) પ્રચલા (૮) પ્રચલા-પ્ર
અને થીણદ્ધી-નિદ્રા.

(૩) **વેદનીયકર્મ** :— તેના (૨) ભેદો છે. (૧) શાતાવેદ
(૨) અશાતાવેદનીય.

(૪) **મોહનીયકર્મ** :— તેના બંધમાં (૨૬) ભેદો છે -
ઉદયમાં (૨૮) ભેદો હોય છે.

અનંતાનુબંધી—ક્રોધ-માન માયા-લોભ, અપ્રત્યાખ્યાની-ક્રોધ-મ
માયા-લોભ. પ્રત્યાખ્યાની-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ ,સંજ્વલન-ક્રોધ-મા
માયા-લોભ. એ ચારે પ્રકારના કષાયોના કુલ મળીને (૧૬) તેમજ નવનો

ષના તે (૧૭) હાસ્ય (૧૮) રતિ (૧૯) અરતિ (૨૦) ભય, (૨૧) શોક
) જુગુપ્સા (૨૩) સ્ત્રીવેદ (૨૪) પુરુષવેદ (૨૫) નપુંસકવેદ અને (૨૬)
ત્વ-મોહનીય. આ પ્રમાણે બંધમાં આ છવ્વીસ પ્રકૃતિઓ જાણવી.
રે ઉદયમાં (૧) સમ્યક્ત્વ મોહનીય (૨) મિશ્ર મોહનીય એ બે વધુ
છે, તેથી ઉદયમાં કુલ (૨૮) ભેદો હોય છે.

(૫) **આયુષ્ય કર્મ** :— તેના ગતિ આશ્રિ ચાર ભેદો છે.
નારક આયુષ્ય (૨) તિર્યગાયુષ્ય (૩) મનુષ્યાયુષ (૪) દેવાયુષ.

(૬) **નામકર્મ** :— તેના ઉત્તરભેદો (૬૭) છે. (૧) ગતિનામ-
, (૨) શરીરનામકર્મ, (૩) અંગોપાંગનામકર્મ (૪) સંઘયણનામકર્મ
સંસ્થાનનામકર્મ (૬) વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શનામકર્મ (૭) આનુપૂર્વીનામ-
(૮) વિહાયોગતિનામકર્મ - કુલ (૩૯) પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત,
ગુરુલઘુ, તીર્થંકર અને નિર્માણ, ઉપઘાત એ આઠ (૮) મળીને (૪૭)
ત્રસદશકના (૧૦) અને સ્થાવરદશકના (૧૦) મળી કુલ (૬૭) ભેદો
ધમાં હોય છે, જ્યારે સત્તામાં તેના (૧૦૩) ભેદો હોય છે. તેનું સ્વરૂપ
સ્ત્રમાંથી જાણી લેવું.

(૭) **ગોત્રકર્મ** :— તેના (૨) ભેદ છે. (૧) ઉચ્ચગોત્ર
) નીચગોત્ર.

(૮) **અંતરાયકર્મ** :— તેના (૫) ભેદો છે. (૧) દાનાંતરાય
) લાભાંતરાય (૩) ભોગાંતરાય (૪) ઉપભોગાંતરાય (૫) વીર્યાન્તરાય.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ આઠે કર્મના (૧૨૦) ભેદો બંધમાં (૧૨૨)
દો ઉદયમાં, અને (૧૫૮) ભેદો સત્તામાં શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે.

ઉપર જણાવેલ આઠે કર્મોમાંથી પ્રત્યેક સમયે સામાન્યથી દરેક જીવ
આયુષ્ય સિવાયના સાતે કર્મો બાંધે છે અને એકજ પરભવનું આયુષ્ય-

મોહનીયકર્મ :– આ કર્મના વિપાકોદયે આત્મા પર પરિણામમાં, ગમની આસક્તિ, મોહ (આસક્ત) બને છે, આથી કર્મની (૨૮) એ પ્રકૃતિઓ આત્માના ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન દર્શન અને ચા ગુણોને, ઘાતક તેમજ મલિન કરનાર હોવાથી, શુદ્ધ આત્માને આત્મા આનંદ થવા દેતી નથી, અને તેથી પરભાવમાં મુગ્ધ બનાવે છે. માટે અઠ્ઠાવીશે પ્રકૃતિઓ ઘાતી ગણાતી જાણવી.

અંતરાયકર્મ :— આ કર્મના વિપાકોદયે આત્મા, પ્રાપ્ત ગુણ યથા-તથ્ય પ્રવર્તન કરી શકતો નથી, તેથી તેની (૫) પાંચ પ્રકૃતિ ઘાતી ગણાતી છે.

ઉપરના ચાર ઘાતી કર્મ–સિવાયના, વેદનીય કર્મની (૨), આયુ કર્મની (૪), નામકર્મની (૬૭) અને ગોત્રકર્મની (૨) એ ચારે કર્મ કુલ (૭૫) પ્રકૃતિઓ મૂળ–આત્મ–ગુણને સાક્ષાત્ (સીધો) ઉપઘાત કરતી ન હોવાથી અઘાતી છે.

ઘાતીકર્મની પ્રકૃતિ=૪૫	અઘાતીકર્મની પ્રકૃતિ=
(૫) જ્ઞાનાવરણીય	(૨) વેદનીય
(૯) દર્શનાવરણીય	(૬૭) નામકર્મ

(૨૬) મોહનીય	(૪) આયુષ્ય કર્મ
(૫) અંતરાય.	(૨) ગોત્રકર્મ
૪૫	૭૫

ઉપર મુજબ અઘાતી કુલ (૧૨૦) પ્રકૃતિઓમાં (૪૫) ઘાતી અને (૭૫) અઘાતી છે, તેમાં વળી (૨૫) પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી છે, અને (૨૦) પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતી છે, એટલે કે જે પ્રકૃતિઓના ઉદયે, આત્માનો ગુણ સર્વથા અવરાયેલ હોય, તે સર્વઘાતી, અને જે પ્રકૃતિના ઉદયે, તેનો ક્ષયોપશમ કરી, કિંચિત્ ગુણ પ્રગટાવી શકાય, તે-દેશઘાતી પ્રકૃતિ જાણવી.

સર્વઘાતી પ્રકૃતિ (૨૦)	દેશઘાતી પ્રકૃતિ (૨૫)
(૧) કેવળજ્ઞાનાવરણીય	(૪) મતિ, શ્રુત, અવધિ મનઃપર્યવ જ્ઞાનાવરણીય એ ચાર.
(૧) કેવળદર્શનાવરણીય	(૩) ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ દર્શનાવરણીય, એ ત્રણ
(૫) નિદ્રા, નિદ્રા-નિદ્રા, પ્રચલા. પ્રચલા-પ્રચલા, થિણધ્ધી	(૫) દાન-લાભ-ભોગ—ઉપભોગ અને વીર્યાંતરાય એ પાંચ.
(૪) અનંતાનુબંધી કષાય	(૪) સંજ્વલન-ચારે-કષાય
(૪) અપ્રત્યાખ્યાની કષાય	(૯) હાસ્ય-રતિ-અરતિ-ભય-શોક જુગુપ્સા, સ્રીવેદ—પુરુષવેદ નપુંસકવેદ નવ નોકષાય.
(૪) પ્રત્યાખ્યાની કષાય	
(૧) મિથ્યાત્વ મોહનીય	
(૨૦) કુલ સર્વઘાતી પ્રકૃતિ.	(૨૫) કુલ દેશઘાતી પ્રકૃતિ.

ઉપરની (૪૫) ઘાતીકર્મની પ્રકૃતિઓનું વળી કિંચિત્ વિશેષ-સ્વરૂપ નીચે મુજબનું પણ સમજવું જરૂરી છે.

(૧) મતિજ્ઞાનાવરણ
(૧) શ્રુતજ્ઞાનાવરણ
(૧) અચક્ષુદર્શનાવરણ
(૫) અંતરાય
—
૮

આ આઠે પ્રકૃતિઓ બંધમાં સર્વઘા
હોવા છતાં ઉદયમાં દેશઘાતી પણ
ઉદયમાં આવતી હોવાથી દરેક જીવને
આઠે પ્રકૃતિઓનો ઓછો-વત્તો ક્ષયો
પશમ હોય છે જ.

(૧) અવધિજ્ઞાનાવરણ
(૧) મનઃ પર્યવજ્ઞાનાવરણ
(૧) ચક્ષુદર્શનાવરણ
(૧) અવધિદર્શનાવરણ
—
૪

આ ચારે પ્રકૃતિઓ બંધમાં સર્વઘાતી
પરંતુ ઉદયમાં સર્વઘાતી તેમજ દેશઘા
એ બન્ને રૂપે પણ ઉદયમાં આવે
તેથી દેશઘાતી ઉદયે તેનો તે મુજબ
ક્ષયોપશમ હોય છે.

(૧) કેવળજ્ઞાનાવરણ
(૧) કેવળ-દર્શનાવરણ
(૫) નિદ્રા-પંચક
—
૭

આ સાતે પ્રકૃતિઓ બંધમાં સર્વઘ
છે, તેમજ ઉદયમાં પણ સર્વઘાતી
તેથી તેના ઉદયે જીવને રૂપારૂપી વિ
પ્રત્યક્ષ સંપૂર્ણ સ્પષ્ટાવબોધ હોતો નથ

કોઈપણ જીવ જ્ઞાન-દર્શન ગુણના ઉપયોગ રહિત ક્યારેય હોતો નથી.
સર્વ ઘાતી કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદયપણ એક સરખો હોતો નથી પરંતુ તેમાં
તીવ્ર-મંદતા હોય છે, આમ છતાં, એ સ્પષ્ટ સમજવું કે, કોઈપણ જી
અરૂપી-પ્રત્યક્ષ ઓછુ-વત્તું કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ક્યારેય હોતું ન
જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને મોહનીયકર્મના બંધ અને ઉદય સં
શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે કે, જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ઉદયે જીવ, દર્શનાવરણ
કર્મ બાંધે છે અને નિદ્રાદિ પ્રમાદરૂપ તીવ્ર દર્શનાવરણીયકર્મના ઉ
જીવ, દર્શનમોહનીય કર્મ બાંધે છે. અને મિથ્યાત્વ (દર્શન) મોહનીય
ઉદયે જીવ, આઠે કર્મ બાંધે છે. આથી આત્માર્થી આત્માઓને અપ્રમ
તેમજ સમ્યગ્ જ્ઞાનોપયોગરૂપ જ્ઞાનક્રિયાનું મહત્ત્વ આપોઆપ સમજાય

) અનંતાનુબંધી કષાયો) અપ્રત્યાખ્યાની કષાયો) પ્રત્યાખ્યાની કષાયો) મિથ્યાત્વ (દર્શન) મોહનીય	આ (૧૩) તેર પ્રકૃતિઓ બંધમાં પણ સર્વઘાતી છે. અને ઉદયમાં પણ સર્વઘાતી છે, એટલે **તીવ્ર રસોદય સહિત-ઉદય હોતે છતે**, તેનો ક્ષયોપશમ હોતો નથી.
) સંજ્વલન કષાયો) નો કષાયો હાસ્યાદિ - ષટ્ક તેમજ ૩-વેદ	આ (૧૩) તેર પ્રકૃતિઓનો બંધ સર્વઘાતી છે તથાપિ દેશઘાતી રૂપેજ ઉદયમાં આવતી હોવાથી તેનો **રસોદય ક્ષયોપશમનો વિરોધી નથી** આથી ઉદય વખતે તેનો ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે.

ઉપરની હકીકતથી સમજાશે કે સર્વઘાતી મોહનીય કર્મના મંદ રોદય વખતે, આત્મા-જ્ઞાનાવરણીયના વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ દ્વારા, મોહનીય ર્મનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કરી શકે છે. આથીજ જ્ઞાનચેતનામાં ાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમની મહત્તા સર્વે આપ્ત પુરુષોએ સ્વીકારેલ છે.

કર્મફળચેતના :— જીવને, સુખ કે દુઃખનો પરિણામ, તે ર્મફળચેતના સમજવી. સમસ્ત સંસારી જીવોને પોત-પોતાની, શુભાશુભ વૃત્તિ-નિવૃત્તિ વડે તેના ફળ સ્વરૂપી સુખ-દુઃખનો પરિણામ હોય છે. ા પરિણામ, જીવમાત્રને ઈષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થના સંયોગ-વિયોગથી ઉત્પન્ન ાય છે, કર્મફળચેતના માટે જીવની સમસ્ત પ્રવૃત્તિ અને તે થકી પ્રાપ્ત તા સંયોગ-વિયોગને જાણવા જરૂરી છે. પૂર્વે કર્મ-ચેતનામાં સમસ્ત ર્મ પરિણામનું કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવેલ છે, શાસ્ત્રોમાં તેને ઔદયિક ાવનું સ્વરૂપ કહેલ છે તે ઉપરાંત જે જે જીવને જે જે સ્વરૂપે, ઉપશમિક, ાયિક અને ક્ષયોપશમિક ભાવનું આત્મ પરિણમન હોય છે, તે થકી પણ તે

આત્માને શુધ્ધ ભાવે કર્મફળ ચેતનાનું આસ્વાદન હોય છે. કેમકે પ્રતિ આત્મ-પરિણમન-રૂપ, ક્રિયાનું આસ્વાદન દરેક આત્માને અવશ્ય હોય છે તેથી જ શુધ્ધ સાધ્ય-સાધન દાવમાં, આત્મિક શુદ્ધિના, અનુભવમાં સાધક પ્રીતિ, પ્રતીતિ, અને રૂચી પ્રગટાવવા કહ્યું છે કે :—

"निर्विकल्प-ध्येय-अनुभवे, अनुभव-अनुभवनी प्रीत रे,
ओर न कबहु लखी शके, आनंदघन प्रीत प्रतीत रे"

જો-કે કેવળ-સંપૂર્ણ, શુદ્ધ ક્ષાયિક ભાવના સિધ્ધ પરમાત્મ અનંત-અક્ષય સ્વરૂપને સર્વે કેવળી ભગવંતો જાણે તો છે તથાપિ તેઓ પણ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે તેને શબ્દથી યથાર્થ જણાવી શ નથી. આ માટે કહ્યું છે કે :—

"यतो वाचो निवर्तन्ते, न यत्र मनसो गतिः ।
शुद्धानुभव संवेद्यं, तद्रुपं परमात्मनः ॥"

આમ છતાં કથંચિત્ વકતવ્ય ભાવે જણાવેલ છે કે,

"शब्दोपरं तद्रुपं, बोधकृन्नय पद्धतिः ।
निर्विकल्पं तु तद्रुपं, गम्यं नानुभवं विना ॥"

આથી સિધ્ધ પરમાત્માના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય સ્વરૂપને જણાવતાં શા કારોએ જણાવ્યું છે કે:

"अविद्या जनितैः सर्वे-विकारैरनुपद्रुतः ।
व्यक्तया शिवपदस्थोऽसौ, शक्तया जयति सर्वगः ॥

અનાદિ સંસારી આત્મા પોતે પૂર્વે બાંધેલા અષ્ટવિધ દ્રવ્ય કર્મોના ઉદ નુસારે, ચારગતિમાં પ્રાપ્ત શુભાશુભ સંયોગ-વિયોગ રૂપનોકર્મના નિ

રાગ-દ્વેષાદિરૂપ ભાવ કર્મ કરવા વડે, નવીન અનંતા-અનંત કર્મોનો સમયે-સમયે બંધ કરે છે. આ કર્મ બંધની પરંપરામાંથી આત્માએ-આત્માને છોડાવવા માટે, પ્રથમ તો, સમ્યગ્દર્શન વડે, દ્રવ્ય કર્મના ફળ પ્રાપ્ત, નોકર્મથી એટલે દેહ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર-પુત્રાદિકના મમત્વરૂપ પરિણતથી આત્માને, દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી અળગો કરીને જાણીએ, આ રીતનો-કર્મથી અળગો થયેલો આત્મા અનુક્રમે રાગ-દ્વેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરીને, સંપૂર્ણ વીતરાગતા વડે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને, અંતે અયોગી થઈને સર્વ દ્રવ્ય કર્મો (કાર્મણશરીર)થી મુક્ત થઈ મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપર જણાવેલ કર્મક્ષયના અનુક્રમ માટે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે :-

पुव्विं रागाइयाविभावा, मव्वओ विभज्जिज्जा,
पच्छा दव्वा कम्मा, सव्वविभिन्नो निओ अप्पा ॥

તેમજ કર્મ બંધ માટે પણ કહ્યું છે કે,

पर संगेण वंधो, मोक्खो परभाव चायणे होई
सव्व दोसाण मूलं. परभावाणुभव परिणामो ।

સંસારી આત્માને કર્મોદયાનુસારે અનિચ્છાએ પણ આ સંસારમાં ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં જન્મ-મરણના દુઃખો ભોગવવાં જ પડે છે. અનંતા કાળથી ભોગવવી પડતી અનંતા દુઃખોની આ ભવ-પરંપરામાંથી મુક્ત થવા પૂર્વે અનેક આત્માર્થી-આત્માઓએ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી દેવશ્રી ભગવંતોએ. ઉપર જણાવ્યા મુજબના ઉપાયમાં, શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ કરીને, વિધિ માર્ગને અનુસરીને, જન્મ-મરણ રહિત મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કરી છે આ સ્વરૂપને ગીતાર્થ ગુરુભગવંતની નિશ્રાએ શાસ્ત્રાધારે કથાનુ-યોગથી યથાર્થ જાણીને, અનુક્રમે ગુણસ્થાનક ક્રમારોહણ વડે, આત્માને પૂર્ણ શુદ્ધ કરવા પ્રથમ-જ્ઞાનાદિ અનંત ચતુષ્ક ગુણની અક્ષય સ્વાધીનતાનો,

આત્માને શુદ્ધ ભાવે ક્રમિક [illegible] આસ્વાદન હોય છે. [illegible] આત્મ-પરિણમન-રૂપ, ક્રિયાનું આસ્વાદન [illegible] આત્માને [illegible] તેથી [illegible] આત્મિક શક્તિના, અનુભવ [illegible] પ્રતીતિ, અને [illegible] કર્યું છે કે :—

> "निर्विकल्प-ध्येग-अनुभवे, अनुभव-अनुभवनी प्रीत रे,
> ओर न कबहू लखी शके, आनंदघन प्रीत प्रतीत रे"

[illegible]

> [illegible]

[illegible]

> [illegible]

[illegible]

> [illegible]

[illegible]

રાગ-દ્વેષાદિરૂપ ભાવ કર્મ કરવા વડે, નવીન અનંતા-અનંત કર્મોનો સમયે-સમયે બંધ કરે છે. આ કર્મ બંધની પરંપરામાંથી આત્માએ-આત્માને છોડાવવા માટે, પ્રથમ તો, સમ્યગ્દર્શન વડે, દ્રવ્ય કર્મના ઉદયે પ્રાપ્ત, નોકર્મથી એટલે દેહ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર-પુત્રાદિકના મમત્વરૂપ પરિગ્રહથી આત્માને, દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી અળગો કરવો જોઇએ, આ રીતેનો-કર્મથી અળગો થયેલો આત્મા અનુક્રમે રાગ-દ્વેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરીને, સંપૂર્ણ વીતરાગતા વડે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને, અંતે અયોગી થઇને સર્વ દ્રવ્ય કર્મો (કાર્મણશરીર)થી મુક્ત થઈ મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપર જણાવેલ કર્મક્ષયના અનુક્રમ માટે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે :-

पुव्विं रागाइयाविभावा, सव्वओ विभज्जिज्जा,
पच्छा दव्वा कम्मा, सव्वविभिन्नो निओ अप्पा ॥

તેમજ કર્મ બંધ માટે પણ કહ્યું છે કે,

पर संगेण बंधो, मोक्खो परभाव चायणे होई
सव्व दोपाण मूलं, परभावाणुभव परिणामो ।

સંસારી આત્માને કર્મોદયાનુસારે અનિચ્છાએ પણ આ સંસારમાં ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં જન્મ-મરણના દુઃખો ભોગવવાં જ પડે છે. અનંતા કાળથી ભોગવવી પડતી અનંતા દુઃખોની આ ભવ-પરંપરામાંથી મુક્ત થવા પૂર્વે અનેક આત્માર્થી-આત્માઓએ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કેવળી ભગવંતોએ, ઉપર જણાવ્યા મુજબના ઉપાયમાં, શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રૂચિ કરીને, વિધિ માર્ગને અનુસરીને, જન્મ-મરણ રહિત મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કરી છે આ સ્વરૂપને ગીતાર્થ ગુરૂભગવંતની નિશ્રાએ શાસ્ત્રાધારે કથાનુ-યોગથી યથાર્થ જાણીને, અનુક્રમે ગુણસ્થાનક ક્રમારોહણ વડે, આત્માને પૂર્ણ શુદ્ધ કરવા પ્રથમ-જ્ઞાનાદિ અનંત ચતુષ્ક ગુણનાં અક્ષય સ્વાધીનતાનો,

ત્યાગી બનાવનો અભ્યાસ જેથી અંતે ભવ-પરંપરાના હેતુ-ભૂત-કાર્મણ શરીરનું બંધન સર્વથા તૂટતાં, સર્વ-દુઃખોનો અંત પ્રાપ્ત થાય, એ માટે કહ્યું છે કે :—

> **दग्धे बीजे यथात्यन्त, प्रादुर्भवति नांकुरः ।**
> **कर्म बीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥**

સંસારી આત્માને શુભાશુભ દેહ-ધન-સ્ત્રી-પુત્રાદિના સંયોગ-સંબંધી રૂપ નોકર્મનો સંબંધ પોતે પૂર્વે બાંધેલા કર્મોના ઉદયાનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ તે થકી અજ્ઞાન અને સંમોહના જોરે, જે આત્મા, રાગ-દ્વેષાદિ વિભાવ પરિણામનો કર્તા બનીને, નવીન કર્મ બાંધે છે, તે આત્મા સંસારમાં ભટકે છે, માટે આત્માર્થી આત્માએ, અજ્ઞાન અને સંમોહને દૂર કરી રાગ-દ્વેષના કર્તૃત્વથી મુકત થવાનો, નિરંતર શક્ય પ્રયત્ન કરવો, જેથી સંવર અને નિર્જરાવડે, સહજ પરમ-પદની પ્રાપ્તિ થશે.

જૈનદર્શનના ચારે અનુયોગમાં સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ એ સવમાન્ય સિધ્ધાંત છે, તેમાં પણ કાર્ય-કારણ ભાવની વિવક્ષા કરતાં જણાવેલ છે કે, દ્રવ્ય-સમ્યગ્ શ્રુતજ્ઞાન એટલે નવ-તત્ત્વોને ગુરૂગમથી હેયોપાદેયાત્મક અવિરૂધ્ધ બોધ, તે સમ્યગ્દર્શનનું કારણ છે આ સમ્યગ્દર્શન તે શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિકય એ પાંચ લક્ષણવાળું-ગ્રંથી ભેદ થકી જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. આ દર્શન ગુણ થકી જીવને, ભાવ ચારિત્રગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ માટે કહ્યું છે કે :

> **चरण पडिवत्तिहेतु, धम्म कहाकाल-दिक्खमाइया,**
> **दविये दंसग सोही, दंसणसुद्धस्स चरणं तु ॥**

ધર્માકથાનુયોગ : તે ઉત્તમ પુરૂષોના ચરિત્રોને ચારે નિક્ષેપથી શુધ્ધ જણાવે તે.

ચરણકરણાનુયોગ	:	આત્માને ચારિત્ર ગુણમાં ઉપકારક બાહ્ય–વિધિ–નિષેધરૂપ આચાર જણાવે તે.
ગણિતાનુયોગ	:	જીવાજીવ પદાર્થોની તેમજ તેના ગુણ–ધર્મોની આત્મ સાધનામાં સાધક–બાધકરૂપે ગણના કરવી તે.
દ્રવ્યાનુયોગ	:	જીવાજીવરૂપ ૭ એ દ્રવ્યોના શુધ્ધાશુધ્ધ પરિણમનોનું ઉત્પાદ–વ્યય–ધ્રુવ સ્વરૂપે યથાર્થ અવિરુદ્ધ જ્ઞાન કરવું તે.

આ ચારે પ્રકારના અનુયોગથી આત્મા–આત્મદર્શિતા પ્રાપ્ત કરે છે, તેમાં દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન, જીવને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ તેમજ શુધ્ધિમાં વિશેષ ઉપકારક છે. અને સમ્યગદર્શનની શુદ્ધિ, તે ચારિત્ર શુધ્ધિનું કારણ છે, તે માટે ૭ એ દ્રવ્યોનું શાસ્ત્રાધારે બારે દ્વારોથી કિંચિત સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ.

૭ એ દ્રવ્યોનું નવતત્ત્વમાંની દૃષ્ટિવાદાન્તર્ગત ગાથા વડી બારે દ્વારોનું કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ. જેની આદિ નથી અને અંત નથી એવા પંચાસ્તિકાયમય આ સમસ્ત જગતનું દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવમય ૭ દ્રવ્યાત્મક કિંચિત્ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ ભાષિત સિદ્ધાંતાનુસારે નીચે મુજબ જાણવું.

(૧) જીવાસ્તિકાય–	:	જ્ઞાનાદિચેતના યુક્ત જીવ–દ્રવ્યો અનંતા છે.
(૨) પુદ્ગલાસ્તિકાય	:	વર્ણ–ગંધ–રસ અને સ્પર્શાદિ યુક્ત પુરણ-ગલન સ્વભાવવાળા અનંતાનંત પુદ્ગલ જડ–દ્રવ્યો અનેકવિધ વર્ગણાઓમાં અનંતા અનંત છે.
(૩) ધર્માસ્તિકાય	:	જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગતિમાં સહાય કરનાર અસંખ્યાત પ્રદેશ પ્રમાણ ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ એક દ્રવ્ય છે.
(૪) અધર્માસ્તિકાય	:	જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગતિમાં સહાય કરનાર અસંખ્યાત પ્રદેશ પ્રમાણ ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ

[illegible]

[illegible] જોઈએ, [illegible]

[illegible]

(1) [illegible] [illegible] છે. [illegible] છે, અને [illegible] છે. [illegible] છે, [illegible] છે.

(2) [illegible]:— [illegible] કર્તા, [illegible]

હોવાથી, ચેતના લક્ષણો જીવઃ" એ લક્ષણથી જીવતત્ત્વ છે, જ્યારે અન્ય પાંચે દ્રવ્યો તેથી વિપરીત સ્વભાવવાળા હોવાથી અજીવ છે.

છ એ દ્રવ્યોમાં નિશ્ચય દૃષ્ટિએ માત્ર પુદ્દગલ દ્રવ્યોજ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ યુકત હોવાથી રૂપી છે. જ્યારે બાકીના પાંચે દ્રવ્યો તેથી વિપરીત એટલે વર્ણાદિ રહિત હોવાથી અરૂપી છે. પરંતુ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ પુદ્દગલ સંયોગે–જીવને વિષે રૂપીપણું છે, તે પ્રમાણે વ્યવહારથી પરમાણુ વિગેરે અત્યંત સૂક્ષ્મ પુદ્દગલ દ્રવ્યોને અરૂપી પણ કહેવાય છે.

સપ્રદેશી:— (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય તેમજ (૩) પ્રત્યેક જીવને અસંખ્યાત પ્રદેશો છે, (૪) આકાશાસ્તિકાય લોકાલોક સ્વરૂપી, અનંતાનંત પ્રદેશોવાળો છે, (૫) કાળ–દ્રવ્ય એક સમયરૂપ હોઇ તેને પ્રદેશો નથી, વળી (૬) પુદ્દગલ પરમાણુ જો કે પરમાણુ સ્વરૂપે અપ્રદેશી છે તેમ છતાં અનેક પુદ્દગલ પરમાણુ દ્રવ્યોના વિવિધ સ્કંધોમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંતા પ્રદેશો હોય છે. તેમજ વળી નૈશ્ચયિક પરિણામતા વડે પરમાણુંમાં પણ ષડ્ગુણહાની–વૃધ્ધિરૂપ વિવિધ પરિણામીત્વપણું હોવાથી, તે અપેક્ષાએ પરમાણુને પણ ઉપચારે સપ્રદેશી પણું શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે.

એક:— ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણે દ્રવ્યો અખંડ–એક–એક છે. જ્યારે જીવો અનંતા છે. અને પુદ્દગલો તેનાથી અનંતાનંત

છે. અને કાળ, જીવ અને અજીવ બન્ને દ્રવ્યોની વર્તનારૂપ હોઈ તેથી પણ અનંતો છે. જ્યારે જીવદ્રવ્યોના ગુણો અને તેના ત્રિકાલિપર્યાયો તેથી પણ અનંતગુણ જાણવા.

[illegible]) ક્ષેત્ર :— છ એ દ્રવ્યોમાં માત્ર આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય તે ક્ષેત્ર દ્રવ્ય છે. અને બાકીના પાંચે દ્રવ્યો ક્ષેત્રી છે. રીતે પાંચે દ્રવ્યો આધેય છે. આથી પાંચે દ્રવ્યો એક જ આકાશ રૂપ આધાર-દ્રવ્યમાં આધાર-આધેય ભાવે અબાધિત ભાવે રહેલા છે. આનું કારણ પાંચે દ્રવ્યોમાં રહેલો અગુરુ-લઘુ સ્વભાવ જાણવો.

[illegible]) ક્રિયત્વ:— છ એ દ્રવ્યોમાં માત્ર જીવ અને પુદ્ગલ એ દ્રવ્યોમાં જ ક્રિયત્વગુણ રહેલો છે. બાકીના અક્રિય છે પરંતુ કર્તૃત્વ ધર્મ માત્ર જીવમાં જ

[illegible]) નિત્ય:— નિશ્ચયદૃષ્ટિએ છએ દ્રવ્યો, દ્રવ્યત્વ-સ્વરૂપે, અ અનંત સામાન્ય પર્યાય સહિત નિત્ય છે, પરંતુ અને પુદ્ગલ એ-બે દ્રવ્યોને, વ્યવહારે પર-પરિ ણામે, અનિત્યપણું છે, જ્યારે પર્યાયાર્થિકનયની ના, છ એ દ્રવ્યોના સકળ પર્યાય-પરિણ અનિત્ય છે.

[illegible]) કારણ:— સર્વજ્ઞ શાસનમાં છ એ દ્રવ્યોના પરિણમનો સ્વ-દ્રવ્યનું પરિણમન, અન્ય કોઈ દ્રવ્યને કારણ નહિ હોવાથી, સર્વ દ્રવ્યો અકારણ કહ્યા છે જ્યારે બાકીના પાંચ દ્રવ્યોને કારણના છે, [illegible] [illegible], વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ સંસારી જીવો [illegible]

પોતાંના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ ગુણના વ્યવહારથી અન્ય જીવને અનુગ્રહકારક થાય છે, તેમજ હિંસાદિ યોગ પરિણામ વડે અન્યજીવને-વ્યવહારે ઉપઘાત કરતા હોઇ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં "परस्परोपग्रहो जीवनाम्" એ સૂત્રથી સમસ્ત સંસારી જીવને વિષે, ઉપર જણાવ્યા મુજબ અનુગ્રહ તેમજ ઉપઘાતકતા થકી ઉપચારે કારણતા દર્શાવી છે.

) કર્તા:— છ એ દ્રવ્યોમાં, સકળ જીવ દ્રવ્યોને વિષે પોત-પોતાના અસંખ્યાત પ્રતિ-પ્રદેશ-ભિન્નભિન્ન સમગ્ર ગુણ ક્રિયાને, એકત્વભાવે, અવ્યાબાધપણે પરિણમાવવાની શક્તિ હોવાથી જીવદ્રવ્યમાંજ કર્તાપણું છે. આ રીતે જીવદ્રવ્યને વિષે સકળ આત્મપ્રદેશની એકાકારવૃત્તિ (એક પ્રદેશે સ્વભાવતા) વડે કર્તૃત્વપણું જાણવું, જ્યારે અન્ય દ્રવ્યોને ભિન્નભિન્ન પ્રદેશે ભિન્નવૃત્તિત્વપણું હોઈ, કર્તૃત્વપણું નથી, તેમજ વળી પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગત્યાદિ ક્રિયત્વપણું છે. પરંતુ તે કર્તૃત્વભાવે હોતું નથી, જ્યારે બાકીના ચારે દ્રવ્યોમાં તે ક્રિયત્વપણું પણ નથી.

૧) સર્વગત:— છ એ દ્રવ્યોમાં માત્ર આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યજ સમસ્ત લોકાલોક વ્યાપી હોવાથી સર્વગત છે, બાકીના પાંચે દ્રવ્યો અસર્વગત છે. તેમાં વળી કાળ દ્રવ્યનો, તો, વ્યવહાર પણ અઢીદ્વીપ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જ છે.

૨) અપ્રવેશી:— નિશ્ચયનય દૃષ્ટિએ તો, છ એ દ્રવ્યો અપ્રવેશી છે, એટલે કોઇપણ દ્રવ્ય પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ છોડીને, અન્ય દ્રવ્ય સ્વરૂપે કોઈ કાળે પણ બનતું નથી,

ભાગ છતાં વ્યવહારથી જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોમ સંયોગીક ભાવે સપ્રદેશીપણું પણ છે, જ્યારે ચાર દ્રવ્યોમાં તો, સંયોગી પરિણમન-વ્યવહાર પણ નથી, તેથી તેઓને અપ્રદેશી જાણવા.

ઉપર જણાવેલ બારે દ્વારોથી છ એ દ્રવ્યોનું યથાર્થ સ્વરૂપ વિસ્તાર ગીતાર્થ ગુરૂ ભગવંત પાસેથી સ્યાદ્વાદ શૈલિએ, અવિસંવાદી સ્વરૂ હેયોપાદેયભાવે અવધારતાં, જીવને સમ્યકૃત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે કે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ આ જગત જીવ અને અજીવની રાશિ જણાવેલ છે, તેનેજ વિસ્તારથી છ દ્રવ્યાત્મક સ્વરૂપે જણાવેલ છે, સાત-તત્ત્વો કે નવ તત્ત્વાત્મક સ્વરૂપ પણ તેનોજ વિસ્તાર છે, આથ શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રમાં સમ્યકૃત્વની પ્રાપ્તિ માટે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે "તન્નિસર્ગાદધિગમાદ્વા"—એટલે નિસર્ગ અને અધિગમ એ બે હેતુ સમ્યકૃત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. મુખ્યતાએ મનુષ્યભવમાં સમ્યકૃત્વની પ્ર માટે સંવેગી-ગીતાર્થ ગુરુગમથા નવે તત્ત્વોનો નય-નિક્ષેપ-પ્રમ સાક્ષેપ બોધ કરવો સુલભ છે, જ્યારે બીજા કારણરૂપ નિસર્ગની હે નારકાદિ ચારે ગતિ આશ્રયિ હોઈ ગૌણ છે, આથી વળી સ્પષ્ટ સમ કે નિસર્ગ હેતુનામાં ભવિતવ્યતાની મુખ્યતા છે, જ્યારે અધિગ પુરૂષાર્થની. આથી આત્માર્થી આત્માએ તત્ત્વ બોધ માટે નિરંતર ઉ કરવો જરૂરી છે, વળી કાર્ય-કારણ ભાવે જોતાં પણ શ્રધ્ધારૂપ સ પરિણામમાં સમ્યગ્ જ્ઞાનની કારણતા અવશ્ય રહેલી હોય છે, અન્યર અંધશ્રદ્ધા તેમજ આગ્રહનું કારણ તો અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વનો પરિણ જાણવો. સર્વત્ર સમ્યક્ પરિણામમાં સ્યાદ્-દૃષ્ટિની મુખ્યતા અવશ્ય હ છે. આ માટે સર્વપદાર્થોનું સ્યાદ્-વાદ પરિજ્ઞાન કરવું જેથી નિરતિચ આરાધના વડે, શીઘ્ર આત્મશુધ્ધિ થાય.

સૂત્રાનુસારે સંક્ષેપથી સકળ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ જણાવ્યા પછી ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ. જો કે પૂર્વે અનાદિ અનંત સમ

ાંના ૭ એ દ્રવ્યોનું કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પરંતુ તે
અત્રે કિંચિત્ વિશેષથી ક્ષેત્ર-વિચાર જણાવીએ છીએ.

આધાર-આધેય ભાવે આ જગતનું એક **આકાશાસ્તિકાય**
મય ક્ષેત્ર, લોકાલોક પ્રમાણ અનંતુ છે, તથાપિ સમસ્ત જીવાસ્તિ-
ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય, અખંડ આકાશા-
ના અનંતમા ભાગમાં જ હોવાથી તેટલા ક્ષેત્રને લોકાકાશની સંજ્ઞા,
માં આપેલી છે. આ લોકાકાશને વળી ઉર્ધ્વ-અધો અને તિર્યંક્
) એમ ત્રણ વિભાગથી જણાવેલ છે, તેમાં તિર્યગ્લોક અસંખ્યાતા
મુદ્રોવાળો છે, તેની મધ્યમાં જે મેરુપર્વત છે, તે મેરુપર્વતની
ી-૯૦૦-યોજન ઉંચો-અને ૯૦૦-યોજન નીચે, એમ ૧૮૦૦-યોજન
તિર્યગલોક જાણવો. ઉપરના ૯૦૦-યોજન સહિત સાત-રાજ-
પ્રમાણ ઉર્ધ્વલોક (વૈમાનિક દેવલોક) જાણવો. અને નીચેના ૯૦૦-
સહિત સાત-રાજલોક પ્રમાણ અધોલોક (નારક જીવોનો) જાણવો.
મસ્તલોક ૧૪ રાજલોક પ્રમાણ ઉંચાઈવાળો, કેડે
દઈને-બે પગ પ્રસારીને ઉભા રહેલા મનુષ્યની
તિએ ગોળ છે, તેમાં વધુમાં વધુ સાતમી નારકનું ક્ષેત્ર (૭)
ોક છે. અને મધ્યના તિર્યગ્ લોકનું ક્ષેત્ર એક (૧) રાજલોક પ્રમાણ
તેમાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્રો જાણવા. તિર્યગ્ લોકમાં મનુષ્યો અને
ચો (જલચર, સ્થલચર, ખેચર, ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ) તેમજ
પતિ, વ્યંતર, વાણવ્યંતર, અને જ્યોતિષ દેવોનાં સ્થાનો છે. તિર્યગ્
ી મધ્યમાં **જંબૂદ્વીપ** ૧ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો, વર્તુળાકારે
) છે તેની ઉપર બે લાખ યોજનનો **લવણસમુદ્ર,** તેની ઉપર
લાખ યોજન પ્રમાણ **ધાતકીખંડ,** તેની ઉપર આઠ લાખ યોજન
ણ **કાલોદધિ** સમુદ્ર અને તેના ઉપર સોળ લાખ યોજન પ્રમાણ
કરવરદ્વીપ આવેલો છે, પુષ્કરવરદ્વીપના અર્ધો ભાગ સુધીમાં એટલે
લાખ યોજન સુધીમાં મનુષ્યલોક જાણવો. આ રીતે મનુષ્યલોકની

ઉપર જણાવેલ સ્વરૂપ મુખ્યતાએ નિયત (શાશ્વત) જાણવું. તેમ છતાં સામાન્ય ફેરફારો પણ થતાં રહે છે.

ત ક્ષેત્ર વિચાર જાણવાનું પ્રયોજન એ છે કે સમ્યક્-પ્રવૃત્તિનો આધાર-શ્રદ્ધા છે; માટે જે રીતે શ્રદ્ધા પ્રબળ બને તે રીતે શાસ્ત્રા-માં પ્રયત્નશીલ રહેવું.

હવે સકળ દ્રવ્યોને વિષે કાળનું સ્વરૂપ જણાવીએ એ.

પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ કાળ, એ-પંચાસ્તિકાય દ્રવ્યોના પરિણમનરૂપ મમાં ઉપચાર કરવા રૂપ હોઈ ઉપચરિત દ્રવ્ય છે. એ માટે છે કે :—

मो वत्तणाइ कालो, दव्वस्स चेव पज्जाओ,

किंचिम्मेत्त विसेसेण, दव्वकालाइ ववगमो ॥१॥

चेयणमचेयणस्स दव्वस्स, ठिईउ जा चउविगप्पा;

सा होइ दव्वकालो, अहवा दवियं तु तं चेव ॥२॥

दव्वे अद्धा अहाउय, उवक्कमे देसकालकाले य,

तहय पमाणो वन्नेभावे, पगयं तु भावेणं ॥३॥

વર્તના,-પરિણામ,-ક્રિયા, અને પરત્વ-અપરત્વ, આ સર્વે કાળના ગો જાણવા. નવા-પુરાણાદિ રૂપે નિરંતર વર્તવું તે-વર્તના, નવા ર્યાયની પ્રાપ્તિ-ઉપલબ્ધિ તે-પરિણામ, એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને જવા પ ક્રિયામાં જે વિલંબ તે-ક્રિયા કાળ, પ્રથમ સ્થાન અથવા બીજા-ત્રીજા સ્થાનની યોજના તે-પરત્વ-અપરત્વ જાણવું. આ બધા લક્ષણો વ્યના પર્યાય (પરિણમન) વિશેષથી અભિન્ન હોવા છતાં કિંચિત્ વિશેષથી તેને જુદા-જુદા ભેદથી જણાવાય છે.

સચેતન કે અચેતન દ્રવ્યોના પર્યાગોમાં અથવા અભિન્ન ભા
પરિણામી દ્રવ્યમાં જ દ્રવ્યાદિ દશ પ્રકારના કાળનો વ્યપદેશ કરાય
તેમાં ભાવકાળમાં ચાર પ્રકારની સ્થિતિ જાણવી અત્યંત જરૂરી છે.

(૧) **દ્રવ્યકાળ** : દ્રવ્યની વિવિધ પ્રકારની વર્તના તે દ્રવ્યકાળ. તે
દ્રવ્ય જ દ્રવ્યકાળ અથવા દ્રવ્યોની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ તે દ્રવ્યકા

(૨) **ક્ષેત્રકાળ** : તે અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી તેમજ નો અવસર્પિણ
નો ઉત્સર્પિણીના ક્ષેત્ર સંબંધી ભાવો તે ક્ષેત્રકાળ.

(૩) **અદ્ધાકાળ** :— સૂર્ય ચંદ્રની ગતિથી પ્રગટ થતો (દિવસ-રાત્રી
અઢીદ્વીપાન્તરવર્તી કાળ તે અદ્ધાકાળ.

(૪) **યથાયુષ્કકાળ** :— નારકી-તિર્યંચ-મનુષ્ય અને દેવગતિ
જીવનરૂપ કાળ, તે યથાયુષ્કકાળ.

(૫) **ઉપક્રમકાળ** : મોડી પ્રાપ્ત થતી વસ્તુને (અર્થને) જલ્દી
કરવાનો ઉપાય, તે ઉપક્રમકાળ જાણવો.

(૬) **અવસરકાળ, અથવા દેશકાળ** :— ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રા
થવા રૂપ અવસરકાળ, તે દેશકાળ જાણવો.

(૭) **મરણકાળ** :— મરણ પામવારૂપ કાળ તે અથવા અવચિમ
તે મરણકાળ.

(૮) **પ્રમાણકાળ** :— દિવસ-રાત્રિ, પ્રહર, નક્ષત્ર, રાશિ વગેરેનો
તે પ્રમાણ કાળ.

(૯) **વર્ણકાળ** :— વિવિધપદ પ્રાપ્તિ અથવા વર્ણાદિમાં ફેરફાર
તે વર્ણકાળ.

(૧૦) **ભાવકાળ** :— ઔદયિકાદિ-ભાવમાં, સાદિ સપર્યવસિતાદિ ચા
ચાર ભેદવાળો કાળ તે ભાવકાળ જાણવો. તેનું સ્વરૂપ ન
મુજબ જાણવું.

ચારે ગતિને વિષે સમસ્ત જીવોના, જન્મ-જીવન અને મરણાદિ મસ્ત ઔદાયિક ભાવો સાદિ-સાન્ત ભાંગે છે. મિથ્યાત્વાદિ પરિણામ ાવ્યજીવોમાં અપેક્ષાએ **અનાદિ-સાન્ત** છે, અને અભવ્ય જીવોની ાપેક્ષાએ **અનાદિ-અનંત** છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ે બન્ને પ્રકારનો ઉપશમ ભાવ **સાદિ-સાન્ત** છે. દાનાદિ પાંચ ાબ્ધિઓ (ક્ષયોપશમ ભાવની) **અનાદિ-સાન્ત** ભાંગે હોય છે, મતિ શ્રુત તેમજ અવધિ-મનઃપર્યવાદિ ચાર ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોમાં ાથમના બે **અનાદિ-સાન્ત** તેમજ પાછળના બે **સાદિ-ાાન્ત** ભાંગે હોય છે. જ્યારે (૧) કેવળજ્ઞાન, (૨) કેવળદર્શન (૩) ક્ષાયિક ામ્યક્ત્વ (૪) અક્ષયસ્થિતિ અને ક્ષાયિક ભાવની દાનાદિ પાંચે લબ્ધિઓએ ાવે (૯) ભાવો સાદિ-અનંતમે ભાંગે જાણવા. બીજું સર્વ પુદ્‌ગલ-પરિણ-ાન-તે-ઔદયિક તેમજ પારિણામિકભાવે હોય **સાદિ-સાન્ત** ભાંગે છે.

શાસ્ત્રાનુંસારે તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં પરિણમનો બે પ્રકારના કહ્યા છે. "अनादि ादिमांश्च" એટલે કે અનાદિ તેમજ આદિમાન. તેમાં "रूपेष्वादिमान्" ાને "योगोपयोगौ जीवेषु" એમ જણાવેલ છે. જીવમાં અનાદિ પરિણામનું ાવરૂપ ઉપર જણાવેલ છે. જ્યારે રૂપી પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો તો પૂરણ-ગલન સ્વભાવ જ હોવાથી, તમામ રૂપી પરિણમનો આદિમાન જાણવા, તેમ ાતાં તેમાં પણ અપેક્ષા વિશેષે શાશ્વતા ભાવ છે તેનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રોથી જાણી લેવું.

વિશેષતઃ જીવ દ્રવ્યને વિષે વિભિન્ન યોગ-પરિણમન તેમજ ઉપયોગ પરિણમન બન્નેને આદિમાન સમજવા, તેમાં યોગ-પરિણમનમાં એક જ યોગ સ્થાનકે એક જીવ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી રહે છે એમ જાણવું. તેમજ ઉપયોગ-પરિણામ કેવળજ્ઞાનીને ૧ (એક) સમયનો, અને છદ્મસ્થ જીવોને અંતર્મુહૂર્તે પરાવર્તી જાણવો. સાતકાળના ઉપર મુજબ જણાવેલા સર્વે ભેદો જીવ-અજીવના પરિણમનથી

અભિન્ન હોવાથી કાળને જીવાજીવરૂપ પણ જણાવેલ છે.

હવે સાતમા ભેદમાં જે પ્રમાણ કાળનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, તેનું
કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ.

તિર્યગ્લોકમાં, અઢીદ્વીપાન્તર્ગત ચર, સૂર્ય-ચંદ્રની ગતિથી પ્ર
થતો દિવસ-રાત્રિ રૂપ કાળ, તે અદ્ધાકાળ હોઇ તે સંબંધી પ્રમાણકાળ
કિંચિત્ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું.

અત્યંત સૂક્ષ્મકાળને સમય કહેવાય છે. આવા અસંખ્યાત સમયો
એક આવલિકા પ્રમાણ કાળ જાણવો. અને આવી ૧,૬૭,૭૭, ૨
આવલિકા પ્રમાણ કાળે ૧ મુહૂર્ત એટલે (૪૮) મિનિટ પ્રમાણ
જાણવો. આ પ્રમાણે (૩૦) મુહૂર્તનો અથવા (૨૪) કલાકનો અ
(૧૪૪૦) મિનિટનો ૧ દિવસ-રાત્રિકાળ હાલમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં (

विवक्ष्यंते हानि वृद्धि. कालस्य न तु वास्तवी,
वस्तुतस्तेषु, नियत स्वरुपः परिवर्त्तते ॥२॥

तथाहि-चन्द्रमास विवक्षायां. कर्ममास व्यपेक्षया,
कालस्य हानि-वृद्धिश्च, सूर्यमास विवक्षणे ॥३॥

ઉપરની હકીકતથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે કાળ એ વર્તનાદિ લક્ષણરૂપ ચરિત દ્રવ્ય છે. આ માટે હાલમાં આપણે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ ભરતમાં વસર્પિણી કાલના ચોથા આરાને અંતે (છેડે) થયેલા ચોવીશમા ર્થંકર-પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સ્વામીના શાસનમાં પાંચમા આરાનાં સમયમાં, જીવી રહ્યા છીએ, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ ગીતાર્થ ગુરુ-ભગ-ત પાસેથી જાણી લેવું.

ભાવ-સ્વરૂપ

ભાવ એટલે દ્રવ્યનું ગુણ પરિણમન સ્વરૂપ, અર્થાત્ પર્યાય સ્વરૂપ. આ ટે કહ્યું છે કે,

१) गुण पर्याय वद् द्रव्यम् ।

२) द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः ।

३) तद्भाव परिणामः

४) "विवक्षित परिणामो हि भावः"

५) "परिणमन पज्जाओ"

પ્રત્યેક દ્રવ્યનું પર્યાય સ્વરૂપી પરિણમન મુખ્ય બે પ્રકારનું હોય છે.
) સ્વતઃ પરિણમન (૨) પરતઃ પરિણમન.

[illegible]

જેમાં ક્ષાયિક ભાવનું પરિણમન સંપૂર્ણ સ્વાધીનતાએ જાણવું અને ક્ષયોપશમ ભાવના પરિણમનમાં, સ્વગુણની સ્વાધીનતા [illegible] અને કર્મ પરિણામની પરાધીનતા મુખ્ય જાણવી તેમજ ઉપશમભાવમાં સ્વગુણની સ્વાધીનતા મુખ્ય અને પરાધીનતા ગૌણ હોય છે. જ્યારે તીવ્ર (પ્રબળ) ઔદયિકભાવનું પરિણમન આત્માને કેવળ પરાધીનતાએ જાણવું.

સમસ્ત સંસારી જીવોને પાંચે ભાવોની પરિણમનતામાં સ્વતઃની સ્વાધીનતા અને પરતઃની પરાધીનતામાં આત્મગુણોની આવિર્ભાવતા તેમજ તિરોભાવ સાથે વિવિધ પ્રકારના કર્મોદયની મુખ્યતાએ ઔદયિકભાવ સાથે સંબંધ હોઈ, પાંચે ભાવોનું વિસ્તારથી (૫૩) ભેદવાળું સ્વરૂપ ગીતાર્થ–ગુરુભગવંત પાસેથી જાણી લેવું. કેમકે પ્રત્યેક આત્માને પોતાનાં શુદ્ધ ક્ષાયોપશમિકાદિ ગુણોમાં પરિણમનની સ્વાધીનતા વડે જેટલી–જેટલી શુદ્ધ પરિણમનતા હોય છે, તે થકી તે આત્મા, તથા ભાવે આત્મ–રમણતા વડે સાચા આત્મિક ગુણોનો અનુભવ કરી શકે છે. આ માટે જ શુદ્ધ આત્મ–પરિણમન સંબંધે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

परम रहस्य मिसीणं, समत्तगणि–पिडग–धरियसाराणं ।
परिणामियं पमाणं, निच्छयमवलंबमाणाणं ॥ १ ॥

તેમજ વળી શુદ્ધભાવધર્મની વિશેષતા માટે કહ્યું છે કે—

नच्चुन्नो तंबोलो, पासेण-विणा न हु होइ जह रंगो ।
ह दाण-शील-तव-भावणाओ, अहलाओ भाव विणा ॥२॥

કર્મબંધન માટે પણ ભાવની મુખ્યતા હોઇ તે સંબંધે પણ
ું છે કે—

तह नवि भणिओ बंधो जीवस्स वहेवी समिइ-गुत्तिधरो
ावो तत्थ पमाणं, न पमाणं काय ववहारो ॥३॥

સંસારી જીવને અનાદિથી, કર્માનુસારે-ગતિ-કષાય-લિંગાદિ (૨
ારે ઔદયિક ભાવનું પરિણમન હોય છે. તે સાથે જ્ઞાનાવરણીય-દર્શન
ણીય અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓનો ઓછો-વત્તો ક્ષયોપશ
ણ દરેક જીવને અવશ્ય હોય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી જીવ
ન મોહનીયનો ક્ષયોપશમ હોતો નથી, ત્યાં સુધી તે આત્મ
ત્માર્થ સાધી શકતો નથી. માટે ક્ષયોપશમ ભાવના (૧૮) ભેદો
રૂપ શાસ્ત્રોથી અવશ્ય જાણી લેવું. ફક્ત મોહનીય કર્મના બ
ન મોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય કર્મોનો ઉપશમ કરી જીવ
) પ્રકારે ઉપશમભાવ પામે છે. **ક્ષાયિક ભાવ અને
રિણામિક એ-બે ભાવમાં સિદ્ધ-પરમાત્માઓ નિરંતર
રિણામ પામતા હોય છે, જ્યારે સયોગી કેવળી ભગવંતો
ૌદયિક, ક્ષાયિક અને પરિણામિક એ ત્રણે** ભાવમ
રિણામ પામતા હોય છે. સંસારી જીવ વડે પરિણામ પમાડાયેલ
ગલોને (કર્મોને) તથાવિધ ઔદયિક ભાવનું પરિણમન હોય
**આથી પુદ્ગલો, સ્વતઃ પારિણામિક અને પરતઃ ઔદયિક
મ બે ભાવમાં પરિણામ પામે છે.** સમસ્ત જીવોનું પારિણામિ
વનું પરિણમન જો કે અનેક પ્રકારનું છે, પરંતુ તેમાં મુખ્ય (૩) પ્રકા

[illegible]

[illegible] જ્ઞાન-ધ્યાનથી આત્માને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે

[illegible]

जं दव्व-खित्त-काले, पज्जवाणं पि भाव धम्माणं
सुअनाण कारणेणं, भेय नाणं तु सा विज्जा ॥

मिथोयुक्त पदार्थानाम्, असंक्रम चमत्क्रिया ।
चिन्मात्र परिणामेन, विदुषैवानुभूयते ॥२॥

ઉપર જણાવ્યા મુજબ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવાદિ સ્વરૂપ [illegible] વિશેષથી જગતના સમસ્ત જીવાદિ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ જાણીને, [illegible] પરિણામના વિવેકથી, પોતાના આત્માના ગુણ-પર્યાયને સમસ્ત પ[illegible] પરિણામથી ભિન્ન જાણનારો સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા-ભેદજ્ઞાનના વિશિ[illegible] વડે સ્વાત્મપરિણામમાં એકત્વભાવે લીન થઇ-સર્વઘાતિ કર્મનો ક્ષ[illegible] અંતે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે. આજ અર્થથી સમ્યક્ત્વને, સર્વદ્રવ્ય-વિષયક, કેવળજ્ઞાન સમાન કહ્યું છે.

અનંત ધર્માત્મક કોઈપણ દ્રવ્ય (પદાર્થ) સ્વ-સ્વરૂપે એટલે સ્વ
સ્વ ક્ષેત્ર, સ્વ કાળ અને સ્વભાવ સંબંધે સ્યાત્ (કથંચિત્) અસ્તિ
છે. એટલે તે-તે ભાવે, પદાર્થને વિષે સ્યાદ્ અસ્તિ તે પ્રથમ ભંગ જા
તે જ પદાર્થ, પર દ્રવ્ય, પર ક્ષેત્ર, પર કાળ અને પરભાવ સંબંધે
નાસ્તિ સ્વરૂપે છે. એટલે તે જ પદાર્થને તે-તે ભાવે સ્યાત્-નાસ્તિ
જાણવું. એ બીજો ભાંગ જાણવો. આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. કે પ્રત્યેક પ
સ્વ-પર ભાવે અસ્તિ-નાસ્તિ બન્ને સ્વરૂપવાળો છે તેથી સ્યાદ્ અ
નાસ્તિ એ ત્રીજો ભંગ જાણવો, ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રત્યેક પ
ત્રિભંગાત્મક સ્વરૂપ, જાણી-સમજી શકાય, અને કહી પણ શકાય છે.
એક સાથે તો કહી શકાય નહિ, તે માટે તે સંબંધે એજ ભં
સ્યાદ્-અવક્તવ્ય, જાણવો, આ જ રીતે પ્રથમ ભંગાત્મક સ્યાદ્-
ના ભાવને પણ સંપૂર્ણતા, એક સાથે કહી શકાય નહિ તે
ભંગને આ સ્યાદ્-અસ્તિ અવક્તવ્ય જાણવો. આ જ પ્રમાણે
[illegible] સ્યાદ્-નાસ્તિ ભાવને પણ સંપૂર્ણતા એકી સાથે કહી

રૂપે, સપ્ત ભંગ વચનથી અવિરુદ્ધ હોય કોઈ પણ એક ભંગ વચન
ય પ્રમાણ રૂપ છે. અન્યથા સ્યાદ્‌થી નિરપેક્ષ સર્વ-પ્રલાપો મિથ્યા દુર્ભંગનો
જુવા. આ માટે શાસ્ત્રોમાં પ્રમાણ અને નયજ્ઞાનનું લક્ષણ આ પ્રમાણે
કહ્યું છે.

अनेकान्तात्मकं वस्तु, गोचरं सर्वं संविदाम्:
एकदेश विशिष्टार्थो. नयस्य विषयो मत : ॥

કોઈપણ પદાર્થને, તેની ત્રિકાલિક સત્તા વડે અનંત ગુણ-પર્યાય આદિના અનંત ભંગાત્મક સ્વરૂપે જાણવો, તે પ્રમાણજ્ઞાન છે, તેમજ તેમાંના કોઈ એક ગુણ-પર્યાયને સામાન્ય યા વિશેષ સ્વરૂપથી અથવા દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક સ્વરૂપે વિધિ-નિષેધ રૂપ-પ્રયોજનાનુસારે, આત્માર્થે કોઈ એકનય સાપેક્ષ અવિરુદ્ધ જાણવો, તે નયજ્ઞાન છે. આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, પોત-પોતાના ભાવમાં પરિણામ પામતાં સકલ દ્રવ્યનો, આત્માર્થે હિતાહિતકારીત્વમાં નયસાપેક્ષ અવિરુદ્ધબોધ તે સમ્યગ્ બોધ છે. અન્યથા ગમે તેટલો સ્પષ્ટાવબોધ હોય તો પણ તે મિથ્યા-બોધ છે. અત્રે કેટલાક જૈના ભાષિત પંડિતોએ તર્કથી પાંચ પ્રશ્નો કરેલ છે કે :-
પ્રશ્ન ૧) તે કયા પ્રમાણો છે જે, સંપૂર્ણ પણે પદાર્થના અર્થ-સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. ? અને ક્યા-તે-નયો છે જે વસ્તુ સ્વરૂપના એક દેશને જણાવે છે ? વળી પણ આ માટે તેઓ કહે છે કે, (પ્રશ્ન. ૨) ઇન્દ્રિય જન્ય પ્રત્યક્ષમાં ઘટ-પટાદિના સંપૂર્ણ સ્વરૂપનો અવભાસ, તેમજ નયોથી તેના અંશનો અવબોધ, અનુભવમાં આવતો નથી ? (પ્રશ્ન. ૩) ધૂમાદિ હેતુક અગ્નિની અનુમિતિમાં અનુમાન અને નયનો ફળ ભેદ અનુભવ ગોચર થતો નથી. ! (પ્રશ્ન. ૪) શબ્દ, પ્રમાણથી જણાતો નથી અને વૃક્ષાદિ પદાર્થ પણ સંપૂર્ણતયા જણાતો નથી, તેમજ તેના એક દેશમાં, વ્યાપાર વાળા નયો પણ દેખાતા નથી !

પ્રશ્ન : ૫– પ્રમાણથી નિરૂપિત કરાયેલા અર્થના એક દેશમાં [illegible] પ્રતિપાદન કરાતી વખતે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી પૂર્ણ અર્થ સ્વરૂપનું [illegible] -શન કઇ રીતે થાય છે ?

ઉત્તર :— (૧) પ્રથમ તો અમોએ પૂર્વે જે પાંચે જ્ઞાનની પ્રમા[illegible] અને તેને જણાવનાર પ્રમાણ સપ્તભંગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે તેને [illegible] વિચારવાથી ઉપરના પ્રશ્નોનું આપો આપ જ સમાધાન થઇ [illegible] તેમ છતાં જિજ્ઞાસા-નિરોધને શાંત કરવો જરૂરી છે.

ઉ. (૧) સ્યાદ્–યુક્ત પ્રમાણ સપ્તભંગી વડે પ્રાપ્ત કરાયેલ, [illegible] ધર્મનું પ્રમાણ જ્ઞાન, સ્વતઃ તેમજ પરતઃ નિત્યાનિત્યાદિ અનેક [illegible] યથાર્થ અવિરુદ્ધ હોઇ સંપૂર્ણ બોધ સ્વરૂપ હોય છે. તેમ છતાં આ[illegible] જણાવેલ પ્રમાણ જ્ઞાનના કોઇ પણ સ્વરૂપનું વાણીદ્વારા પ્રતિપાદ[illegible] સપ્તભંગી માંહેલા પાછળના ચાર ભાંગે પણ સ્યાત્–થકી જ ન[illegible] [illegible] શકે છે. આ માટે નયો નયજ્ઞાન સંબંધે કહ્યું છે કે :—

(૧) जावंता नयणपहा, तावंता चेव नयावि सद्दाओ
ते चेव परसमया, सम्मत्तं समुदया सव्वे ||

(२) तम्हा सव्वे वि, नया मिच्छादिट्ठि, सपक्खपडिब
अन्नोन्न निस्सियाउण, हवंति सम्मत्तसब्भावा ||

(३) नियवयणिज्जसच्चा सव्वे नयापरवियालणे मो
ते पुण ण दिट्ठसमओ, विभयइ सच्चे व अलिए वा

[illegible] નયજ્ઞાન, આત્માએ [illegible] [illegible] [illegible] એક અર્થને યથાર્થ અવિરુદ્ધ પણે જાણવાન [illegible] ધર્મ સંબંધી કોઇ પણ એક નાનું [illegible]

માણુંશ ભાવે, સ્યાદ્‌ના આશ્રય થકી કોઈપણ અન્ય નય દ્રષ્ટિના સ્વરૂપનો રોધ કરતું નથી. ત્યાં સુધી તે સમ્યક્ સ્વરૂપે-પ્રમાણરૂપ હોઇ તેને નય-યન જાણવું. અન્યથા છદ્મસ્થ ભાવે-પ્રમાણ વિરુદ્ધ મિથ્યા દુર્નયવચનોનો, કાંતે આદર કરી, મિથ્યાભિમાની જીવો, સંસારમાં અનાદિથી ભટકે છે.

ઉ. (૨) ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને શાસ્ત્રકારોએ જો કે, આદાન-ગ્રહણ, તુતાની મુખ્યતાએ સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ કહ્યું છે તેમ છતાં-ન્યાય-નીતિ ર્મવિરુદ્ધ, તેમજ સમ્યક્ શાસ્ત્ર-નિરપેક્ષ ઓઘદૃષ્ટિનું મતિ જ્ઞાન-જગત વ્યવહારમાં તેમજ પરમાર્થે. પ્રત્યક્ષ બાધક હોઇ અપ્રમાણ રૂપ છે. આ વાત સર્વ સંમત છે,

ઉ. (૩) જે અનુમાન, અનાદિની ઓઘ-દ્રષ્ટિ અનુસારે, તેમજ વળી "અંધો અંધ પુલાય ના ન્યાયે" પ્રવર્તે છે, તે પરમાર્થે બાધક હોય છે. જ્યારે સુનય દ્રષ્ટિ તો સમ્યક શાસ્ત્ર સાપેક્ષ હોવાથી નિર્વિવાદ પણે ઉપકારક હોય છે. વળી મિથ્યા દ્રષ્ટિના નિર્પેક્ષ નિરાધાર મતિ કલ્પિત અનુમાનના અર્થો તો સર્વત્ર બાધક હોઈ પરમાર્થે પણ ભવ ભ્રમણના હેતુભૂત હોય છે આ માટે મિથ્યા દૃષ્ટિના-જ્ઞાન સંબંધે કહ્યું છે કે

"सदसद् विसेसणओ, भवहे जहिच्छउ ओवलभमाओ
नाणफलं भावाओ, मिच्छ द्रिष्टिस्स अण्णाणं
जोग्गा जोग्ग विवेगं अमुणंतो, सो विवज्जयं कुगइ
सम्मदिट्ठि उण कुणई तस्स, सद्धाणविणियोग

ઉ. (૪) પૂર્વે પ્રમાણ સપ્તભંગીમાં સ્પષ્ટ જણાવેલ છે કે કોઇપણ પદાર્થના કોઇપણ અભિલાપ્ય સ્વરૂપને પણ ક્રમથી જણાવી શકાય છે, પરંતુ કોઇપણ નય વડે પણ સંપૂર્ણપણે જણાવી શકાય નહિ. તેમ છતાં તે સાથે સ્યાત્ પદ જોડેલું હોવાથી બીજા અર્થોથી તેની અવિરૂધ્ધતા, આપોઆપ જ સિધ્ધ થાય છે તે માટે જ્યારે જે અર્થ પ્રકાશાય છે

ત્યારે તેને સાપેક્ષ ભાવે તે નય–વચનતા જાણવી. આ માટે અત્રે નયપૂર્વક ભંગી વડે પ્રસંગાનુરૂપ આત્માના જ્ઞાનગુણનું સપ્તનયાત્મક સ્વ... જણાવીએ છીએ.

(૧) નૈગમનય દ્રષ્ટિએ :– સર્વે આત્માઓમાં જ્ઞાન ચેતના હોય માટે સર્વે આત્માઓ જ્ઞાની છે.

(૨) શુધ્ધ સંગ્રહનય દ્રષ્ટિએ :– આત્માના શુધ્ધ સ્વરૂપને ઓળખ... સમ્યગ દ્રષ્ટિ આત્માઓ જ્ઞાની

(૩) શુધ્ધ વ્યવહારનય દ્રષ્ટિએ :– આત્માર્થ સાધક હેયોપાદેયનો યથાર્થ વિવેક કરનારાં દેશવિ... તેમજ સર્વ વિરતિધર આ... જ્ઞાની છે.

(૪) ઋજુસૂત્રનય દ્રષ્ટિએ :– આત્મહિતમાં ઉપયોગવાન (શુધ્ધ–ઉપ... આત્માઓ જ્ઞાની છે.

(૫) શબ્દનય દ્રષ્ટિએ :– કષાય–નો કષાય રૂપ મોહનો, ક્ષય, ઉપ... અને ક્ષયોપશમ કરનારા આત્માઓ જ્ઞાની

(૬) સમભિરૂઢનય દ્રષ્ટિએ :– ચારે ઘાતિ કર્મોનો સર્વથા ઘાત ક... કેવળજ્ઞાને કરી અનંતજ્ઞાન, અનંત દ... અનંત ચારિત્ર અને અનંત વીર્ય ... સંપન્ન, કેવળજ્ઞાની–પરમાત્માઓ જ્ઞાની

(૭) એવંભૂતનય દ્રષ્ટિએ :– અનંત આત્મગુણમાં, આત્મારામ પણે, ... અનંતાનંત કાળ ..., પરિણામ ... સિદ્ધ પરમાત્માઓ જ્ઞાની છે.

સાતે નયોના અર્થમાં સમ્યકૂજ્ઞાનની અવિરૂદ્ધતા માટે
ોઈક નયદૃષ્ટિએ કહ્યું છે કે :—

न भवति यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तोस्ति शक्ति र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम् ॥

ઉપર જણાવેલા સ્વરૂપથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે કોઇપણ દ્રવ્ય
ાને સર્વદર્શી પરમાત્માએ પ્રરૂપેલ શાસ્ત્રથી અવિરૂધ્ધ, નય–
ાક્ષ, કોઇ પણ એક અર્થ વડે, તત્વજ્ઞ આત્માઓ, અન્વય
ાવે, વસ્તુના પૂર્ણ સ્વરૂપને જાણી શકે છે. કેમકે અંશ
ાંચિત્ અભિન્ન હોય છે. આ માટે કહ્યું છે કે :—

"जे एगं जाणाइ सो सव्वं जाणइ,
जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ
व्जायमासयंतो, तओ पओयणवसाओ;
ात्तियपज्जाय चिय, तं गेहइ भावओ वत्थुं"
निर्वाणपदमप्येकं, भाव्यते यन्मुहुर्मुहुः,
तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्बन्धो नास्ति भूयसा"
स्यात् सर्वमयमित्येवं, युक्तं स्वपर पर्ययैः;
अनुवृत्ति कृतं सत्त्वं, परत्वं व्यतिरेकजं"

ાસ્ત અર્થબોધક–ત્રિપદી માત્રથી જ, દ્વાદશાંગી શ્રુતની રચના
ાર ભગવંતો પણ ઉપર જણાવેલા અર્થથી જ કરે છે, તેનું
સ્વરૂપ નીચે મુજબ જાણવું.

ર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ૨૪ મા શ્રી મહાવીર
ાએ જણાવ્યું છે કે આ જગત્ (૧) उपन्नेइ વાઃ–પંચાસ્તિકાય-
જગત્ કથંચિત્ ઉત્પત્તિ સ્વરૂપ છે, (૨) विगमेइ વાઃ–પંચાસ્તિ

કાયમય આ જગત્ કથંચિત્ વ્યય-(નાશ) સ્વરૂપે છે (૩) ધ્રુવેર વા... પંચાસ્તિકાય, ઉત્પત્તિ અને નાશ ઉભય સ્વરૂપ હોવા છતાં, ... ધ્રુવ-સ્વરૂપાં પણ છે.

આજ અર્થને "उत्पाद-व्यय-ध्रुव युक्तं सत्" એ એકજ... શ્રી તત્ત્વાર્થકારે જગતને અનાદિ-અનંત સત-સ્વરૂપથી, ત્રિ... સ્વરૂપે જણાવેલ છે. અનંત ધર્માત્મક આ ત્રિપદીને શ્રુત થકી સમજવા-સમજાવવા માટે પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ વક્તવ્યતા સં... ભાંગાનું સ્વરૂપ અવિસંવાદી પણે અવધારણ કરવું જરૂરી... સમસ્ત જગત સ્વરૂપમાં, કહેવા યોગ્ય અભિલાપ્ય ભાવો ... અનંતગુણા અનભિલાપ્ય ભાવો છે, જે કદી કોઇથી પણ ક... જ નથી, એટલે જેનું સ્વરૂપ શ્રુત દ્વારા જણાવી શકાતું ન... અભિલાપ્ય ભાવોનો પણ અનંતમો ભાગ જ સર્વજ્ઞ અને સ... જનેશ્વરો (કહેવાની મર્યાદા હોઇ) કહે છે, અને તેનો અનંત... [illegible] ભાગ (શ્રુત જ્ઞાનાવરણનો ઉદય હોઇ) ઝીલે છે... પણ અનંતમો ભાગ શ્રુત રૂપે (દ્વાદશાંગી શ્રુત રૂપે) નિબદ્ધ ક... તે [illegible] દ્વાદશાંગી રૂપે રચના માત્ર કરે છે, પરંતુ સમસ્ત [illegible] તો ક્યારેય હોતું નથી. વળી વિવિધ દ્વાદશાંગીની [illegible] ભાગવંત વિશેષ ષટ્ગુણ હાનિ-વૃદ્ધિરૂ[illegible] જાણવી. તેમ છતાં અર્થથી સર્વે દ્વાદશાંગીઓ [illegible] એકજ અર્થવાળી જાણવી, કેમકે આત્માર્થ સાધક [illegible] સર્વે દ્વાદશાંગીઓ, એક જ અવિરુદ્ધ અર્થવાળી જ [illegible] અક્ષરો વિશેષવાળી સઘળીએ દ્વાદશાંગીઓ [illegible] આદિ અપર્યવસિત જાણવી આ માટે

...આજ્ઞા તે, હેયોપાદેય ગોચ...
...: સર્વથા હેય, ઉપાદેય શ્ચ સંવ...

आश्रवो भवहेतुः स्यात्, संवरो मोक्ष कारणम्
इतीय मार्हती मुष्टि, रन्यदस्याः प्रपञ्चनम्.
इत्याज्ञाराधनपरा, अनंता परि निर्वृताः,
निर्वान्ति चान्ये क्वचन, निर्वास्यन्ति तथाऽपरे,

વળી સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ, પૂર્વે જણાવેલ પરસ્પર વિરોધી સહિત, સમસ્ત અનેક ત્રિભંગાત્મક પદાર્થ સ્વરૂપને જાણવા-જણાવવા સમ્યક્ શ્રુતાનુસારે પાછળના ચાર ભાંગાની પણ શ્રુતવિશેષથી રૂપ યોજના કરે છે, એટલે કોઈ પણ પદાર્થને કે તેના કોઈપણ-ર-પરિણમનરૂપ ભાવને, નય-નિક્ષેપ પ્રમાણ વડે પ્રયોજનાનુસારે ર-ગૌણભાવે જણાવે છે. આ અર્થને શ્રી તત્ત્વાર્થકારે, "અર્પિતાનર્પિત :" આ સૂત્રથી પ્રકાશેલ છે.

તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું :—

કોઈપણ પદાર્થને, યા તેના ગુણ-ધર્મ કે પર્યાય સ્વરૂપને, ગતિ પત કોઈ એક, એક જ દૃષ્ટિએ જાણનાર, સમજનાર ને, એકાંત ષ્ટિ ગ્રાહક, તેમજ વિરોધી ધર્મનો સર્વથા અપલાપ કરનાર ને, નયા-ાં તરીકે ઓળખાવીને, શાસ્ત્રકારોએ, તેઓને મિથ્યાદૃષ્ટિ કહીને નાથી આત્માર્થી આત્માઓને અળગા રહેવાની શિખામણ આપી છે, કે કોઈપણ સ્વરૂપનો, સ્યાદ્ રહિત, નિરપેક્ષ આશ્રય કરવાથી આત્મ રમાં અનવસ્થા, સંશય, અને સંક્લેશની વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી તે ત્મા અંતે પરમાર્થથી ભ્રષ્ટ થઈ અનંત દુઃખનો ભાગી થાય છે.

આ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે :—

ભિન્ન વિષય નય જ્ઞાનમાં, જે સર્વથા ન ભાસે રે,
તો સ્વતંત્ર ભાવે રહે, મિથ્યાદૃષ્ટ પાસે રે.

સર્વત્ર તર્ક કરતાં કુતર્કો અનંત ગુણા હોઈ, એકાંતવાદી તેમજ મિથ્
[illegible]દીઓનું પ્રતિવાદન કરવાનું છોડી દઈને, અત્રે—અમો અનેકાંતદૃષ્ટિએ,
[illegible]ાદ્ સાપેક્ષ સમ્યગ્ નયદૃષ્ટિઓનું, કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ :

[illegible]વ્યાર્થિક નયદૃષ્ટિએ :– પ્રત્યેક પદાર્થ મુખ્યપણે સ્વગુણ સત્તાએ ત્રિકાલિક નિત્ય, એક અને અભિન્ન છે, તેમજ ગૌણભાવે સમયે-સમયે [illegible] સ્વગુણમાં ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપે પરિણ[illegible] (ઉત્પાદ્–વ્યય સ્વરૂપી) છે.

[illegible]ર્યાયાર્થિક નયદૃષ્ટિએ :– પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતાના અનેક ભિન્ન-ભિ[illegible] ગુણ પરિણામથી મુખ્ય પણે ઉત્પાદ-[illegible] સ્વરૂપાં અનિત્ય અને ભિન્ન છે, તે[illegible] ગૌણભાવે દ્રવ્ય સંબંધે નિત્ય એક [illegible] અભિન્ન છે.

[illegible]શુધ્ધ પારિણામિકતા નયદૃષ્ટિએ:— પ્રત્યેક દ્રવ્ય મુખ્ય પણે,–સ્વસંબંધે-[illegible] પરિણામી ભાવે શુધ્ધ છે, તેમજ ગૌ[illegible] ભાવે પરદ્રવ્ય સંબંધે પર પરિણામી [illegible] અશુદ્ધ છે.

અશુદ્ધ પારિણામિકતા નયદૃષ્ટિએ:– પ્રત્યેક દ્રવ્ય મુખ્યપણે પરસંબંધે પરિણામી ભાવે અશુદ્ધ છે તેમજ [illegible] ભાવે સ્વગુણ પરિણામ ભાવે શુદ્ધ [illegible]

ભેદ ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :– પ્રત્યેક દ્રવ્યના પ્રત્યેક ગુણ–પર્યાય પણે ભિન્ન-ભિન્ન છે, તેમજ ગૌ[illegible] દ્રવ્યત્વે અભિન્ન છે.

ભેદ ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય મુખ્યપણે એકત્વ ભાવથી અભિન્ન છે, તેમજ ગૌણભાવે સ્વ-સ્વ લક્ષણ વડે ભિન્ન-ભિન્ન છે.

પના ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- વર્ણાદિ યુક્ત સર્વે પુદ્ગલ દ્રવ્યો મુખ્ય પણે રૂપી છે, તેમજ ગૌણભાવે, અવ્યવ-હારાદિ-તેમજ અદૃષ્ટભાવે અરૂપી છે.

રૂપતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- જીવાદિ પાંચે દ્રવ્યો વર્ણાદિ રહિત હોવાથી મુખ્ય પણે અરૂપી છે તેમજ ગૌણભાવે પર-સંયોગી ભાવે રૂપી છે.

એકતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે જડ-ચેતનાદિ સમગ્ર પદાર્થો-પદાર્થત્વ સ્વરૂપે (ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવત્વ ધર્મે) એક છે તેમજ ગૌણપણે સ્વ-સ્વ ભાવે પ્રત્યેક પદાર્થ ભિન્ન-ભિન્ન ભાવાદિ યુક્ત ભિન્ન-ભિન્ન છે.

કતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે જીવો અનંતા છે, તેનાથી પુદ્ગલો અનંતા-અનંત છે, તેનાથી જીવા જીવાદિરૂપ કાળ અનંતો, તેનાથી લોકાલોક સ્વરૂપી ક્ષેત્ર અનંતુ છે તેનાથી જીવ દ્રવ્યના ગુણ-પર્યાય અનંતા છે, જ્યારે ગૌણ-ભાવે, પ્રત્યેક દ્રવ્યો સમયે-સમયે ઉત્પાદ વ્યય-ધ્રૌવ્ય ભાવે એક સ્વરૂપી છે.

જ્ઞેયત્વ-પ્રમેયત્વ નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે આત્માના જ્ઞાન ગુણ વડે સર્વે દ્રવ્યો જ્ઞેય છે, અને તેના સમસ્ત ગુણ પર્યાયો પ્રમેય છે, તેમજ ગૌણ ભાવે, સમસ્ત-પરસ્વરૂપ, અજ્ઞેય અને અપ્રમેય છે.

અજ્ઞેયત્વ-અપ્રમેયત્વ નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે સમગ્ર પર દ્રવ્યો અને તેનું સમસ્ત ગુણ-પર્યાય સ્વરૂપ, પર હોઈ અજ્ઞેય-અપ્રમેય છે, તેમજ ગૌણભાવે જાને ધર્મે સમગ્ર સ્વરૂપ જ્ઞેય-પ્રમેય છે.

સ્વ પરિણામીત્વ નયદૃષ્ટિએ :- સર્વે દ્રવ્યો, મુખ્યપણે સ્વ-ગુણ ધર્મે પરિણામ પામતા હોઈ સ્વ પરિણામી છે તેમજ ગૌણભાવે પરસંયોગે પર પરિણામી છે.

પરપરિણામીત્વ નયદૃષ્ટિએ :- જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યો મુખ્યપણે પર સંયોગી ભાવે, પરપરિણામી છે, તેમજ ગૌણભાવે સ્વપરિણામી છે.

સામાન્ય ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે સમસ્ત દ્રવ્યોને અસ્તિત્વ ભાવે સામાન્ય પણું છે, તેમ ગૌણભાવે પરસ્પર ભિન્નભિન્ન સ્વ વિશેષપણું છે.

વિશેષતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક દ્રવ્યના પ્રત્યેક ભિન્ન-ભિન્ન ગુણ પર્યાયો, મુખ્યપણે, વિશેષ સ્વરૂપી છે, તેમ એકત્વિક ભાવે તેઓને સામાન્યપણું

અસ્તિત્વનય દૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે પ્રત્યેક દ્રવ્યને સ્વદ્રવ્ય, સ્વ સ્વકાળ અને સ્વભાવ પણે અસ્તિ છે, તેમજ ગૌણભાવે, પરદ્રવ્ય, પર પરકાળ અને પરભાવ ર નાસ્તિપણું છે.

ાસ્તિનય દૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે પ્રત્યેક વસ્તુને પર-દ્રવ્ય, પર-ક્ષેત્ર-પર-કાળ અને પર-ભાવપણે નાસ્તિપણું છે, તેમજ સ્વ-સ્વરૂપે અસ્તિપણું છે.

ાકનય દૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે સંસારી જીવો શુભાશુભ કર્મના ઉદયે, યોગથી શુભાશુભ કર્મો કરે છે અને નવિન શુભાશુભ કર્મો બાંધે પણ છે. તેમજ ગૌણભાવે જ્ઞાનાદિ સ્વગુણ પરિણામી પણ છે.

ોત્તર નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે પ્રત્યેક આત્મા, આત્મ ગુણ પર્યાયમાં પરિણામી છે, જ્યારે ગૌણભાવે-પર પરિણામી પણ છે.

શ્ચય નય દૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક દ્રવ્ય શુદ્ધ-કાર્ય-કારણ સ્વરૂપી છે તેમજ ગૌણભાવે ત્રિકાલિક વિવિધ સત્તા સ્વરૂપી છે.

્યવહારનય દૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે, પ્રત્યેક દ્રવ્ય વિવિધ કાર્ય-કારણ ભાવોના આધાર સ્વરૂપ છે, તેમજ ગૌણ ભાવે શુદ્ધ એકજ પરિણામ સ્વરૂપી છે.

્દતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક આત્મા મુખ્યપણે જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્ર-તપ-વીર્ય અને ઉપયોગાદિ ર ગુણમય છે, તેમજ ગૌણભાવે પર-પરિણા પણ છે.

શુદ્ધતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક સંસારી આત્મા મુખ્યપણે કર્મ કર્તા, કર્મનો ભોક્તા અને કર્મનો ્ર છે, તેમજ ગૌણભાવે જ્ઞાનાદિ પરિણામ પણ છે.

...નત્વ-અપ્રમેયત્વ નયદૃષ્ટિએ :– મુખ્યપણે સમગ્ર પર દ્રવ્યો અને તેનું સમસ્ત ગુણ-પર્યાય સ્વરૂપ, પર હોઈ અજ્ઞેય-અપ્રમેય છે, તેમજ ગૌણભાવે માને ધર્મે સમગ્ર સ્વરૂપ જ્ઞેય-પ્રમેય છે.

પરિણામીત્વ નયદૃષ્ટિએ :– સર્વે દ્રવ્યો, મુખ્યપણે સ્વ-ગુણ ધર્મમ પરિણામ પામતા હોઈ સ્વ પરિણામી છે તેમજ ગૌણભાવે પરસંયોગે પર પરિણામી છે.

...પરિણામીત્વ નયદૃષ્ટિએ – જીવ અને પુદ્‌ગલ દ્રવ્યો મુખ્યપણે પ... સંયોગી ભાવે, પરપરિણામી છે, તેમ ગૌણભાવે સ્વપરિણામી છે.

...ામાન્ય ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે સમસ્ત દ્રવ્યોને અસ્તિત્વ ભાવે સામાન્ય પણું છે, તે... ગૌણભાવે પરસ્પર ભિન્નભિન્ન [illegible]પણું છે.

[illegible] ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :– પ્રત્યેક દ્રવ્યના[illegible] ભિન્ન-[illegible] [illegible]

[illegible]

તત્વનય દૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે પ્રત્યેક વસ્તુને પર-દ્રવ્ય, પર-ક્ષેત્ર-પર-કાળ અને પર-ભાવપણે નાસ્તિપણું છે, તેમજ સ્વ-સ્વરૂપે અસ્તિપણું છે.

ાિકનય દૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે સંસારી જીવો શુભાશુભ કર્મના ઉદયે, યોગથી શુભાશુભ કર્મો કરે છે અને નવિન શુભાશુભ કર્મો બાંધે પણ છે. તેમજ ગૌણભાવે જ્ઞાનાદિ સ્વગુણ પરિણામી પણ છે.

કોત્તર નયદૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે પ્રત્યેક આત્મા, આત્મ ગુણ પર્યાયમાં પરિણામી છે, જ્યારે ગૌણભાવે-પર પરિણામી પણ છે.

શ્ચય નય દૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક દ્રવ્ય શુદ્ધ-કાર્ય-કારણ સ્વરૂપી છે તેમજ ગૌણભાવે ત્રિકાલિક વિવિધ સત્તા સ્વરૂપી છે.

યવહારનય દૃષ્ટિએ :- મુખ્યપણે, પ્રત્યેક દ્રવ્ય વિવિધ કાર્ય-કારણ ભાવોના આધાર સ્વરૂપ છે, તેમજ ગૌણભાવે શુદ્ધ એકજ પરિણામ સ્વરૂપી છે.

દ્ધતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક આત્મા મુખ્યપણે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ-વીર્ય અને ઉપયોગાદિ સ્વ ગુણમય છે, તેમજ ગૌણભાવે પર-પરિણામી પણ છે.

અશુદ્ધતા ગ્રાહક નયદૃષ્ટિએ :- પ્રત્યેક સંસારી આત્મા મુખ્યપણે કર્મનો કર્તા, કર્મનો ભોક્તા અને કર્મનો હર્તા છે, તેમજ ગૌણભાવે જ્ઞાનાદિ પરિણામવાળો

શાસ્ત્રમાં સમ્યગ્જ્ઞાની અને મિથ્યા દૃષ્ટિના જ્ઞાન વ્યાપારનું
વ્યાખ્યાન છે કે :

चक्षुष्मन्त स्त एवेह, ये श्रुतज्ञान चक्षुषा,
सम्यक् सदैव पश्यन्ति भावान् हेयेतरान् नराः
अकृत्यं कृत्यमा भाति, कृत्यं चा कृत्यवत्सदा,
दुःखे सुखाः धिया कृष्टा, कच्छू कण्डूयकादि वत्

વળી નિક્ષેપ સંબંધે જઘન્યથી પણ કોઈ પણ પદાર્થનું તેના ન
સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ સ્વરૂપ એમ ચારે નિક્ષેપથી યથાર્થ સ્વરૂપે જ્ઞ
કરવાથી, તે પદાર્થનો યથાર્થ અવિસંવાદી બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. અન્ય
એકાંગી–એકાંતિક બોધ, અયથાર્થ–અહિતકારી હોઈ, મિથ્યા સમજવો. કે
પણ વસ્તુનો, યથાર્થ બોધ, કરવા માટે જઘન્યથી ચાર–નિક્ષેપાનું કિં
સ્વરૂપ નીચે મુજબ શાસ્ત્રથી જાણી, સર્વત્ર યથાયોગ્ય વિવેકવાન બ

ામ નિક્ષેપ :– કોઈ પણ પદાર્થને તેના વાચક શબ્દ (નામ)થી
જાણવો, તે નામ નિક્ષેપ.

ાપના નિક્ષેપ :– કોઈ પણ પદાર્થને તેના આકારના સંબંધથી
આકૃતિ વિશેષે–જાણવો, તે સ્થાપના નિક્ષેપ.

ય નિક્ષેપ :– કોઈ પદાર્થને તેની ત્રિકાલિક સત્તાથી (ગુણ–પર્યાય)
જાણવો તે દ્રવ્ય નિક્ષેપ.

વ નિક્ષેપ : કોઈ પણ વસ્તુને તેના પર્યાય પરિણમન રૂપ–ભાવ
સ્વરૂપથી જાણવી યા સમજવી તે ભાવ નિક્ષેપ.

આ ચારે નિક્ષેપાને પણ "प्रत्येकं चतुर्विध" એ શાસ્ત્ર વચનથી દરેકને
ચાર ભેદથી સમજવા જરૂરી છે. પ્રસંગથી દૃષ્ટાંત રૂપે અનિવાર્ય

...શુદ્ધતત્વનુ સાત નિક્ષેપથી કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ, નામ-સ્થાપના, નિક્ષેપ સુગમ હોવાથી અત્રે લીધા નથી. ગુરૂતત્વના મહત્વ માટે સમજવું કે

સામાન્યથી સર્વકાળે-સર્વ ક્ષેત્રે દેવતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ મુખ્યતાએ ગુરુ તત્ત્વને આધીન હોય છે. તેથી ગુરુ તત્ત્વને શાસ્ત્રીય (૨૧) નિક્ષેપાથી જણાવીએ છીએ. જેથી ધર્માભિલાષી જીવોને શુદ્ધતત્ત્વત્રયીની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય. [પ્રથમ મુખ્ય ચાર નિક્ષેપથી જણાવીએ છીએ]

(૧) દ્રવ્ય સાધુ :- નવવિધ [ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, રૂપ્ય, સુવર્ણ, કુપ્ય અને દ્વિપદ-ચતુષ્પદ] પરિગ્રહના ત્યાગી હોય તે.

(૨) ક્ષેત્ર સાધુ :- અણગારી [ઘર-ક્ષેત્રાદિ સ્થાનના પ્રતિબંધ વગરના] હોય તે.

(૩) કાળ સાધુ :- જાવજ્જીવ સુધીની-મહાવ્રતાદિ-પ્રતિજ્ઞાવંત હોય તે.

(૪) ભાવ સાધુ :- રાગ દ્વેષાદિનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કરતાં હોય તે.

ઉપરના ચાર નિક્ષેપાના પ્રત્યેકના ચાર-ચાર ભેદો નીચે મુજબ જાણવા.

(૧) દ્રવ્યથી દ્રવ્ય સાધુ :- લિંગ ઉપકરણાદિ યુક્ત હોય તે.

(૨) ક્ષેત્રથી દ્રવ્ય સાધુ :- ગૃહસ્થના આવાસથી અળગો હોય તે.

(૩) કાળથી દ્રવ્ય સાધુ :- પર્વ-કલ્યાણકાદિ તિથિનો આધરાધક હોય તે.

(૪) ભાવથી દ્રવ્ય સાધુ :- આજ્ઞાવર્તી (અઢાર હજાર શીલાંગ રથના ધારક) હોય તે.

(૧) દ્રવ્યથી ક્ષેત્ર સાધુ :- મઠ. મંદિર, ઉપાશ્રયના ધારક હોય તે.

(૨) ક્ષેત્રથી ક્ષેત્ર સાધુ :- આસન સ્થિર હોય તે.

(૩) કાળથી ક્ષેત્ર સાધુ :- નવ કલ્પી વિહારવંત હોય તે.

(૪) ભાવથી ક્ષેત્ર સાધુ :- આયતન સ્થાનમાં રહે તે.

(१) [illegible] आत्माभि[illegible]
[illegible]
(२) [illegible] निवाह करे छे.
(३) [illegible] सुधी ते. "[illegible]
[illegible]
(४) [illegible] ते.

(૧) [illegible] કોઈ પણ [illegible] પ્રતિબંધ વગરના હોય
(૨) ક્ષેત્રથી ભાવ સાધુ :– કોઈ પણ ક્ષેત્રના પ્રતિબંધ વગરના હોય
(૩) [illegible] ભાવ સાધુ :– કોઈ પણ-[illegible]ના પ્રતિબંધ વગરના હોય
(૪) ભાવથી ભાવ સાધુ :– [illegible] કોઈ પણ ભાવના પ્રતિ[illegible] વગરના હોય તે.

ઉપર જણાવેલ શ્રમણ-સાધુ [illegible]ને-સંબંધી, ગુરુ તત્ત્વના આ[illegible]નમાં સામાન્યથી એવો નિયમ હોય છે કે, જે જીવને, જેવા-ગુરુમાં [illegible] હોય છે, તે-તેના-ગુરુએ. બતાવેલા શુદ્ધ કે-અશુદ્ધ, દેવ, અને ધર્મ[illegible] સ્વરૂપમાં જ પ્રીતિ-પ્રતીતિ પૂર્વક, પ્રવર્તન કર્યા કરે છે. માટે-મોક્ષ[illegible] આત્માએ. સૌ પ્રથમ ગુરુતત્ત્વમાં સંવેગપાક્ષિક ગીતાર્થતાની યથ[illegible] પરીક્ષા કરીને, પછી-ગુરુમાં ગુરુ બુદ્ધિ સ્થાપવી જોઈએ. કેમ કે-અ[illegible] બુદ્ધિવાળા જીવો, સાધુના વેશથી-તેને ગુરુ માને છે, અને મ[illegible] બુદ્ધિવાળા જીવો, સાધુનું બાહ્ય આચરણ જુવે છે, જ્યારે આત્માર્[illegible] આત્માઓ તો ધર્મગુરુની આત્મ પરિણતિને જાણવા નિરંતર પ્રયત્નશી[illegible] હોય છે,

આ માટે કહ્યું છે કે :—

बालः पश्यति लिंगं, मध्यम बुद्धि [illegible]चारेव वृत्तं;
आतम तत्त्वं तु बुधः, सर्व यत्नेन [illegible]

[illegible] [illegible] बहु [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] न [illegible] [illegible].

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

“[illegible] [illegible], न च [illegible] न च [illegible]”

[illegible]

આ માટે કહ્યું છે કે :–

"જ્ઞાન પ્રકાશે રે મોહ તિમિર હરે, જેહને સદ્ગુરુ સૂર;
તે નિજ દેખે રે સત્તા ધર્મની, ચિદાનંદ ભરપૂર."

વળી પણ કહ્યું છે કે :—

"પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરૂ કરે, દેખે પરમ નિધાન જીનેશ્વર
હૃદય નયણ નિહાળે જગધણી, મહિમા મેરૂ સમાન જીનેશ્વર

ભવ્ય આત્મામાં મોક્ષ પ્રાપ્તિનું યોગ બંધાયા પછી સુગુ
પરમાત્મ પદ પ્રાપ્તિનો, શાસ્ત્રથી અવિરૂધ્ધ, મોક્ષ માર્ગ (ગો
સ્થાનક સ્વરૂપે) બતલાવે, તે પણ સ્યાદ્ થકી નય સાપેક્ષ અવિ
ભાવે યથાર્થ બતલાવે છે. કેમકે સંવેગી, શુધ્ધ પ્રરૂપક તો,

ધર્મતત્વની નિશ્ચય-વ્યવહારની નીચે મુજબની ચૌભંગી ર
પ્રરૂપણા કરે છે.

(૧) સ્વ-સંબંધે પોતે જે કાંઈ કહે છે, તેજ નિશ્ચયથી સાચું
ન કહે. પરંતુ શાસ્ત્રને આગળ કરે

(૨) વ્યવહાર થકી સ્વ-સંબંધે, પોતે જે કાંઈ કરે છે અને કહે
પોતાની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રૂચિ જણાવે.

(૩) પર-સંબંધે, (વિરૂદ્ધ આચરણવાળા) તેઓ [illegible] સર્વથા
ખોટા છે, તેમ ન કહે.

(૪) વ્યવહાર થકી પર-સંબંધે, તેઓ [illegible] કેઓ,
પક્ષપાતી હોય, તે બતાવે.

આ માટે કહ્યું છે કે :—

जिनै र्नानुमतं किंचित्‌ निषिध्धं
कार्यं भाव्य मर्दंभेने, त्येपाज्ञा

ઉત્તરે જણાવવાનું કે ભવ-ભીરૂ શુધ્ધ પ્રરૂપક તો વિશેષે કરીને પોતાને
ાપથિકી ક્રિયા લાગવા. ન-દે, કેમ કે-"आणाए धम्मो" એ સૂત્ર
, શિષ્યના હિતાર્થે હોઇ, શિષ્યે એ વચનને અનુસરવાનું છે. ગુરૂએ
ચ્છકાર સમાચારી સાચવવી જોઇએ.

આ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે :-

પર પરિણતી અપની કરી માને, વર્તે આરત ધ્યાને;
બંધ-મોક્ષ-કારણ ન પીછાને, તે પહેલે ગુણઠાણે.

પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ જીવાજીવાદિ રૂપ પંચાસ્તિ કાયમય આ જગત,
ાદ-વ્યય-ધ્રુવ ભાવમાં પરિણામ પામતું હોવાથી તે જ સ્વરૂપે સમસ્ત
તે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવપણે શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતો એ યથાર્થ અવિરૂધ્ધ
જણાવેલ છે. તેમાં પ્રત્યેક દ્રવ્યને તેમજ તેના પ્રત્યેક પર્યાય (પરિ-
ા)ને સ્વ-દ્રવ્ય, સ્વ-ક્ષેત્ર, સ્વ-કાળ અને સ્વ-ભાવથી સ્યાદ અસ્તિ
પે જાણવા, તેમજ પર-દ્રવ્ય, પર-ક્ષેત્ર, પર-કાળ અને પર-ભાવથી
દ નાસ્તિ સ્વરૂપે જાણવા માટે પ્રથમ તો પ્રત્યેક દ્રવ્યના દ્રવ્ય-ગુણ
ા પર્યાયને કથંચિત્ ભિન્નાભિન્ન સમજવા જોઈએ. આ માટે
સ્વરૂપને જણાવનારી દૃષ્ટિ, તે દ્રવ્યાર્થિક નય, અને પર્યાય સ્વરૂપને
ણાવનારી દૃષ્ટિ તે, પર્યાયાર્થિક નયદૃષ્ટિ. એ બન્ને દૃષ્ટિએ સાપેક્ષ ભાવે
તાં પદાર્થનો (દ્રવ્યનો) અવિરૂધ્ધ સર્વાંગી બોધ પ્રાપ્ત થાય છે, દ્રવ્યા-
ક નયની દૃષ્ટિએ, પ્રત્યેક દ્રવ્યને-"गुणपर्यायवद् द्रव्यम्" એ વચનાનુસાર
ગુણ-સત્તા અને તેના સમસ્ત પરિણામો (પર્યાયો) સહિત નિત્ય
ણવું, તેમજ-પર્યાયાર્થિક નય દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક-દ્રવ્યોના સકળ-પર્યાય
રિણમનોને, પૂર્વાપર ભાવથી ઉત્પાદ-વ્યય યુક્ત અનિત્ય જાણવા,
ાથી પર્યાયાર્થિક નય દૃષ્ટિએ દ્રવ્ય પણ વિનાશી જણાશે અને
ા જ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક નય દૃષ્ટિએ દ્રવ્ય, સકળ ગુણ પર્યાયની સત્તા
ાહિત નિત્ય જણાશે. કેમકે પ્રત્યેક દ્રવ્ય, ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઉત્પાદ-

(૩) વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ :– (૧) શુદ્ધ વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ, આત્મા કેવળ પોતાના જ જ્ઞાનાદિ ગુણ-પર્યાયમાં ઉપશમિક, ક્ષાયિક, તેમજ ક્ષયોપશમિક ભાવમાં પરિણામી છે, અન્ય કોઇ દ્રવ્યોના પરિણામનો કર્તા નથી તેમજ તે કારણ પણ નથી. (૨) અશુદ્ધ વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએઃ–પ્રત્યેક સંસારી આત્મા મન-વચન અને કાય યોગ પરિણમનનો કર્તા-ભોક્તા પણ છે.

(૪) ઋજુસૂત્ર નય દૃષ્ટિએ :– પ્રત્યેક સંસારી આત્માઓ પોત પોતાના જ્ઞાનાવરણાદિ અષ્ટવિધ કર્મોના ઉપશમ, ક્ષય અને ક્ષયોપશમ ભાવમાં તેમ વિવિધ ઔદયિક ભાવમાં ઉપયોગવા છે, તેમાં આત્માર્થ સાધકતા શુદ્ધ ઉપયો પરિણામે જાણવી.

(૫) શબ્દ નય દૃષ્ટિએ :– આત્માના ઉપર જણાવેલા પંચવિધ ભાવ વાળા, અનેક સ્વરૂપી શુદ્ધા શુદ્ધ સ્વરૂપ યથા-તથ્ય સ્વરૂપે જાણવા-જણાવવા માટે જે-જે શબ્દાદિનો ઉપયોગ કરાય, તે-તે સ્વરૂપે આત્મ-સ્વરૂપ જાણવુ જેમકે-યોગીને યોગી કહેવાય, ભોગીને ભોગી કહેવાય, ત્યાગીને ત્યાગી કહેવાય તેમજ જ્ઞાનીને, જ્ઞાની અને તપસ્વીને, તપસ્વીને કહેવો, ઇત્યાદિ.

(૬) સમભિરૂઢ નય દૃષ્ટિએ :– જે-જે આત્મા, મોહનીય કર્મ સંબંધી– જે-જે-કર્મોના-ક્ષય, ઉ

પશમ સહિત શુદ્ધા શુદ્ધ-જે-જે-પરિણામ-
વાળો હોય, તે થકી તેને-તે-તે-ગુણ-
સ્થાનકે જાણવો.

એ :- આત્માને, સ્વતઃ તેમજ પરતઃ શુદ્ધ
શુદ્ધ અનેક ભાવ સહિતનો એક જ ભા
મુખ્ય પણે જાણવો, દૃષ્ટાંત તરીકે-કો
એક શેઠને, અનેક દુકાનો છે, તેમજ કે
ગહિત શુભાશુભ અનેક પ્રકારની ગ
પ્રવૃત્તિવાળો છે, અનેક દુકાનનો મા
હોવા છતાં તે તમામ દુકાનોના નફા-તો
સરવાળા-બાદબાકી બાદ જે નફો,
ખોટ જણાય, તે મુજબ જ તેની
ઇન્કમટેક્ષ-ખાતા વિગેરેમાં સ્વીકા
તે મુજબ આ નય મુખ્યપણે શુભ કે
યોગ થકી આત્માને સારો યા મે
છે. મુખ્યપણે તો આત્માને વિ
નય પ્રમાણે સંપૂર્ણ ક્ષાયિકભાવના
ભાવ થકી પરમાત્મપણું જાણવું

આ પ્રમાણે અમોએ યથામતિ સાતે નયોથી, શાસ્ત્રાનુ
અશુદ્ધ-બન્ને સ્વરૂપથી, આત્મ સ્વરૂપને, યથાર્થ અવિ
ખાવેલ છે, નયોમાં સૌથી સ્થૂલ સ્વરૂપ ગ્રાહી, નૈગમથી
મ સ્વરૂપ ગ્રાહિતા જાણવી તથાપિ કોઇ પણ નય વચન
ય નયના સ્વરૂપથી સર્વથા અલગ કે વિરોધી હોવું
ત્ર સ્વપક્ષ-સાપેક્ષતા હોય તો તે સુનયવચન છે આવી
માણ-જ્ઞાન રૂપ હોઈ આત્મ હિતકર જાણવી, અન્યથા
ો કેવળ શંસયની તેમજ સંક્લેશની વૃદ્ધિ કરાવનાર હોય

પશમ સહિત શુદ્ધા શુદ્ધ-જે-જે-પરિણામ-
વાળો હોય, તે થકી તેને-તે-તે-ગુણ-
સ્થાનકે જણાવ્યો.

એવંભૂત નય દૃષ્ટિએ :- આત્માને, સ્વતઃ તેમજ પરતઃ શુદ્ધા
શુદ્ધ અનેક ભાવ સહિતનો એક જ ભાવે
મુખ્ય પણે જાણવો, દૃષ્ટાંત તરીકે-કોઈ
એક શેઠને, અનેક દુકાનો છે, તેમજ કોઈ
વ્યક્તિ શુભાશુભ અનેક પ્રકારની યોગ-
પ્રવૃત્તિવાળો છે, અનેક દુકાનનો માલિક
હોવા છતાં તે તમામ દુકાનોના નફા-તોટાના
સરવાળા-બાદબાકી બાદ જે નફો, યા =
ખોટ જણાય, તે મુજબ જ તેની શેઠાઈ-
ઇન્કમટેક્ષ-ખાતા વિગેરેમાં સ્વીકારાય છે
તે મુજબ આ નય મુખ્યપણે શુભ કે અશુભ
યોગ થકી આત્માને સારો યા ખોટો કહે
છે. મુખ્યપણે તો આત્માને વિષે પણ, આ
નય પ્રમાણે સંપૂર્ણ ક્ષાયિકભાવના પરિણમન
ભાવ થકી પરમાત્મપણું જાણવું.

આ પ્રમાણે અમોએ યથામતિ સાતે નયોથી, શાસ્ત્રાનુસારે, શુદ્ધ
ને અશુદ્ધ-બન્ને સ્વરૂપથી, આત્મ સ્વરૂપને, યથાર્થ અવિરુદ્ધ સ્વરૂપે
ખાવેલ છે, નયોમાં સૌથી સ્થૂલ સ્વરૂપ ગ્રાહી, નૈગમથી ઉત્તરોત્તર
મ સ્વરૂપ ગ્રાહિતા જાણવી તથાપિ કોઈ પણ નય વચન કોઇ પણ
ય નયના સ્વરૂપથી સર્વથા અલગ કે વિરોધી હોવું જોઈએ નહિ.
ા સ્વપક્ષ-સાપેક્ષતા હોય તો તે સુનયવચન છે. આવી સાપેક્ષતા તે
ણ-જ્ઞાન રૂપ હોઈ આત્મ હિતકર જાણવી, અન્યથા મિથ્યા-પ્રલાપો
[illegible]

(૩) વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ :– (૧) શુદ્ધ વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ, આ[illegible] કેવળ પોતાના જ જ્ઞાનાદિ ગુણ-પર્યા[illegible] ઉપશમિક, ક્ષાયિક, તેમજ ક્ષયોપ[illegible] ભાવમાં પરિણામી છે, અન્ય કોઈ દ્ર[illegible] પરિણામનો કર્તા નથી તેમજ [illegible] કારણ પણ નથી. (૨) અશુદ્ધ વ્યવહાર [illegible] દૃષ્ટિએ:–પ્રત્યેક સંસારી આત્મા મન-[illegible] અને કાય યોગ પરિણમનનો કર્તા-ભો[illegible] પણ છે.

(૪) ઋજુસૂત્ર નય દૃષ્ટિએ :– પ્રત્યેક સંસારી આત્માઓ પોત[illegible] જ્ઞાનાવરણાદિ આઠવિધ કર્મોના [illegible] ક્ષય અને ક્ષયોપશમ ભાવમાં [illegible] વિવિધ ઔદયિક ભાવમાં [illegible] છે, તેમા આત્માર્થ સાધકતા શુદ્ધ [illegible] પરિણામો જાણવી.

(૫) [illegible] નય દૃષ્ટિએ :- આત્માના ઉપર જણાવેલા [illegible] [illegible]

[illegible] શુદ્ધ [illegible] પરિણામ [illegible] [illegible] [illegible] સ્વરૂપ [illegible] જાણવું.

[એવંભૂ]ત નય દ્રષ્ટિએ – [illegible] [illegible] [illegible] શુદ્ધ [illegible] તે મુજબ આ નય મુખ્યપણે શુદ્ધ કે અશુદ્ધ [illegible] [illegible] આત્માને [illegible] [illegible] છે. મુખ્યપણે તો આત્માને [illegible] [illegible], આ નય પ્રમાણે સંપૂર્ણ ક્ષાયિકભાવના પરિણામ ભાવ થકી પરમાત્મપણું જાણવું.

આ પ્રમાણે અંગોએ યથામતિ સાતે નયોથી, શાસ્ત્રાનુસારે, શુદ્ધ અશુદ્ધ–બન્ને સ્વરૂપથી, આત્મ સ્વરૂપને, યથાર્થ અવિરુદ્ધ સ્વરૂપે [illegible]વેલ છે, નયોમાં સૌથી સ્થૂલ સ્વરૂપ વાળી, નૈગમથી ઉત્તરોત્તર [illegible] સ્વરૂપ આદિના જાણવી તથાપિ કોઇ પણ નય વચન કોઇ પણ [illegible] નયના સ્વરૂપથી સર્વથા અલગ કે વિરોધી હોવું જોઇએ નહિ. [illegible] સાપેક્ષતા હોય તો તે સુનયવચન છે આવી સાપેક્ષતા તે [illegible]જ્ઞાન રૂપ હોઈ આત્મ હિતકર જાણવી, અન્યથા મિથ્યા–પ્રલાપો [illegible] સંશયની તેમજ સંકલેશની વૃદ્ધિ કરાવનાર હોય છે

(૩) વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ :– (૧) શુદ્ધ વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ, આ[illegible] કેવળ પોતાના જ જ્ઞાનાદિ ગુણ-પર્યાય[illegible] ઉપશમિક, ક્ષાયિક, તેમજ ક્ષયોપશમિ[illegible] ભાવમાં પરિણામી છે, અન્ય કોઈ [illegible] પરિણામનો કર્તા નથી તેમ[illegible] કારણ પણ નથી. (૨) અશુદ્ધ વ્યવહાર નય દૃષ્ટિએ:–પ્રત્યેક સંસારી આત્મા મન-વ[illegible] અને કાય યોગ પરિણામનો કર્તા-ભો[illegible] પણ છે.

(૪) [illegible] નય દૃષ્ટિએ :– પ્રત્યેક સંસારી આત્માઓ પોત [illegible] જ્ઞાનાવરણાદિ [illegible] કર્મોના [illegible] [illegible] અને [illegible] ભાવમાં [illegible] [illegible] ભાવમાં [illegible] છે. તેમા આત્માઓ [illegible] પરિણામે [illegible].

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] સ્વરૂપને જાણવો.

[illegible] :- [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] નહિ, [illegible]
[illegible]
[illegible]
તે મુખ્ય આ નય [illegible]
[illegible] થઈ આત્માને [illegible]
છે. મુખ્યપણે તો આત્માને [illegible] આ
નય પ્રમાણે સંપૂર્ણ ક્ષાયિકભાવના પરિણમન
ભાવ થવો પરમાત્મપણું જાણવું.

[illegible] પ્રમાણે અનેકો યથાગતિ સાતે નયોથી, શાસ્ત્રાનુસારે, શુદ્ધ
[illegible]શુદ્ધ—બન્ને સ્વરૂપથી, આત્મ સ્વરૂપને, યથાર્થ અવિરૂદ્ધ સ્વરૂપે
[illegible]લ છે, નયોમાં સૌથી સ્થૂલ સ્વરૂપ આદી, નૈગમથી ઉત્તરોત્તર
[illegible]રૂપ આદિના જાણવી તથાપિ કોઇ પણ નય વચન કોઇ પણ
[illegible]ના સ્વરૂપથી સર્વથા અલગ કે વિરોધી હોવું જોઇએ નહિ.
[illegible]ય-અપેક્ષાના હોય તો તે સુનયવચન છે આવી સાપેક્ષતા તે
[illegible]ાન રૂપ હોઈ આત્મ હિતકર જાણવી, અન્યથા મિથ્યા-પ્રલાપો
[illegible] સંશયની તેમજ સંક્લેશની વૃદ્ધિ કરાવનાર હોય છે

ચૌદ માર્ગણા સ્થાનો :- (૪) ગતિ, (૫) ઈન્દ્રિય, (૬) કાય, (૩)
(૩) વેદ, (૪) કષાય, (૮) જ્ઞાન, (૭)
(૪) દર્શન, (૬) લેશ્યા, (૨) ભવ્યત્વ,
સમ્યક્ત્વ, (૨) સંજ્ઞા, (૨) આહાર

આ પ્રમાણે ચૌદ માર્ગણા સ્થાનના (૬૨) ભેદો છે.

ચૌદ ગુણસ્થાનો :- (૧) મિથ્યાત્વ, (૨) સાસ્વાદન, (૩)
(૪) અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, (૫) દેશવિરતિ, (૬)
(૭) અપ્રમત્ત, (૮) અપૂર્વકરણ, (૯) અ
બાદર સંપરાય, (૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય, (૧૧)
મોહ, (૧૨) ક્ષીણમોહ, (૧૩) સયોગી
(૧૪) અયોગી કેવળી.

ઉપર જણાવેલ સમસ્ત માર્ગના સ્થાનોનું સ્વરૂપ અને તેમ
પરિણામરૂપ હેતુ સહિત ચૌદ (૧૪) ગુણસ્થાનકોનું સ્વરૂપ અ
શુદ્ધ આત્મિક ગુણોના આવિર્ભાવમાં મોહનીય કર્મના ઉપશમ, ક્ષ
અને ક્ષાયિકાદિ ભાવોનું સ્વરૂપ ગુરુ-ભગવંત પાસેથી યથાર્થ સમજી
નિશ્ચય જ્ઞાનથી આત્માને અવશ્ય નિઃશંક મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થ

કોઇ પણ પદાર્થનો, નામ-જાતિ-ગુણ કે-ક્રિયા-પરિણામ
જે બોધ તેને સામાન્ય બોધ જાણવો તેમજ તે પદાર્થનો નામ,
ગુણ કે ક્રિયા-વિશિષ્ટ જે બોધ તેને વિશેષ બોધ જાણવો, અ
સામાન્ય-ગ્રાહી દૃષ્ટિ તે સામાન્ય નય અને વિશેષગ્રાહી દૃષ્ટિ તે વિ
સમજવો. તેમાં વિશેષ ગ્રાહી નય પણ, શબ્દ સ્વરૂપ અને અર્થ
સ્વરૂપ એમ બે ભેદવાળો છે, એટલે કે જીવ અને અજીવ તત્ત્વની
સમસ્ત જગતનો નવતત્ત્વાદિ સ્વરૂપે શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ બોધ કરવો
જ્ઞાન જાણવું, તેમજ તે નવે-તત્ત્વોમાં યથાર્થ અવિરુદ્ધ હેય-જ્ઞે
ઉપાદેય બુદ્ધિ, તે-અર્થબોધ જાણવો. વિશેષજ્ઞાન સ્વરૂપમાં સાકાર

॥ અર્થબોધ તે આત્માર્થી-આત્માને આત્માર્થ સાધવા માટે યથાર્થ-નિષેધરૂપ સમ્યક્ ક્રિયાનો પ્રેરક જાણવો. **આમ છતાં સમસ્ત ષટ્ક્રિયા પરિણામ તો, મુખ્યતાએ દર્શનમોહનીય, ને ચારિત્રમોહની, એ બન્ને કર્મોના ક્ષય-ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ મુજબ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, સાપેક્ષ ઉત્સર્ગ ને અપવાદ-બન્નેમાર્ગે પ્રવર્તતો હોય છે.** આ રીતે આત્માને, પરમેષ્ઠિ સ્વરૂપે અનેક નયદૃષ્ટિએ, યથાર્થ અવિરૂધ્ધ ભાવે સમ્યગ, દર્શનચારિત્રાદિ સાપેક્ષ સમજવો જોઇએ, અન્યથા મિથ્યાત્વ મોહના યુક્ત મિથ્યાદૃષ્ટિના સમસ્ત પુદ્ગલાનંદી બોધને-મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું, શિષ્ટ એવા પણ, મિથ્યાજ્ઞાનમાં શુધ્ધ આત્માર્થ હોતો નથી, માટે ઉપર જણાવેલા સમ્યગ્ નયજ્ઞાનની મોક્ષ પુરૂષાર્થ માટે અનિવાર્ય આવશ્યકતા છેવી, કેમકે પ્રમાણ સાપેક્ષ નયજ્ઞાન, અનેકાંતદૃષ્ટિ અને સ્યાદ્વાદનો દ્યોતક ઈ-રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કરનાર છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય અને વિશેષભાવનું ચિત્-સ્વરૂપ જણાવીને હવે જ્ઞાનનયની દૃષ્ટિએ, નિશ્ચય અને વ્યવહાર નું તેમજ ક્રિયાનયની દૃષ્ટિએ, ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગનું કિંચિત્ શેર સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ. પ્રત્યેક આત્માને યોગક્રિયા થકી જે સ્ત્રાશ્રવ સ્વરૂપ જણાતા છે, તેમજ ઉપયોગ થકી જે શુદ્ધાશુદ્ધત્વ છે તે સ્વરૂપને ઈક-વિસ્તારથી જણાવીએ છીએ.

પરમજ્ઞાની પુરૂષોએ જણાવ્યું છે કે સંસારીજીવ (૧) પ્રાણાતિપાત, (૨) મૃષાવાદ, (૩) અદત્તાન, (૪) મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ, (૬) ક્રોધ, (૭) માન, (૮) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) રાગ, (૧૧) દ્વેષ, (૧૨) કલહ, (૧૩ અભ્યાખ્યાન, (૧૪ પૈશુન્ય, (૧૫) રતિ-અરતિ, (૧૬) પરપરિવાદ (૧૭) માયામૃષાવાદ, (૧૮) મિથ્યાત્વશલ્ય. આ અઢારે પાપસ્થાનકમાં મન-વચન અને કાય યોગદ્વારા, કરણ-કરાવણ-અને અનુમોદન રૂપ અશુભ કરણી કરતો થકો અનેક પાપ કર્મ બાંધે છે, જ્યારે (૧) દાન, (૨) શીયલ (૩) તપ અને (૪) મૈત્રાદિ શુભભાવ પરિણામ એ ચારે પ્રકારના શુભ ... પુણ્ય બાંધે છે.

ઉપર જણાવેલ યોગ તેમજ ઉપયોગ સ્વરૂપમાં મૂઢ આત્માઓ, એક-
કેક દૃષ્ટિમાં આગ્રહ રાખીને આત્માર્થથી ભ્રષ્ટ થઈ સંસારમાં ભટકે છે.
પ્રકાર જ્ઞાનનયે એકાંત નિશ્ચય દૃષ્ટિવાળા કેવળ એકલા જ્ઞાનને જ આત્મશુદ્ધિનો
હેતુ માનતા હોય છે, તેમને અતિ પરિણામી જીવો જાણવા, તેમજ જ્ઞાનનયે
એકાંત વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કેટલાક શાસ્ત્રજ્ઞ જ્ઞાનીઓ, સ્વમતિ કલ્પિત વ્યવ-
હાર શુદ્ધિને જ આત્મશુદ્ધિનો હેતુ માનતા હોય છે, તેમને અપરિણામી
જીવો જાણવા. આજ રીતે કેટલાક એકાંત ક્રિયાવાદીઓ કેવળ ઉત્સર્ગ
માર્ગને જ, એટલે અંતર-શુદ્ધિને જ એકમાત્ર સાચો માર્ગ કહે છે,
તેઓને ક્રિયાનયની દૃષ્ટિએ અપરિણામી જીવો જાણવા. તેમજ એકાંતક્રિયા-
નયની દૃષ્ટિએ કેટલાક કેવળ અપવાદ માર્ગે, એટલે શુભયોગ પ્રવૃત્તિએ જ
મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એમ જણાવનારાઓને ક્રિયાનયની દૃષ્ટિએ અતિ
પરિણામી જીવો જાણવા, ઉપર જણાવેલ બન્ને પ્રકારના એકાંત દૃષ્ટિવાળા
જ્ઞાન ક્રિયાવાદીઓને આરાધકપણું નથી. એમ શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ જણાવેલ
છે, પરંતુ જેઓ જ્ઞાન અને ક્રિયા, બન્ને ભાવોમાં શાસ્ત્રસાપેક્ષ સમ્યગ્-
ભાવે અવિરુદ્ધપણે પ્રવર્તે છે, તેવા જીવો જ સમ્યક્ પરિણામી હોઈ
આરાધક છે.

સમ્યક્-આરાધકભાવ સંબંધે કહ્યું છે કે :—

“ खाओवसमिगे भावे, दढ जत्त कयं सुहं अणुट्ठाणं;
पडिवडियं पिहु जायइ, पुणो चि तब्भाव वुड्ढिकरं. ”

જ્ઞાન-ક્રિયાવાદી જીવોના ઉપર જણાવ્યા મુજબ—પરિણામી, અપરિ-
ણામી અને અતિપરિણામી એમ ત્રણ પ્રકારો શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ જણાવેલ છે.
જો કે “ ज्ञान-क्रियाभ्यां मोक्षः ” આ સૂત્ર સર્વમાન્ય હોવા છતાં
કેટલાક શાસ્ત્રજ્ઞ જ્ઞાનવાદીઓ પ્રથમ પદને એકાંતે મુખ્ય ગણી જ્ઞાન થકી
સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણે છે. તેમજ

ર રૂપ ક્રિયાવાદીઓ તમામ સિદ્ધિઓ ક્રિયા થકી જ પ્રાપ્ત થાય છે, ા જણાવે છે. આમ છતાં તમામ જૈન દર્શનાનુયાયીઓ, સમ્યગ્-દર્શન ાના જ્ઞાનને, આત્માર્થે ઉપકારક સ્વીકારતા નથી, તેમજ દર્શન વિનાના ા શુદ્ધાચારમાં ચારિત્ર સ્વીકારતા નથી, પરંતુ સર્વે, "सम्यग्-दर्शन ान-चारित्राणि मोक्षमार्गः" એ સૂત્રને માન્ય કરે છે. પરંતુ કાંક્ષા મોહની ા જોરે દર્શનાન્તરથી સમ્યગ્ દર્શનને, જે-જે જીવો જ્ઞાન અને ક્રિયા ને પરિણામમાં ગૌણ કરે છે, તેઓને જ્ઞાન-ક્રિયામાં સમ્યગ્ એકરૂપતા ાવની નથી. તેથી તેઓને ભાવચારિત્ર હોતું નથી. અને ભાવ ચરિત્ર ના કર્મોનો ક્ષય થતો નથી, તેથી તેઓનો મોક્ષ પણ થતો નથી.

આ માટે કહ્યું છે કે :-

णहि आगमेण सिज्झादि, सदृहणं जदि विणत्थि अत्थेसु;
ाद्दहमाणो अत्थे, असंजदो वा ण णिव्वावि.
ा दंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न हुंतिचरण गुणा;
ागुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमुक्खस्स निव्वाणं."

ઉ. અ. ૨૮. ગા. ૧૦

વળી પૂ. યશોવિજયજીએ પણ દર્શન પૂજામાં કહ્યું છે કે :—

જે વિણ નાણ પ્રમાણ ન હોવે, ચારિત્ર તરુ નવિ ફળિયો;
ુખ નિર્વાણ ન જે વિણ લહીયે, સમકિત દર્શન બળિયો
(રે ભવિકા)"

સામાન્ય જ્ઞાન પ્રમા
ાદ્દ્યુક્ત-વિશિષ્ટ જ્ઞા
ાં છે કે :-

नाप्रमाणमप्रमाणं वा, सर्वमप्यविशेषितं,
शेषितं प्रमाणं, स्यादिति सर्वनयज्ञता. "
अविसेसिआ मई, मईनाणं मइ अन्नाणं च,
सिआ मई सम्मदिट्ठिस्स, मईनाणं, मिच्छदिट्ठिस्स मईअन्नाणं"

શ્રી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી શ્રી મહાવીરસ્વામીજીના આ અવસર્પિણીના
ચમાં આરામાં ચાલુ રહેલ શ્રી જૈનતીર્થને વિષે, જૈનાગમમાં આત્મદ્રવ્યને,
અનેક ભેદ સ્વરૂપથી યથાર્થ અવિસંવાદી ભાવે જણાવેલ છે.

एगविह–दुविह–तिविहा, चउव्विह पंच छव्विहा जीवा
चेयण–त्रस–इयरेहिं, वेय गइ करण कायेहिं.

સર્વે આત્માઓ જ્ઞાનાદિચેતનાયુક્ત હોવાથી, ચેતના ધર્મવડે, સર્વે
આત્માઓ એક સ્વરૂપના જાણવા, વળી ત્રસ અને સ્થાવર એ ભેદથી પણ
સંસારી આત્માઓને જાણવા જોઈએ, તેમજ સિદ્ધ–અને સંસારી એ
ભેદથી પણ સર્વે આત્માઓને, યથાર્થ–અવિસંવાદી ભાવે અવશ્ય
જાણવા જોઈએ, વળી સંસારી આત્માઓ, સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક, એ
ત્રણ ભેદ થકી પણ જાણવા જોઈએ, તેમજ નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને
દેવગતિના સંબંધથી ચાર પ્રકારના જાણવા, વળી એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય,
તેઇન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય. અને પંચેન્દ્રિય એ પાંચભેદથી પણ જાણવા જોઈએ, તેમજ
પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય એ ૭
ભેદથી પણ સર્વે સંસારીજીવોનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રથી અવિરૂદ્ધ જાણવું
જરૂરી છે કેમકે તે જાણપણાથકીજ તેઓની–જયણા–દયા પાળી શકાય છે.
આ રીતે અનેક પ્રકારે આત્મદ્રવ્યને જાણી શકાય છે, વળી વિશેષથી
આત્માને ઓળખવા માટે શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારના આત્મા જણાવેલ છે.
જેમ (૧) જ્ઞાનાત્મા (૨) દર્શનાત્મા (૩) ચારિત્રાત્મા (૪) તપાત્મા (૫)

વીર્યાત્મા (૬) ઉપયોગાત્મા (૭) યોગાત્મા (૮) કષાયાત્મા, આ
જેમાં પ્રથમના ૭ ભેદોનું સ્વરૂપ, જે ગુણાત્મક આત્મ-પરિણામ સ્વ
છે. તેમજ, કષાયાત્માનું સ્વરૂપ પણ જણાવી ગયા છે. તે
હવે યોગાત્માનું, કિંચિત્ વિશેષ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ.

પ્રથમ તો યોગાત્મકતામાં ત્રણ પ્રકારના યોગાત્માને શાસ્ત્રથી અ
ભાવે ઓળખવા જોઈએ.

(૧) બહિરાત્મા :–જે શરીરાદિમાંજ આત્મબુદ્ધિ કરનારા હોય

(૨) અંતરાત્મા :–જેઓ આત્માના સંગ્રહનયે શુદ્ધ પરમાત્મસ્વ
ઓળખીને, કર્મસંયોગી શરીરાદિથી આત્માને મુક્તકરી, પોતાનું શુ
માત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા માટે સમિતિ-ગુપ્તિ સ્વરૂપે ઉદ્યમવંત હોય તે,

(૩) પરમાત્મા :–જેમણે ચારઘાતિ કર્મોનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન
કર્યું છે, અને તે કેવળોપયોગભાવેજ પ્રવર્તન કરે છે. તેવા સમસ્ત
પરમાત્માઓનું જે ઔદયિકભાવે ઈર્યાપથિક યોગપ્રવર્તન હોય છે તે.

ઉપર જણાવેલા યોગાત્માના ત્રણે ભેદોમાં, ભ્રાંતજીવો સ્વ-પર આ
પોતાના મતિ કલ્પિતભાવે શુદ્ધાશુદ્ધ ભાવે ઓળખીને શાસ્ત્ર નિરપેક્ષ પો
મિથ્યા અનુભવ વડે, સરળ સ્વભાવી અન્ય અનેક જીવોને, આ
યથાર્થ સ્વરૂપમાં ભ્રાંત કરે છે, તે માટે તેવા ઉત્સૂત્રભાષી પાખંડી
ઓળખવા જરૂરી હોઈ, તેમનું કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ.

(૧) કેટલાક પાખંડીઓ સંસારી આત્માઓમાં **(ઉત્તમ)** આત્મા –
(પાપી) જીવાત્મા એવા મિથ્યા ભેદો વડે જીવાત્મા અને આ
જુદાજુદા સમજાવવા માટે અનેક તર્ક–કુતર્ક કરી, આત્માના
જણાવેલ શુદ્ધાશુદ્ધ ત્રણ ભેદોનો અપલાપ કરી અન્ય જીવોને
માત્મપદ પ્રાપ્તિના ધ્યેયથી ચલિત કરી–ભોગ પ્રાર્થનાના કુ
પ્રવર્તન કરાવતા હોય છે.

(૨) વળી કેટલાક :–સર્વે આત્માઓને એક જ પરમા...

માને છે, પરંતુ તેઓને આત્મા-પરમાત્મા સંબંધી અંશ-અંશીના વાસ્તવિક ભેદાભેદનું યથાર્થ જ્ઞાન નહિ હોવાથી, તે બન્નેના સ્વરૂપમા તેઓ પ્રત્યક્ષ-વિરોધી અનેક પ્રકારના વિસંવાદી-મિથ્યા પ્રલાપો નિરંતર કર્યા કરે છે.

(૩) કેટલાક એકાંત નિશ્ચયવાદીઓ, આત્માને-યોગાત્મ સ્વરૂપવાળો માનવાની જ ના પાડે છે. અને કહે છે કે-યોગ એ આત્માનું સ્વરૂપ જ નથી, આમ છતાં તેઓ પણ ઉપદેશાદિ અનેક પ્રકારની શુભયોગ પ્રવૃત્તિઓ ધર્મબુદ્ધિએ કરતાં-કરાવતાં તો હોય છે.

(૪) વળી કેટલાક એકાંત ભેદવાદીઓ, જડ અને ચેતનના યથાર્થ સ્વરૂપ માં એકાંતે મૂઢ હોવાથી સંસારી આત્માઓને પણ જડથી સર્વથા ભિન્ન અને શુદ્ધ જ કલ્પે છે, પરંતુ તેઓ જ પાછા કહે છે કે- "કેવળી પરમાત્માને સમસ્ત સિદ્ધ તેમજ સંસારી આત્માઓના સમસ્ત શુદ્ધાશુદ્ધ ભાવોનું જ્ઞાન હોય છે."

(૫) વળી કેટલાકો આત્માને એકાંતે-નિત્ય-અપ્રચ્યુત માને છે છતાં તેઓ આત્માને જન્મ-મરણ તો માને જ છે. અને વળી હિંસામાં અધર્મ અને અહિંસામાં ધર્મ છે. એવા પ્રલાપો પણ કરે છે.

(૬) વળી કેટલાકો આત્માને. એકાંતે નિરંજન માને છે, તેમ છતાં તેઓ, પોતાને બાહ્ય પદાર્થોના સંયોગ-વિયોગથી થતી સુખ-દુઃખની લાગણી મુજબ, ઇષ્ટાનિષ્ટ ભાવો પ્રતિ આદર-તિરસ્કારથી, પ્રવર્તન તો કરે જ છે.

(૭) વળી કેટલાકો આત્માને નિરાકાર માને છે, તેમ છતાં તેઓ પણ સર્વત્ર બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થાનો તેમ જ જીવાત્માઓની ગતિ-જાત્યાદિ પ્રગટ વિવિધ અવસ્થાઓનો સ્વીકાર કરીને જ સર્વ જીવોની સાથે યથાયોગ્ય ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારનો વ્યવહાર કરતા હોય છે.

(૮) વળી કેટલાક આત્માને એકાંતે ક્ષણિક જ માને છે, અને સં પત્તિઓને એકાંતે ક્ષણે ક્ષણે સર્વથા નાશ રૂપ માને છે, આમ જ આશ્ચર્ય છે કે તેઓ પોતાના સ્વાર્થી અહંકાર અને મમત્વને પોષનારાઓને, ભાવીના સુખની પ્રાપ્તિનાં ઉપાયો બતાવતા રહે છે અને તેમાં પણ વળી કેટલાક એક જ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ વિશેષને તેમજ [illegible] એક તો વળી, અદૃશ્ય ભગવાનની વિવિધ સ્વરૂપે ઉપાસના કરાવતાં ફરતા હોય છે.

(૯) વળી કેટલાકો આત્મારૂપ પદાર્થને (દ્રવ્યને) પાંચ ભુતમાં જ નવીન ઉત્પન્ન થતો અને પાંચ ભૂતોમાં જ સર્વથા વિલય પામતો માને છે આમ છતાં આશ્ચર્ય છે કે તેઓ પરલોકની ક્રિયાઓ કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ જન્મ–મરણાદિમાં આદરભાવ ધરાવે છે અને જન્મ પામનાર તેમજ મરેલા આત્માઓ સંબંધી હર્ષ–શોકની વિવિધ ક્રિયાઓ પણ કરે છે.

(૧૦) વળી કેટલાક ભવાભિનંદીઓ; ક્ષણિક, વિવિધ–વિષય, ભોગોથી આત્માને પ્રસન્ન રાખવામાં જ સાચું સુખ માને છે, જો-કે હકીકતમાં તો પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયભોગની તૃષ્ણાના વિકારોથી સર્વે આત્માઓ નિરંતર દુઃખી થતાં હોય છે, આમ જાણવા છતાં, આશ્ચર્ય છે કે તેઓ સૌ અન્ય જીવોને પણ વિષય ભોગમાં જ સાચું સુખ છે એમ જણાવે છે. અને નિરંતર તે માટે જ વિવિધ પ્રયત્નો કરતાં હોય છે.

(૧૧) વળી કેટલાક આપ-મતવાદીઓ, દેવ–ગુરૂને, પોતાના ધન–ધન્યાદિ સર્વસ્વનું સમર્પણ કરવાથી જ આત્માને સાચુ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે એવો ઉપદેશ આપીને દેવ–ગુરૂ અને ધર્મના બહાને કેવળ પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધતા હોય છે.

(૧૨) વળી કેટલાકો—આત્માને કેવળ, પરાર્થમાં જોડવાથી દુઃખમુક્તિ તેમજ સહજ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જણાવતાં હોય છે, તેમ છતાં, એવા પાખંડી પરાર્થવાદીઓ પોતે તો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે જ અનેક પ્રકારની માયાવી યુક્તિ—પ્રયુક્તિઓ જ કરતાં હોય છે.

(૧૩) વળી કેટલાક પુદ્દગલાનંદીઓ :—આત્માને—જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો—અરૂપી માનવા છતાં પણ, મન, વચન અને કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિ વડે જ ચિત્તને પ્રસન્ન રાખવાથી સાચું આત્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, એમ માને છે.

(૧૪) વળી કેટલાક :—ધર્મ કર્મના ભેદમાં મૂઢ આત્માઓ, કર્મબંધનની ક્રિયાનું કારણ કર્મોદયજન્ય શરીર છે, તેમ જાણવા છતાં પણ તેઓ શરીરાદિની શુશ્રુષા વડે (પર પરણતી—ભાવે) આત્માને શુધ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં હોય છે.

(૧૫) વળી કેટલાક અભિનિવેશિકો—પૂર્વાચાર્યોના નિશ્ચય-વ્યવહાર શુધ્ધિ-કારક સાપેક્ષ વચનોનો અપલાપ કરીને, સમસ્ત લૌકિક ન્યાય-નીતિ અને ધર્મના વ્યવહારનો પણ ઉચ્છેદ કરીને. કેવળ સ્વ મતિકલ્પિત વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિકોણ અપનાવી. મન-મોજી નાસ્તિક જીવનને જ આત્મસુખનું કારણ માનતા હોય છે, તેથી તેઓ આત્માને, કર્મનું બંધન, અને પુનર્જન્મ માનતા નથી, આગળતાં તેઓ મરણથી અને દુઃખોથી ડરે તો છે-જ. છેવટે જણાવવાનું કે આત્માર્થી આત્માઓએ, તત્ત્વબુદ્ધિ ધારણ કરીને, ઉપર જણાવેલા એકાંતવાદીઓના વિસંવાદી—મિથ્યા પ્રવાદોમાં ફસાવું નહિ.

હવે પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ, કર્મોદયજન્ય-ઔદયિક ભાવે આત્માનું જે યોગપ્રવર્તન સ્વરૂપ છે તેનું કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ.

આ યોગ રસ્તામાં આત્માની મન-વચન અને કાયાગની, કૃત-કારિત ને અનુમોદનામાં સમસ્ત પ્રાપ્તિ તે શુભાશુભ આશ્રવ તત્ત્વ જાણવું. ને સાથે તેમાં જે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવનો આત્મ-પરિણામ તે સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષતત્ત્વ જાણવું. દરેક જીવને સુખ પ્રિય હોય છે. અને દુઃખ અનિષ્ટ હોય છે આથી જ દરેક જીવ પોત પોતાના ઇચ્છિત સુખની પ્રાપ્તિ માટે. અને દુઃખની નિવૃત્તિ માટે મન-વચન અને કાયયોગ વડે **કાર્ય કારણ ભાવ** સાપેક્ષ જે જે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ રૂપ યોગ પ્રવર્તન કરે છે તેને શાસ્ત્રકારોએ અનુષ્ઠાન કહેલ છે અને કાર્ય-કારણ ભાવશૂન્ય પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિરૂપ યોગ પ્રવર્તનને અનનુષ્ઠાન કહેલ છે. કોઈપણ યોગ પ્રવૃત્તિ સર્વથા નિષ્ફળ હોતી નથી, પરંતુ અન-અનુષ્ઠાન મોક્ષમાર્ગ સાધક હોતું નથી. એમ જાણવું.

પ્રથમ તો શાસ્ત્રકારે અનુષ્ઠાનો ચાર પ્રકારના લાગથી-હેતુથી પ્રવર્તે છે. તે આ પ્રમાણે

(૧) પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન :- પ્રીતિ યાને પ્રેમ ભાવ વડે પ્રવર્તન કરાય તે.

(૨) ભક્તિ-અનુષ્ઠાન :- ભક્તિભાવ વડે વિનય-વૈયાવચ્ચાદિ સ્વરૂપે પ્રવર્તન કરાય તે.

(૩) વચન અનુષ્ઠાન :-દેવ યા ગુરૂના વચન ઉપરની શ્રદ્ધા વડે દાનાદિ ચાર પ્રકારના ધર્મમાં પ્રવર્તન કરાય તે.

(૪) અસંગાનુષ્ઠાન :-આત્મિક અનુભવના બળ વડે આત્મ શુધ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરાય તે.

ઉપરના ચાર હેતુથી કરાયેલ યોગ-પ્રવર્તનો જો સર્વજ્ઞ ભાષિત સિધ્ધાંતાનુસારે (જયણા પ્રધાન) હોય તો તેને લોકોત્તર અનુષ્ઠાનો જાણવા. અન્યથા લૌકિક અનુષ્ઠાનો સમજવા. આ માટે કહ્યુ છે કે :-

“ સૂત્ર વિરૂદ્ધ જે આચરે, થાપે અવિધિના ચાળા રે;
તે અતિ નિબિડ મિથ્યામતિ, બોલે ઉપદેશમાળા રે.”

વળી પણ કહ્યું છે કે :—

"મારગ અનુસારી ક્રિયા - છેદે સો મતિ હીન;
કપટ ક્રિયા બલ જગ ઠગે, સો ભી ભવજલ મીન."

લોકોત્તર ધર્માનુષ્ઠાન માટે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે :—

"वचनाद्यमनुष्ठान—मविरुद्धाय यथोदितम्.,
मैत्रादिभाव संयुक्तं, तद्धर्म मीति कीर्त्यते"

આ ચારે ભેદ સ્વરૂપી અનુષ્ઠાનો વળી યોગથી ચાર ભેદ સ્વરૂપ હોય છે.

(૧) ઇચ્છાયોગ :– શાસ્ત્રથી–ચારે પ્રકારના અનુષ્ઠાનોનું સ્વરૂપ જાણવાની, ઇચ્છા-રૂચી સહિત, ઇચ્છાનુસારે પ્રવર્તન કરે છે, આ યોગમાં સાધ્યની શુદ્ધિ હોય છે પરંતુ સાધનમાં વિકળતા હોય છે.

(૨) પ્રવૃત્તિયોગ :– પ્રવૃત્તિયોગ તે શાસ્ત્રાનુસારે, શક્તિ અનુસારે યથા-તથ્ય ગુણસ્થાનક–યોગ્ય સાધ્ય–સાધનભાવમાં અવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે તે.

(૩) સ્થિરતાયોગ :– આ યોગમાં અતિચાર લાગતાં નથી, એટલે જે યોગમાં નિરતિચાર શુધ્ધ પ્રવર્તન હોય તે.

(૪) સિધ્ધિયોગ :– જે યોગ પ્રવર્તનથી સિધ્ધયોગી અન્યને–યથાર્થ એટલે અવંચક યોગ પ્રવર્તન કરાવે તે.

અન્યત્ર જણાવેલ અષ્ટાંગ યોગ તે.

(૧) યમ (૨) નિયમ (૩) આસન (૪) પ્રાણાયામ (૫) પ્રત્યાહાર (૬) ધારણા (૭) ધ્યાન (૮) સમાધિ. એ આઠે સામાન્યથી ઉપરના પ્રવૃત્તિ યોગમાં જાણવા પરંતુ **દૃષ્ટિવિશેષથી** પ્રથમના બે-યમ-નિયમ, ઇચ્છાયોગમાં પણ હોય, જ્યારે આસન અને પ્રાણાયામ તે પ્રગટ પ્રવૃત્તિ યોગરૂપ છે અને પ્રત્યાહાર- ધારણા અને ધ્યાન એ ત્રણે ત્રીજા સ્થિરતા યોગમાં હોય અને સમભાવની પ્રવૃત્તિ તે-સમાધિનો, સિધ્ધિયોગમાં સમાવેશ કરવો.

ઉપર જણાવેલ ૪ × ૪ સોળ પ્રકારના યોગ વળી સ્થાનાદિ પાંચ ભેદવાળા હોઇ, યોગના કૂલ (૮૦) ભેદ થયા, તે જો પ્રણિધાનાદિ પાંચ, આશય શુધ્ધિ સહિત હોય તો-તે-મોક્ષ-સિદ્ધિનું કારણ છે અન્યથા સંસાર હેતુક છે.

હવે પ્રથમ ઉપર જણાવ્યા મુજબના સ્થાનાદિ પાંચ ભેદનું સ્વરૂપ જણાવાએ છીએ :-

આમાં પ્રથમના બે ક્રિયાસ્વરૂપ છે અને પાછલના ત્રણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

(૧) સ્થાનયોગ :-શાસ્ત્રોકત વિધિ અનુસાર (૭) આવશ્ક સહિત, પંચાચારમાં પ્રવર્તન કરવું તે.

(૨) ઉર્ણયોગ :-યથાર્થ સૂત્રોચ્ચાર કરવા તે.

(૩) અર્થયોગ :-પ્રયોજનસાધક (અવિસંવાદી) અર્થ અવધારવો તે.

(૪) આલંબનયોગ :-દેવ-ગુર્વાદિનું આલંબન લેવું તે.

(૫) નિરાલંબનયોગ :-પોતાના શુધ્ધ-સહજસ્વભાવે-પ્રવર્તન કરવું તે.

હવે જે થકી યોગપ્રવૃત્તિ મોક્ષનું કારણ બને છે, તે ચિત્તની પાંચ આશયશુધ્ધિનું સ્વરુપ જણાવીએ છીએ :-

પ્રણિધાન :–કેવળ શુધ્ધઆત્માર્થ સાધવા માટેનો દૃઢ નિર્ધાર.

પ્રવૃત્તિ :–વ્રત-નિયમાદિ સહિત, આત્મગુણોને પ્રગટાવવા, જ્ઞાનાચારાદિ પંચાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરવાના પરિણામ.

વિઘ્નજય :–આત્મશુધ્ધ્યર્થે આદરેલી પંચાચારની પ્રવૃત્તિમાં, જઘન્ય મધ્યમકે ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્નો આવે તો પણ–અસ્ખલિતપણે પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવાનો પરિણામ.

સિધ્ધિ :–પ્રાપ્ત-ક્ષયોપશમિક આત્મગુણોને, સ્થિર કરવા સહિત ઉત્તરોત્તર વિશુધ્ધ કરી ક્ષાયિકભાવ પ્રાપ્ત કરવાનો પરિણામ.

વિનિયોગ :–પ્રાપ્તઆત્મિક ગુણોવડે, અન્ય આત્માને શુધ્ધ કરવાનો પરિણામ.

જ્યાં સુધી જે કોઇ આત્મા અયોગી થાય નહિ ત્યાં સુધી તેને સુક્ષ્મ-બાદર અલ્પાધિક યોગ પ્રવૃત્તિ તો ચાલુજ હોય છે. તે માટે પાંચ આશય (આત્માર્થ સાધવાના પરિણામ)થી પરિશુધ્ધ એવો પંચાચાર સ્વરૂપી સમસ્તયોગ, આત્માર્થ સાધક યોગ, મોક્ષનું કારણ છે. અન્યથા સમસ્ત શુભાશુભ યોગપ્રવૃત્તિ કેવળ સંસાર હેતુક જ છે. આ માટે કહ્યું છે કે :—

" आयण्पभवं धम्मं, आयतियं अप्पणो सरुवं च.,
दंसण नाण चरित्तो, एगत्तं जीवस्स परिणामः " ॥१॥

चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो, योगस्तस्य च कारणं.,
ज्ञान श्रद्धान चारित्र–रूप रत्नत्रयं च सः ॥२॥

यथावस्थित तत्त्वानां, संक्षेपाद्विस्तरेण वा.,
योऽवबोधस्तमत्राहुः, सम्यग्ज्ञान मनीषिणः ॥३॥

रुचिर्जिनोक्त तत्त्वेन, सम्यक् श्रद्धानमुच्यते.,
जायते तन्निसर्गेण, गुरोरधिगमनेन वा ॥४॥

सर्व सावद्य योगानां, त्यागश्चारित्रमिष्यते.,
कीर्तित तदहिंसादि, व्रतभेदेन पञ्चधा. ॥५॥

અત્રે ખાસ સમજવું કે યોગ-ક્રિયા, તે તો આશ્રવરૂપ છે અને ચારિત્ર, તો-આત્માનો ગુણ છે શાસ્ત્રમાં પણ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે :-

"आश्रव-निरोधनसंवर"

આ માટે જ કહ્યુ છે કે :-

"યુંજન કરણે હો, અંતર તુજ પડયો રે, ગુણ કરણે કરી ભંગ.
ગ્રંથ ઉક્તે કરી પંડિત જન કહ્યો રે, અંતર ભંગ સુઅંગ"

આચાર્ય વળી આશય (ચિત્ત) શુધ્ધિ માટે પણ સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે
"आशयभेदा एते सर्वेऽपिहि, तत्त्वतोऽवगन्तव्याः.,
भावोऽयमनेन विना, चेष्टा द्रव्यक्रिया तुच्छा."

વળી ઉત્તરોત્તર યોગ વિશુદ્ધિ માટે પણ કહ્યું છે કે :-
ભાવ અયોગી કરણ રુચી, મુનિવર ગુપ્તિ ધરંત,
જઈ ગુપ્તે ન રહી શકે, તો સમિતે વિચરંત.

વળી પણ કહ્યું છે કે :-
"प्रीति भक्ति वचोऽसंगैः, स्थानाद्यपि चतुर्विधम्.,
तस्माद्योग योगाप्ते मोक्षयोगः क्रमाद्भवेत्."

આથી સ્પષ્ટ સમજાયું કે ઉપર જણાવેલ આશય શુદ્ધિ વડે, વિશુદ્ધ વિશેષથી મોક્ષાથી આત્મા અયોગી થઈ મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

"सिध्यंति सिद्धयःसर्वाः, स्वयं मोक्षाऽवलंबिनाम्,
संदिग्धा सिद्धि रन्येषां, स्वार्थभ्रंशस्तु निश्चितः"

આ માટે યોગાવંચક, ક્રિયાવંચક અને ફલાવંચકતાનું સ્વરૂપ ગીતાર્થ ભગવંત પાસે અવશ્ય જાણી લેવું.

શુદ્ધ શુધ્ધ યોગ ક્રિયા માટે કહ્યું છે કે :-

प्रशान्तचित्तेनगभीरभावे–नैवादृता सा सफला क्रिया च.,
गारघृष्टैः सहसा न चेष्टा, नासंगदोषैकगुण प्रकर्षा."

તેમજ વળી આત્મિક-ક્રિયા માટે કહ્યું છે કે :-

બાહ્ય ક્રિયાથી ઉંચા ચડવું, તે તો જડના ભાગા;
સંયમશ્રેણી શિખરે ચડવો, અંતરંગ પરિણામો.

છેવટે જણાવવાનું કે, સમસ્ત અનુષ્ઠાનોને ફળાંદની અપેક્ષાએ ાસ્ત્રમાં પાંચ ભેદમાં જણાવ્યા છે. (૧) વિષ-અનુષ્ઠાન (૨) ગરલ-નુષ્ઠાન (૩) અન્યોન્ય-અનુષ્ઠાન (૪) તદ્હેતુ-અનુષ્ઠાન (૫) અમૃત અનુષ્ઠાન. આ પાંચે ભેદોનું યથાર્થ સ્વરૂપ ગીતાર્થ ગુરૂભગવંત પાસેથી વશ્ય જાણી લેવું.

સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી ભગવાન મહાવીરસ્વામીજીએ પ્રરૂપેલ શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે–આયાવાદી સે-લોયાવાદી, લોગાવાદી, સે-કમ્મવાદી, અને કર્મવાદી, સે-ક્રિયાવાદી આ સ્વરૂપવાળા ક્રિયાવાદીઓને ાસ્ત્રમાં શુક્લપાક્ષિક જણાવ્યા છે.

જ્યારે શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ, પાખંડી ક્રિયાવાદીઓના ૧૮૦ ભેદો જણાવેલા છે, તેમાં નવે તત્ત્વ સંબંધી એકાંત પક્ષ વડે એટલે સમસ્ત કાર્ય પરિણામમાં નિત્ય કે અનિત્ય સંબંધી એકાંત પક્ષ વડે, તેમજ સ્વતઃ અને પરતઃ સંબંધી એકાંત પક્ષ વડે, ગણી ૯ × ૪ = ૩૬ ભેદો જાણવા, આ છત્રીસે ભેદો વડે વળી કારણતા સંબંધી એટલે કાળાદિ પાંચે કારણોમાં એકાંત પક્ષપાતીપણું કરતા ગણી પાખંડી ક્રિયાવાદીઓના ૩૬ × ૫ = ૧૮૦ ભેદો થાય છે. ઉપર જણાવેલ બન્ને પ્રકારની-ક્રિયાવાદી-ઓમાંથી, આત્માર્થી આત્માઓને એકાંત ક્રિયાવાદી પક્ષથી દૂર રહેવા માટે. ઉપર જણાવેલ મિથ્યાદૃષ્ટિ પાખંડીઓના ૧૮૦ ભેદોનું કિંચિત્ સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ. પ્રથમ નવે તત્ત્વોના વિવિધ સ્વરૂપ સંબંધી (કાર્ય પરિણામ સંબંધી) ચાર પ્રકારના એકાંતવાદીઓનું મિથ્યા સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ.

कार्यद्रव्यमनादि स्यात् प्रागभावस्य निह्नवे
प्रध्वंसस्य च कार्यस्य, प्रोच्यते नित्यतां व्रजेत्
एकत्वं सर्वात्मकं, अन्यापोह व्यतिक्रमे

નિત્ય છે, જો પદાર્થમાં ત્રિકાલિક સત્તા ન માનીયે સમસ્ત વહેવારનો લોપ થાય છે. આ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

यएव दोषाः किल नित्यवादे, विनाशवादेऽपि समास्तएव
परस्पर ध्वंसिषु कण्टकेषु, जयत्यधृष्य जिन शासनांते

ઉપર જણાવ્યા મુજબ અર્થથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે—કોઇપણ દ્રવ્યને એકાંતે નિત્ય કે અનિત્ય માનવું યુક્ત નથી, માટે પ્રત્યેક દ્રવ્યને દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક નય દૃષ્ટિએ નિત્યાનિત્ય તેમજ એકત્વ, અને અનેકત્વ ભાવ થકી સ્વતઃ અને પરતઃ પરિણામવાળું માનવું તેજ યુક્ત છે કેમકે જડ-ચેતન સ્વરૂપી સમસ્ત દ્રવ્યો પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે પાંચે ભાવોમાં પરિણામ પામતાં પ્રત્યક્ષ જોવાય છે.

હવે પાંચ પ્રકારના કારણવાદી મિથ્યાદૃષ્ટિઓનું સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ.

(૧) એકાંત કાળવાદીઓ કહે છે કે—

कालः सृजति भूतानि, कालः संहरते प्रजाः
कालः सुप्तेषु जागर्ति, कालोहि दुरति क्रमः

કાળે કરીને જીવોની ઉત્પત્તિ, અને નાશ થાય છે, વળી કાળ સુષુપ્ત તેમજ જડ દ્રવ્યોને વિષે પણ પોતાની અસર ઉપજાવતો જ રહે છે, વળી કાળને સર્વ કોઈ પદાર્થો આધીન છે, માટે સર્વે પરિણામોનું કારણ કાળ જ છે. એમ માનવું જોઈએ.

(૨) એકાંત સ્વભાવવાદીઓ કહે છે કે :—

कः कंटकनां प्रकरोति तैक्ष्ण्यं, विचित्रतां वा मृगपक्षिणां च
[illegible]

[illegible] મજ મોરલ આદિ [illegible] પક્ષીઓના પાંખની માફક કોણ [illegible] આમાં [illegible] નથી. વળી વિવિધ પ્રકારના પદા[illegible], માનવ આદિ [illegible]ઓના [illegible] વિવિધ પ્રકારે ઉત્પત્તિ કરવું પણ [illegible] નથી. એટલે આમાં કોઈની [illegible] કે પ્રયત્ન કામ કરે ન દેખાતો નથી. માટે, સમસ્ત [illegible] (એટલે વિવિધ પદાર્થોના) [illegible] જ થતી છે, એમ માનવું તે જ યોગ્ય છે.

(૧) એકાંત નિયતિવાદીઓ, તેમજ ઈશ્વરવાદીઓ કહે છે કે—

प्राप्तव्यो निगतिबलाश्रयेण योऽर्थः
सोऽवंश्यं भवति नृणां शुभो शुभो वा
भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने
ना भाव्य भवति न भाविनोऽस्ति नाशः
प्रकृतिना यथा राजा, रक्षार्थमिह चोद्यतः
तथा विश्वस्य विश्वात्मा, स जागर्ति महेश्वरः

સારું યા ખોટું જે કાંઈ બનવાનું છે તે બને જ છે. તેમા ગમે તેટલા યત્નો વડે પણ કોઈ જીવ કાંઈ પણ ફેરફાર કરી શકતો નથી. વળી, મ રાજા પોતાની સમસ્ત પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં સદા તત્પર હોય છે, મ આ સકળ વિશ્વના સમસ્ત પદાર્થોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય ક જ પરમાત્મા પોતેજ પોતાની ઇચ્છા (નિયત) મુજબ જ કર્યા કરે છે. ાં કોઈથી ક્યારેય કાંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી.

) એકાંત પૂર્વકૃત (કર્મવાદીઓ) કહે છે કે—

खस्य दुःखस्य न कोऽपिदाता, परोददातीति कुबुद्धिरेषा
ंकरोमीति, वृथाभिमानः स्वकर्मसूत्र ग्रथितो हि लोक

[illegible] પૂર્વ [illegible] નથી. [illegible] આ માટે [illegible] છે કે—

मृष्टानि च मिष्टानि, गुरुद्वारेण सम्पदः
नहि मे [illegible], यन्न पूर्वं कृतं मया

[illegible] પૂર્વ કર્મના ઉદય સિવાય કોઈ જ [illegible] નથી. આ માટે [illegible] કહે છે કે—

आत्मकर्ता विकर्ता च, आत्मा च सुख दुःखयोः
आत्मा स्वर्गश्च, नरकश्च, आत्मा सर्वमिदं जगत्

આત્મા પોતે જ પોતાની ઇચ્છા મુજબ જ સારું પ્રવર્તન કરેલો છે, પોતાની સમસ્ત ભિન્ન-ભિન્ન પરિસ્થિતિનું કારણ તેમજ કાર્ય પણ પોતેજ છે આથી સ્વર્ગ-નરકના ભવોની સ્થિતિ પણ આત્માને પોતાના પરિણામમાં જ હોય છે. આ માટે પોતાનો આત્મા જ, એક સમસ્ત જગત છે, એમ માનવું જોઈએ.

ઉપર જણાવેલા કાળાદિ પાંચે, એકાંત-કારણવાદી-ઓને, ઇષ્ટાર્થ-કાર્ય સિદ્ધિ માટે, કારણભાવ સંબંધે મિથ્યાદૃષ્ટિ સમજવા, આ રીતે પૂર્વ કાર્ય સંબંધી જણાવેલા

[illegible] આગમોમાં [illegible] પ્રકાશ પાડીઓના [illegible] ૨૬૩ [illegible] ગુરુગમથી [illegible] જણાવ્યું છે.

[illegible] સંબંધી [illegible]

कालोसहावनियई, पुव्वकयं पुरिस कारणे पंचः
समवाये सम्मत्तं, एगंते होई मिच्छत्तं

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ આત્માઓ : (૧) કાળ, (૨) સ્વભાવ, (૩) નિયતિ ૫ નિમિત્ત, (૪) પૂર્વ કૃત કર્મ તેમજ (૫) પુરુષાર્થ, એ પાંચે કારણોને, પૂર્વે જણાવેલા ઔપશમિકાદિ પાંચ ભાવોમાં યથાતથ્ય ભાવે-યોજવાથી પ્રત્યાર્થ કાર્ય સિદ્ધિ થાય છે એમ માને છે. વળી તેમાટે ઉપર જણાવેલ પાંચ કારણ સંબંધે, નિશ્ચય-વ્યવહાર દૃષ્ટિએ, મુખ્ય-ગૌણ પણે અવિરુદ્ધ યોજના કરવા માટે જાણવું કે, વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કાળને આધીન સ્વભાવ જાણવો, સ્વભાવને આધીન નિયતિ જાણવી, નિયતિને આધીન, પૂર્વકૃત કર્મોદય જાણવો, અને કર્મોદયને આધીન પુરુષાર્થ જાણવો. જ્યારે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ પુરુષાર્થને આધીન-કર્મ, કર્મને આધીન નિયતિ, નિયતિને આધીન, સ્વભાવ, અને સ્વભાવને આધીન કાળ જાણવો. આથી સ્પષ્ટ સમજવું કે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ પુરુષાર્થ વગર બાકીના ચારે કારણો પાંગળા છે. જ્યારે વ્યવહાર દૃષ્ટિએ અનુક્રમે યથાયોગ્ય કર્મ કારણતા વગરનો પુરુષાર્થ-આંધળો છે. કારણતા સંબંધે વિશેષ સમજુતિ ગીતાર્થ ગુરૂભગવંત પાસેથી જાણી લેવી. શ્રી જૈન દર્શનમાં તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી શ્રી વીતરાગ ભગવંતોએ સ્પષ્ટ જણાવેલ છે કે, પંચાસ્તિકાયમય જગતના

કોઇ પણ પદાર્થના પરિણામની ઉત્પત્તિના બે પ્રકારો છે. (૧) પ્રયોગસા (૨) વિશ્રસા, તેમાં પ્રયોગસા કાર્ય-પરિણામો ઉપર જણાવ્યા મુજબના પાંચ સમવાય કારણોના યથાતથ્ય સંબંધથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ જાણવું ખરેખર તો કોઈપણ કાર્ય પરિણામ, કારણ નિર્પેક્ષ હોતો નથી. પરંતુ જે અજ્ઞાની જીવોને જે જે કાર્ય પરિણામમાં કારણનાનું યથાર્થ જ્ઞાન હોતું નથી તેમને તે કાર્યપરિણામ ચમત્કારિક સમજાય છે, જ્યારે બીજી બાજુ કેટલાક વિશ્રસા ઉત્પાદો પણ છે. કેજેમાં કર્તાવડે કારણતાની યોજના કરાયેલી હોતી નથી. સમસ્ત લોક સ્વરૂપમાં શ્રી જૈન શાસનને વિષે, શ્રી જીનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલા નીચે મુજબના સ્વરૂપમાં, યથાર્થ શ્રધ્ધા-પ્રતીતિ અને રૂચી પ્રાપ્ત કરવી જેથી આત્માને પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિના ઉપાયમાં નિઃશંકતા પ્રાપ્ત થાય.

मूर्तामूर्तं द्रव्यं सर्वं, न विनाशमेति नान्यत्वम्
यद्वेत्त्येतत्प्रायः, पर्याय विनाशी जैनानाम्

મૂર્ત યાને વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શાદિ યુકત, પુદ્ગલ રૂપી દ્રવ્યો અને અમુર્ત તે બાકીના જીવાદિ પાંચે દ્રવ્યો કોઇકાળે ઉત્પન્ન થયેલા નથી, તેથી તેમની જેમ આદિ નથી તેમ તેમનો સંપૂર્ણ વિનાશ પણ કોઈ કાળે થવાનો નથી. તે માટે છએ દ્રવ્યોને-દ્રવ્યતઃ અનાદિ-અનંત જાણવા જોઇએ. તેમજ એ છએ દ્રવ્યો કોઇપણ કાળે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડીને અન્યપણું પામતા નથી. પરંતુ પોતપોતાના ગુણ-પર્યાયમાંજ સદાકાળ પરિણામ પામ્યા જ કરે છે. આમ છતાં જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોને-પર સંયોગ-પર પરિણામીપણું પણ હોય છે. જેને પૂર્વે ઔદયિક ભાવથી જણાવેલ છે. આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે :-

विधि-र्विधानं, नियति स्वभावः कालो ग्रहा ईश्वर कर्म दैवम्
भाग्यानि कर्माणि यमः कृतान्तः, पर्याय नामानि पुराकृतस्य

પૂર્વે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, યોગ સ્વરૂપમાં, અઢાર પાપ
સ્વરૂપી અપ્રશસ્ત યોગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અત્રે બાહ્ય તેમજ આ
પ્રશસ્ત યોગસ્વરૂપને, દાન, શીળ, તપ અને ભાવના, એ ચાર ભેદથી શાસ્
કિંચિત્ સ્વરૂપે જણાવીએ છીએ, **અત્રે આટલું ખાસ સમ
જરૂરી છે કે, પ્રશસ્ત યોગ સ્વરૂપ તે દ્રવ્ય ધર્મ છે.
સમ્યક્-શુદ્ધ-ઉપયોગ પરિણામ, તે-ભાવધર્મ છે.**
માટે કહ્યું છે કે ક્રિયાએ (યોગથી) કર્મ, પરિણામે (યોગ હેતુક
વ્યવસાયથી) બંધ અને ઉપયોગે (શુદ્ધ પરિણામે) ધર્મ, શાસ્ત્ર
દાનાદિ ચાર પ્રકારના વ્યવહાર ધર્મના ફળ સંબંધમાં શાસ્ત્રમાં નીચે
જણાવેલ છે.

दारिद्र नाशनं दानं, शीलं दुर्गति नाशनम्
अज्ञानं नाशीनी प्रज्ञा, भावना भव नाशीनी ॥

દાનથી દારિદ્રનો નાશ થાય છે, શીલ પાળવાથી જીવ દુર્ગતિમાં
નથી, અને વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞા રૂપ તપથી, કર્મ બંધનું મૂળ જે મોહ અ
મોહનું મૂળ જે અજ્ઞાન છે તેનો નાશ થાય છે. તેમજ સુવિશુદ્ધ ભાવ
યોગ, ધ્યાન વડે, કર્મ ક્ષય કરવા થકી જીવ ભવ-ભ્રમણનો નાશ કરે

પ્રજ્ઞા રૂપ તપ માટે કહ્યુ છે કે—

ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः, कर्मणाम् तापनात् तपः
तदाभ्यंतर मेवेष्ठं, बाह्यम् तदुपब्रृंहकम्

દાનાદિમાં ભાવના ધર્મની અનિવાર્યતા માટે કહ્યુ છે કે :-

वचनाद्यमनुष्ठानम् विरूद्धाय यथोदितम्
मैत्रादि भाव संयुक्तं तद्, धर्मीति कीर्तये

આથી શાસ્ત્રાનુસારી વિધિપૂર્વકના અનુષ્ઠાનો, યથા-તથ્ય-ભાવે. ।-પ્રમોદ-માધ્યસ્થ, અને કારૂણ્ય-એ ચાર પ્રકારની, ભાવના યુકત-ધર્મનું ન હોવાથી, ધર્મરૂપ જાણવા.

(૧) પ્રથમ દાનધર્મ – આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે–

" अनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गोदानं "

સ્વ-પરના હિતાર્થે પોતાની વસ્તુનો ત્યાગ કરવો તે દાન, દાન-ધર્મ પાંચ પ્રકારનો છે.

કીર્તિદાન :–તેનું ફળ કીર્તિ મળે છે.

ઉચિતદાન :–તેનું ફળ વ્યવહારજ્ઞતા છે.

) અનુકંપાદાન :–તેનું ફળ સંસારિક રિદ્ધિ-સિધ્ધિની પ્રાપ્તિ તેમજ રાજસુખ અને દેવલોકના સુખ પણ મળે છે.

) સુપાત્રાદાનનું ફળ –આત્મ ધર્મની પ્રાપ્તિ, અને પરંપરાએ મોક્ષ-પદની પ્રાપ્તિ.

।) અભય દાનનું ફળ :–કર્મક્ષય અને શીઘ્ર મોક્ષ પ્રાપ્તિ.

દાનગુણમાં, શુદ્ધિની પ્રધાનતા મુજબ ફળમાં ભેદ પડે છે, આ માટે હ્યું છે કે–

विधि, द्रव्य, दातृ, पात्र, विशेषात् तद्विशेषः

... (૧૦) દશ કાય સંબંધી, દશ પ્રકારનો સંયમ

(૧) ક્ષમા (૨) માર્દવ (૩) આર્જવ (૪)
તપ (૬) સંયમ (૭) સત્ય (૮) શૌચ (૯) ?

× ૧૦ ૧૦૦	(૧૦) બ્રહ્મચર્ય
× ૪ ૪૦૦	ચાર સંજ્ઞાએ સંયમ પાળે (૧) આહાર ((૩) મૈથુન (૪) પરિગ્રહ
× ૫ ૨૦૦૦	ઇન્દ્રિયો વડે સંયમ પાળે (૧) સ્પર્શેન્દ્રિય (૨) (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય (૪) ચક્ષુઇન્દ્રિય (૫) શ્રોતેન્િ
× ૩ ૬૦૦૦	ત્રણ યોગ થકી (મન-વચન-કાય યોગ થકી) સંય
× ૩ ૧૮૦૦૦	ત્રણ કરણથી (કરવું-કરાવવું-અનુમોદન કરવું પાળે.

આ પ્રમાણે અઢાર હજાર ભેદો શીલ ધર્મ

આ શીલ ધર્મ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે :—

“ शीलं उत्तमं, वित्तं, शीलं जीवाण मंगलं परमं
शीलं दोहग्गहरं, शीलं सुखाण कुल भवणं ”

શીલ એ ઉત્તમ ધન છે. શીલથી જીવને પરમ-મંગળની પ્રાપ્તિ
શીલથી દુર્ભાગ્ય દશાનો નાશ થાય છે, શીલથી આત્માને અનેક
...ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વધુ શું કહીએ, જે કોઇ જીવને, જે કોઇ પ્રકારનું જે કાંઇપણ સુખ જગતમાં દેખાય છે તે તેણે પૂર્વે કરેલા તપનું જ ફળ છે એમ જાણવું.

(૪) ભાવનાધર્મ :-**નિર્ધારિત સમ્યગ અર્થને, પ્રાપ્ત કરવાની, ઉત્કટ રૂચી પરિણામ તે ભાવના**-સામાન્યથી, પ્રત્યેક જીવને મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચારે ભાવનાઓ યથા તથ્યભાવે આત્મોપકારક છે. અન્યથા શેખચલ્લી જેવા વિચારો તેમજ ઇર્ષાદિ ભાવનાઓ તો અનેક પ્રકારના દુઃખોની તેમજ સંકલેશોની સર્જક જાણવી.

(૧) મૈત્રીભાવના :—યથાયોગ્ય સમાન ગુણધર્મ અને કર્મવાળાની સાથે મૈત્રી ભાવનો વ્યવહાર કરવો, એટલે તેમની સાથે માયા કપટનો ાગ કરવો, જેથી પરસ્પર હિત-સધાય, તેમજ સર્વજીવો પ્રતિ વૈર-વિરોધી ાવનો ત્યાગ કરવો જેથી કરૂણા ભાવની વૃદ્ધિ થાય.

(૨) પ્રમોદ ભાવના :—આત્માર્થ સાધક, ઉત્તમ ગુણાધિક આત્માઓ ાતિ પ્રમોદ ભાવનો વ્યવહાર કરવો, એટલે ગુણગ્રાહક વૃત્તિએ, ઓનો વિનય કરવો. તેમજ બહુમાન કરવું, જેથી ગુણવાનપણુ ાાપ્ત થાય.

(૩) કરૂણા ભાવના :- આ જગતમાં જે જે જીવો અનુકંપાનુ ાાત્ર હોય, એટલે જેમના દુઃખો જોતાં-જાણતાં થકાં આપણા હૃદયમાં તેઓને સહાય કરવાની કરૂણા ઉત્પન્ન થાય તેવા જીવો પ્રતિ, યથાશકિત તેમના દુઃખો દૂર કરવાનો વ્યવહાર કરવો, જેથી વ્યવહાર શુદ્ધિ થાય તેમજ પુણ્ય બંધ થાય.

(૪ માધ્યસ્થ ભાવના :- જે જીવો સ્વયં પોતાની (પ્રશંસા) [illegible] હોય અને અનૈતિક [illegible]

संसारे जा दोगगुणा भवन्ति

વળી શાસ્ત્રમાં પાંચ મહાવ્રતમાં સ્થિર રહેવા માટે,
ભાવનાઓ જણાવેલી છે. તેનું સ્વરૂપ ગીતાર્થ ગુરુ-ભગવં
લેવું. તેમજ શુક્લ-ધ્યાનના કારણભૂત, અનિત્યાદિ બાર (૧
સ્વરૂપ પણ શાસ્ત્રથી યથાર્થ જાણી લેવું, કેમકે ભાવસંવર
બાર ભાવનાના યોગથી શુક્લ ધ્યાન ઉપર આરૂઢ થઈને,
કેવળજ્ઞાન પામી મુક્તિના શાશ્વત સુખને પામ્યા છે.

આ માટે કહ્યું છે કે,

शुद्धभावणावसेण, पसंदचंदो मुहुत्तमित्ते
खविउण कम्मगंठिं, संपत्तो केवलं नाणं

"पनरसयतावसाणं, गोयमनामेण दिन्नदिक्खा
उप्पन्नकेवलाणं, सुहभावाणं नमो ताणं

સમ્યગ્-ભાવનાત્મક, ભાવ શ્રુત સંબંધે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

सिक्खियं ठियं जियं मियं, जाव गुरू वायणावगयं
वायणाए पुच्छणाए परिअट्टणाए,
धम्मकहाए, नो अणुप्पहाए ता दव्वसुयं.

અનુપ્રેક્ષાત્મક, ભાવ સમ્યક્શ્રુત સંબંધે, શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે કે,

"अनित्याशरण संसारैकत्वान्यत्वा शुचित्वास्त्रवसंवर निर्जरा लोकबोधि-दुर्लभ धर्मास्वाख्यातत्त्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः"

ઉપર જણાવેલ બાર ભાવના વડે, યથાયોગ્ય ભાવે આત્માને ભાવિત કરવાથી, પરમ શુધ્ધ, ક્ષયોપસમાદિ વિશુધ્ધ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અંતે પરમ શુદ્ધ, અનંત, અક્ષય, ક્ષાયિક પરિણામ રૂપ ભાવધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે જે આત્માનું સાચું પરમાત્મ સ્વરૂપ છે.

શુદ્ધ આત્મ-પરિણામ રૂપ ભાવધર્મ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

"निच्चुन्नो तंबोलो, पासेण विणानहुहोइ जह रंगो
तह-दाण, शील, तव भावनाओ, अहलाओ भावविणा।।

જેમ પાનમાં જો ચુનો ન હોય તો, રંગ આવતો નથી તેમ દાન શીલ-તપ અને ભાવના, ભાવશુધ્ધિ વગરનાં પરમાર્થે નિષ્ફળ જાણવા.

શુદ્ધાત્મ-પરિણામરૂપ ભાવધર્મ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે :

કરનારા હોય, વળી–દેવ–ગુરૂ–ધર્મ તત્ત્વની નિંદા કરતા હોય, તેમજ હિ
જુઠ, ચોરી અને વ્યભિચારાદિ પાપ પ્રવૃત્તિઓમાં નિશંકપણે, પ્ર
કરવામાં આશક્ત હોય તેમનો સંસર્ગ-સર્વથા વર્જવો, જેથી રા
દ્વેષની વૃધ્ધિ ન થાય.

ઉપર જણાવેલી ચારે ભાવનાના યથાયોગ્ય શુધ્ધ વ્યવહારથી પરસ
ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે, જ્યારે અયથાર્થ વિપરીત ભાવનાના વ્યવહારથ
અનેક દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ માટે કહયું છે કે,

संसर्ग जा दोषगुणा भवन्ति

વળી શાસ્ત્રમાં પાંચ મહાવ્રતમાં સ્થિર રહેવા માટે, જે (૨૫) પચ્ચીશ ભાવનાઓ જણાવેલી છે. તેનું સ્વરૂપ ગીતાર્થ ગુરૂ–ભગવંત પાસેથી જાણી લેવું. તેમજ શુક્લ–ધ્યાનના કારણભુત, અનિત્યાદિ બાર (૧૨) ભાવનાઓનું સ્વરૂપ પણ શાસ્ત્રથી યથાર્થ જાણી લેવું, કેમકે ભાવસંવરરૂપ અનિત્યાદિ બાર ભાવનાના યોગથી શુક્લ ધ્યાન ઉપર આરૂઢ થઇને, અનેક જીવો કેવળજ્ઞાન પામી મુક્તિના શાશ્વત સુખને પામ્યા છે.

આ માટે કહયું છે કે,

शुद्धभावणावसेणं, पसंदचंदो मुहुत्तमित्तेण
खविउण कम्मगंठिं, संपत्तो केवलं नाणं"

"पनरसयतावसाणं, गोयमनामेण दिन्नदिक्खाणं
उप्पन्नकेवलाणं, सुद्दभावाणं नमो ताणं"

સમ્યગ્-ભાવનાત્મક, ભાવ શ્રુત સંબંધે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

सिक्खियं ठियं जियं मियं, जाव गुरू वायणावगयं
वायणाए पुच्छणाए परिअट्टणाए,
धम्मकहाए, नो अणुप्पहाए ता दव्वसुयं.

અનુપ્રેક્ષાત્મક, ભાવ સમ્યક્શ્રુત સંબંધે, શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે કે,

"अनित्याशरण संसारैकत्वान्यत्वा शुचित्वास्त्रवसंवर निर्जरा लोकबोधि–दुर्लभ धर्मास्वाख्याततत्त्वानुचिन्तनमनुत्प्रेक्षाः"

ઉપર જણાવેલ બાર ભાવના વડે, યથાયોગ્ય ભાવે આત્માને ભાવિત કરવાથી, પરમ શુધ્ધ, ક્ષયોપસમાદિ વિશુધ્ધ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અંતે પરમ શુદ્ધ, અનંત, અક્ષય, ક્ષાયિક પરિણામ રૂપ ભાવધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે જે આત્માનું સાચું પરમાત્મ સ્વરૂપ છે.

શુદ્ધ આત્મ-પરિણામ રૂપ ભાવધર્મ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

"निच्चुन्नो तंबोलो, पासेण विणानहुहोइ जह रंगो
तह–दाण, शील, तव भावनाओ, अहलाओ भावविणा॥

જેમ પાનમાં જો ચુનો ન હોય તો, રંગ આવતો નથી તેમ શીલ-તપ અને ભાવના, ભાવશુધ્ધિ વગરનાં પરમાર્થે [illegible]ફળ ...

"परम रहस्य मिसीणं, समत्तगणिपिडगधरिय साराणं,
परिणामियं पमाणं, निच्छमयचलंबमाणाणं"

શુદ્ધ નિશ્ચય દષ્ટિએ મુનિભગવંતોને સમસ્ત ચૌદપૂર્વનો (ગણિપિટકનો
સાર-પણ, આત્માને, શુદ્ધ આત્મભાવમાં પરિણામ પમાડવો તે જ છે.

શુધ્ધ આત્મધર્મનાં સ્વરૂપ સંબધે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

"आत्माऽऽत्मन्येवयच्छुद्धं जानात्यात्मानमात्मना
सेयंरत्नत्रये ज्ञप्तिरूच्याचारैकता मुनेः"

(૧) આત્મા (૨) આત્માને જુવે છે, (૩) આત્માના જ્ઞાન-દર્શન
ચારિત્ર વડે (૪) અનંત ગુણ સ્વરૂપી (૫) કર્મમળરહિત (૬) આત્મામ
તેને પરમ મુનિ ભગવંતોએ છએ કારકતાયુકત, રત્નત્રયીનો, શુદ્ધ એકતિ
આત્મ પરિણામ કહેલો છે.